

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Формування історичних компетентностей в учнів на
уроках історії України у 10 класі (на прикладі
вивчення державотворчих процесів 1938–1939 рр. у
Карпатській Україні)»**

Студентки 2 курсу, групи СОІз-2 м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»

Ганущак Івanni Романівни

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Королько Андрій Зіновійович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Єгрешій Олег Ігорович

ЗМІСТ

ВСТУП	С. 3
РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки	С. 7
1.1 Історіографія та джерельна база дослідження	С. 7
1.2. Аналіз методичної літератури	С. 18
РОЗДІЛ 2. Підкарпатська Русь: шлях до незалежності	С. 27
2.1. Закарпаття в європейській геополітиці	С. 27
2.2. Автономія у складі Чехословаччини	С. 32
2.3. Карпатська Січ.....	С. 37
РОЗДІЛ 3. Тріумф і трагедія Карпатської України	С. 43
3.1. Проголошення незалежності.....	С. 43
3.2. Окупація угорськими військами	С. 48
РОЗДІЛ 4. Теоретичні аспекти формування предметних компетентностей на уроках історії	С. 56
РОЗДІЛ 5. Формування історичних компетентностей на прикладі теми: «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» у 10 класі.....	С. 67
ВИСНОВКИ	С. 82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	С. 86
ДОДАТКИ	С. 108

ВСТУП

Актуальність теми дипломної роботи. Упродовж XX ст. попри історичні катаклізми та мільйонні жертви український народ не полишав боротьби за свободу та неодноразово виборював самостійність. Українці на Закарпатті стали першими у передвоєнній Європі, хто не змирився із анексією та зі зброєю в руках виступив на захист свободи. Так, 15 березня 1939 р. постала Карпатська Україна.

Карпатська Україна є важливим етапом загальноукраїнського процесу державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст. Тому радянська влада замовчувала саме існування Карпатської України, жорстоко переслідувала її творців (Августина Волошина, Дмитра Климпуша, Степана Ключурака, Миколу Долиная), які стали в'язнями ГУЛАГу. Багато інших учасників тих подій вижили лише завдяки еміграції. Усі вони вважалися українськими буржуазними націоналістами, ворогами радянської влади.

Утворення Української держави на Закарпатті було не випадковим збігом обставин, а результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільного життя. Завдяки їх подвижницькій роботі невпинно зростала національна свідомість закарпатців.

Проте, державу довелося відстоювати у боротьбі із союзником німецьких нацистів – авторитарною Угорщиною. У 1939 р. українці на Закарпатті зі зброєю в руках стали на її захист. Ця боротьба є прикладом нескореності нашого народу. Особливо зараз, коли ми продовжуємо захищати свою свободу від російського агресора, адже пам'ятаємо, що окупація та роки бездержавності в XX столітті коштували нашому народу надто дорого. Саме тому тема державності є такою актуальною в наш час. Адже незалежність – це не «випадковість», а результат зусиль представників багатьох поколінь.

Актуальність даної теми зумовлена також тим, що багато фактів про Карпатську Україну було сфальсифіковано, особливо в радянський період. В наш час багато істориків займаються вивченням цього питання, бо воно ще недостатньо висвітлено.

Вивчення державотворчих процесів у Карпатській Україні в період 1938–1939 рр. сприяє формуванню в учнів історичних компетентностей, що є важливим аспектом для становлення свідомого громадянина, здатного до критичного мислення та відповідальних рішень. Володіння цими компетентностями сприяє формуванню в учнів національної свідомості, громадянської відповідальності та здатності прогнозувати суспільні зміни, опираючись на історичний досвід. Таким чином, історичні компетентності є необхідною основою для активної участі в демократичному житті суспільства, основою для розуміння минулого, критичного осмислення сьогодення та відповідального прогнозування майбутнього.

Мета дипломної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні методичних аспектів формування історичних компетентностей в учнів 10 класу на уроках історії України на прикладі вивчення державотворчих процесів 1938-1939 рр. у Карпатській Україні.

Для досягнення мети дипломної роботи передбачається розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати внесок українських і зарубіжних вчених-істориків у вивчення історії Карпатської України досліджуваного періоду та розглянути методичну літературу з вивчення історичних компетентностей;
- охарактеризувати процеси державотворення на Закарпатті та дати оцінку збройних сил Карпатської України;
- дослідити становище Закарпаття на міжнародній арені, його взаємовідносини з іншими державами;
- проаналізувати формування предметних (історичних) компетентностей на уроках історії у 10 класі на прикладі теми: «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна»
- охарактеризувати методи та засоби формування історичних компетентностей, їх практичне застосування на уроках історії.

Об'єктом дипломної роботи є Карпатська Україна, як державне утворення та формування історичних компетентностей при вивченні даної теми.

Предметом дослідження є особливості формування історичних компетентностей на уроках історії в 10 класі при вивченні державотворчих процесів 1938–1939 рр. в Карпатській Україні.

Хронологічні рамки дипломної роботи окреслені 1938–1939 рр. Нижньою межею дослідження є 30 вересня 1938 р. – Мюнхенська угода, яка стала поштовхом для політичних сил Підкарпатської Русі розпочати активну діяльність щодо встановлення автономного устрою на даних територіях. Верхня межа – 7 липня 1939 р. – коли територія Карпатської України була повністю анексована угорськими військами.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють сучасну територію Закарпатської області, крім околиць і міста Чоп та включають територію села Лекаровце (тепер Словаччина).

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, порівняння та узагальнення. У роботі застосовувалися загальнонаукові методи (історичний, метод абстрагування, класифікації та типологізації, логічний, індукції і дедукції, аналізу й синтезу), спеціальні наукові методи (історико-системний, історико-порівняльний, історико-генетичний) та методи вивчення, аналізу і узагальнення педагогічного досвіду, педагогічне спостереження.

Наукова новизна дипломної роботи полягає у спробі здійснення всебічного та комплексного дослідження державотворчих процесів у Підкарпатській Русі. У роботі вперше систематизовано можливості формування предметних (історичних) компетентностей в учнів на уроках історії України у 10 класі на прикладі теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна».

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані у навчальній (для підготовки підручників, монографічних видань, праць, навчально-методичних посібників з історії України), науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та українського визвольного руху),

громадській (для проведення конференцій, круглих столів, розробки історичних проєктів) роботі.

Апробація результатів роботи. Результати дипломної роботи апробовані на XV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р.), за результатами якої опубліковані тези «Використання інфографіки у 10 класі при вивченні теми “Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна”» (див. Додаток Б) [158, с. 354–356] та Всеукраїнській науковій конференції «П’яті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2025 р.) (див. Додаток А).

Структура та обсяг дипломної роботи обумовлені її метою та завданнями. Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, п’ятих розділів, поділених на чотири підрозділи, висновків, списку використаних джерел (193 позиції) та 27 додатків. Основний обсяг тексту становить 85 сторінок, загальний обсяг – 156 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Стан наукової розробки

1.1. Історіографія та джерельна база дослідження

Найбільш достовірним джерелом для глибокого вивчення теми Карпатської України є архівні фонди, оскільки вони містять первинну, неопубліковану інформацію. Дослідження Карпатської України базується на документах, що зберігаються в архівах України, Чехії, Угорщини, Польщі.

Цінними для дослідження є державні документи: закони, постанови, звернення (див. Додаток Ж, 3) [12; 13], протоколи засідань уряду, дипломатичне листування. Не менш важливе значення для досліджень даного періоду мають військові документи. Наприклад, накази (див. Додатки Г, Д, Е) [7; 8; 9], рапорти, інструкції (див. Додаток Г) [5; 6; 11], приписи (див. Додаток Є) [10], пов'язані з діяльністю «Карпатської Січі».

Важливим джерелом для вивчення історії Карпатської України є газетна періодика 1938–1939 рр. Вона дає можливість зрозуміти, як сприймали події того часу сучасники, а також проаналізувати настрої та очікування українського населення.

У газеті «Нова свобода», яка виходила з червня 1938 р. до березня 1939 р. у Карпатській Україні висвітлювалися актуальні події, що відбувалися в цей час на території Карпатської України. В ній публікувалися звернення влади до народу [21, с. 1; 38, с. 1; 51, с. 1], інтерв'ю з політиками чи представниками уряду краю, статті про розвиток української культури [34, с. 2; 53, с. 3], медицини [24, с. 2], допомогу української еміграції Карпатській Україні [57, с. 1; 58, с. 6], висвітлювалася господарська політика Карпатської України [14, с. 7; 46, с. 3]. «Нова свобода» регулярно аналізувала суспільно-політичну ситуацію в краї, критикувала політику чехізації та русифікації.

Багато відомостей про події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні можна почерпнути із львівської газети «Діло». На той час вона була провідним часописом Галичини. На сторінках газети активно висвітлювалися і події, що

відбувалися у Карпатській Україні. Із газети дізнаємося про рішення Віденського арбітражу і прилучення міст Ужгорода, Мукачева та Берегового до Мадярщини [15, с. 3], про діяльність уряду Карпатської України [32, с. 1; 43, с. 1; 61, с. 1], про вибори до сойму [28, с. 1; 56, с. 1], нову столицю Карпатської України [60, с. 1; 63, с. 5; 39, с. 3], Карпатську Січ [26, с. 1], промови та інтерв'ю з діячами Карпатської України [27, с. 1; 31, с. 1; 47, с. 1; 62, с. 1], про боротьбу за незалежність [30, с. 1; 33, с. 5; 54, с. 2; 65, с. 3], про оборону від угорських загарбників [23, с. 1], про допомогу Карпатській Україні [40, с. 4; 59, с. 1].

Газета спростовувала неправдиві чутки про події на Закарпатті [29, с. 1; 45, с. 1]. Часто навіть виділялися окремі колонки, які так і називалися «Вісти з Карпатської України» [16, с. 10; 17, с. 6; 18, с. 7; 19, с. 5; 20, с. 6], чи «Новинки з Карпатської України» [41, с. 7; 42, с. 7]. Отож, темі Карпатської України газета «Діло» приділяла багато уваги.

У журналі «Пробоем», що виходив у 1934–1944 р. у м. Празі теж друкувалося чимало аналітичних статей, які висвітлювали ідеологічні основи боротьби за Карпатську Україну. Головним редактором журналу був Степан Росоха. Він є автором статті «Не зречемося Карпатської України» [48, с. 1]. В цьому ж номері надруковано «Лист з Карпатської України» [36, с. 17], в якому описано тяжке становище Карпатської України, статті – спомини «З Іршавського фронту» [44, с. 15–16], «Бій у Підгорбі» [64, с. 14–15], про оборону від угорців. У наступному номері журналу вийшла стаття Степана Росохи «Нема ранених, ані полонених» [49, с. 20–22], де він описав жорстокість мадярських окупантів. Також варті уваги статті «Бій під Горондою» [37, с. 26–27], «Настрої при окупації» [50, с. 27–29], «Спомини про Бичків» [35, с. 57], які є спогадами учасників подій, що відбувалися у Карпатській Україні. Про героїзм січовиків розповідає у своїй статті «Кров пролита для нації – не засихає» полковник ОНОКС Сергій Єфремов [22, с. 70], про мадярську окупацію – А. Тучак у статті «Карпатська Україна у лабетах «корони святого Стефана»» [55, с. 150]. У журналі друкувалися також списки замордованих мадярами українців [52, с. 48], «Заклик влади до всіх

емігрантів Карпатської України» єднатися «щоб не бути розпорошеними, але щоб творити сконсолідовану силу» [25, с. 89].

Важливе місце в джерельній базі дослідження займає мемуарна література. Збереглися спогади очевидців подій державотворення в Карпатській Україні 1938–1939 рр.: Василя Гренджі-Донського [69], Юліяна Химинця [79], Олега Ольжича [70], Володимира Бірчака [66].

Щоденник Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України» містить в собі записи подій кожного дня боротьби за автономію Карпатської України. Будучи не тільки очевидцем, а й учасником подій автор емоційно передає кожну з них. В передмові до Щоденника Петро Стерчо зазначив: «Хронікарські записки Василя Гренджі-Донського – це щоденна документація боротьби карпатських українців за свободу в обставинах, коли здавалося немовби всі сили диявола злучилися проти них. Ці хронікарські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повною достовірністю, бо писані вони були кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені у них безпосередні враження» [69, с. 24]. Щоденник охоплює події з 7 жовтня 1938 р. до 8 серпня 1939 р. та складається з двох розділів: «З великих днів Карпатської України» та «Під чоботом окупанта». Останні записки в Щоденнику зроблені автором за кордоном – у Словаччині [69].

Вартими уваги є спогади Юліяна Химинця «Мої спостереження із Закарпаття». Книга вийшла друком у 1984 р. у м. Нью-Йорку. В передмові автор зазначив: «Я пишу мої спостереження із Закарпаття тому, що це мій обов'язок супроти українського народу Закарпаття сказати те, що я знаю про події, про які до тепер ніхто нічого не сказав» [79, с. 5]. Книга містить два розділи: «На Закарпатті», «На еміграції». Автор детально описує зазіхання чехів та мадярів на Закарпаття, чехізацію Закарпаття, пожвавлення українського національного руху у 1930-х рр. Велику увагу у своїх спогадах автор приділяє ОУН, розповідає про роботу Закордонної делегації Карпатської України, очільником якої він був.

Юліян Химинець пише: «Делегація уживала всіх шляхів, щоб вплинути корисно на розв'язання карпато-української справи великими державами» [79, с. 66].

Автором статей-спогадів був також Олег Кандиба (псевдонім Ольжич). У статті «Вояки-будівничі» він висвітлив процес формування, цілі та завдання «Організації Народньої Оборони Карпатської Січі» (ОНОКС). Олег Кандиба згадує про вишкіл січовиків, про проведення інструкторських курсів для жіночих Січей, про проблеми з озброєнням. Він зазначає: «Брак зброї був взагалі найболючішим питанням Січі. Без неї вона не була військовою, а тільки спортивно-виховною організацією» [70, с. 37]. Олег Кандиба детально описує постійні напади угорських та польських терористів, діяльність проугорської «п'ятої колони», бої січовиків з угорськими військами, жорстокий окупаційний режим та нелюдські знущання і злочини угорських загарбників [70].

Великою заслугою Олега Кандиби є впорядкування та видання у 1939 р. збірника спогадів очевидців подій «Карпатська Україна в боротьбі». До збірника ввійшли спогади Степана Росохи [75], Левка Кріса (Лева Криська) [71], Степана Сулятицького [78], М. Кульчицької [72], Гриця Яворенка [82], Івана Рогача [74], Остапа Волянського [68], Миколи Чумалівського [81], Осипа Свободи (Осипа Карачевського) [77], Василя Поштака [73], Марії Самчукової [76], Миколи Чирського [80].

Багато інформації можемо почерпнути із праці українського історика та літературознавця Володимира Бірчака «Карпатська Україна». Спомини й переживання», опублікованій у м. Празі у 1939 р. Книга містить 24 розділи, в яких автор детально описує вибори до Сойму, перенесення столиці з Ужгорода до Хуста, про організацію Карпатської Січі та її діяльність, напади угорських та польських терористів, конфлікти, які виникали в процесі українського державотворення. Цікавим є те, що спомини переплетені із його роздумами [66].

Галицький письменник, історіософ Василь-Сильвестр Пачовський видав 1938 р. книгу, присвячену історії Закарпаття «Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України». Автор подав історію Закарпатської землі від найдавніших часів до 1938 р. Василь Пачовський у своїй праці приділяє велику увагу

політичному життю краю. Він зазначає, що «продовж двох десятиліть Закарпатські Українці домагалися даремно автономії» [139, с. 67].

Зовсім з іншої точки зору розглядають державотворчі процеси на Закарпатті радянські історики. У спотвореному вигляді подається історія Карпатської України в «Истории Украинской ССР». Борців за автономію та незалежність Карпатської України названо «профашистськими», сепаратистськими елементами», «карпатоукраїнськими маріонетками Німеччини», а про Карпатську Січ сказано: «В цілях посилення терору проти трудящих була створена воєнізована організація «Карпатська Січ». Існування Карпатської України як державного утворення оцінено як «період активізації підривних дій українських буржуазних націоналістів» [155, с. 557].

У своїй праці «Розквіт Закарпаття у братній сім'ї народів СРСР» радянський історик І. М. Гранчак з негативної сторони оцінює діяльність урядів Карпатської України. Він пише: «Проводячи антинародну політику, українські буржуазні націоналісти на чолі з А. Волошином планували за допомогою фашистської Німеччини створити “незалежну” українську державу» [112, с. 25].

У цьому ж дусі написана стаття С. М. Білака «Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939 рр.)» З самої назви статті бачимо, яке було ставлення автора до автономії, а тим паче, до незалежності Карпатської України. Він називає борців за відродження Карпатської держави зрадниками українського народу і пише: «Заручившись активною підтримкою з боку Гітлера, Волошин і його ставленики виступали все нахабніше й відвертіше. Вони галасливо трубили, що за допомогою “вуйка Гітлеренка приєднають до Карпатської України Галичину, Буковину і всю... Радянську Україну...”, що “вуйко Гітлер нам допоможе повалити червону Москву”» [84, с. 32].

Часто зверталися до теми боротьби за українську державність історики української діаспори. Їхні твори були важливим елементом формування національної свідомості українців у світі та підтримки зв'язку з рідним краєм.

Відомий своїми працями з історії Закарпаття та Карпатської України Петро Стерчо, який після окупації краю угорськими військами змушений був емігрувати

за кордон і більшу частину свого життя провів у США. У своїй праці «Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках» він описав події двадцяти років Закарпаття у ЧСР, національно-державне будівництво у 1938–1939 рр., наслідки Віденського арбітражу для Закарпаття, оборону Карпатської України від угорських загарбників, дав аналіз Карпатської України у міжнародних відносинах. Про реакцію Москви та російської еміграції на існування Карпато-Української держави він говорить так: «Так російська еміграція, як і червона Москва сильно zareагували проти існування вільного клаптика української землі у формі Карпато-Української держави, хоч вона ще була у федерації з чехами і словаками, маючи з ними спільні фінанси, оборону й закордонну політику». Цінним є те, що праця містить велику кількість документів 1938–1939 рр. [142].

Орест Чемеринський (псевдо Ярослав Оршан), який протягом 1935–1940 рр. очолював «Українську пресову службу» в м. Берліні та співпрацював з «Українським Словом» в м. Парижі видав 1938 р. книгу «Закарпаття», у якій роздумує чи бажали українці приєднання до Чехословаччини і обстоює ідею прагнення Закарпаття до самостійності. Причому, у своїй праці Орест Чемеринський зазначає: «За Закарпаттям у його боротьбі стоїть чуттєво увесь український нарід». Варто зазначити, що на основі його нарису «Закарпаття», була прийнята програма діяльності ОУН на Закарпатті влітку 1938 р., яка стала основою дипломатичного плану делегації Карпатської України [126].

Український політичний діяч української еміграції в США Володимир Левицький у своїй книзі «Гітлер, чехи і Карпатська Україна», аналізуючи політичне становище, у якому опинилася Карпатська Україна 1938–1939 рр., робить висновок, що «Карпатська Україна була іграшкою в руках чужих сил, що планово йшли на розбиття Чехо-Словако-Української Федерації від першого дня її існування. До того ж були використані зручно внутрішні ворожнечі в федерації». Тому, на думку автора, у боротьбі за державність насамперед треба надіятись на власні сили [120].

У своїй праці «Формування польсько-угорського кордону: жовтень 1938 – березень 1939», що вийшла у м. Мюнхені, Дмитро Злепко розглядає позицію Німеччини щодо створення Великої України навколо Закарпаття. На думку автора, саме так Німеччина планувала тримати в страху СРСР та Польщу. Стосовно українських земель в майбутньому, то Гітлер планував використати їх у своїх цілях. Значну увагу Дмитро Злепко також приділяє дослідженню діяльності ОУН та Карпатської Січі [154].

Такої ж думки щодо планів Німеччини дотримується і Володимир Косик. Другий розділ своєї книги «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» він починає з роздумів над питанням Карпатської України. На його думку, багато лідерів європейських держав вважали, що Гітлер «до того, як розгорнути дії проти Радянської України, відділить Західну Україну від Польщі, щоб об'єднати її з Карпатською Україною і заснувати васальну Українську державу» [119].

Історичні дослідження Карпатської України зазнали значних змін після 1990 р. Сучасні дослідники переглянули радянські історіографічні концепції, які часто спрощували або спотворювали історію Карпатської України. Історики активно вводять в науковий обіг раніше недоступні архівні документи з України, Чехії, Словаччини та інших країн, спогади учасників подій, періодичну пресу того часу та усні свідчення. У цих нових працях історики не лише відтворили події 1938–1939 рр. на Закарпатті, а й дали їм свіжу, об'єктивну оцінку. Важливою особливістю цих досліджень стала свобода авторів висловлювати власні думки, що зробило їх набагато відвертішими та достовірнішими.

Одним із провідних істориків, що досліджують історію Карпатської України, є Микола Вегеш. Він є автором та співавтором значної кількості монографій та статей, присвячених цій тематиці. Серед них варто виділити такі: «Велич і трагедія Карпатської України» [91], «Карпатська Україна (1938–1939): соціально-економічний розвиток» [95], «Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті» [94], «Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія» [102], «Карпатська Україна в центральній-європейській політичній кризі напередодні

Другої світової війни» [86]. У працях Миколи Вегеша комплексно досліджено соціально-економічне, культурне і політичне становище Карпатської України наприкінці 1930-х рр., проаналізовано міжнародне становище Карпатської України в контексті подій перед Другою світовою війною. Значна увага відводиться відомим постатям того часу, насамперед Августину Волошину. Окрему увагу історик приділив дослідженню історії збройних сил Карпатської України [93]. Миколою Вегешем опрацьована величезна кількість архівних документів та надбань української і зарубіжної історіографії. Тому його праці допомагають по новому поглянути на державницькі процеси в Закарпатті, розвінчують міфи радянських істориків. Він є одним з перших науковців, хто почав ґрунтовно досліджувати цю тему після здобуття Україною незалежності, і його роботи відіграли ключову роль у відродженні інтересу до цього періоду історії.

У співавторстві з Миколою Вегешем Степан Віднянський написав монографію «Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення», у якій досліджено життєвий шлях і багатогранну діяльність Августина Волошина [105]. Також він є автором статті «Карпатська Україна як етап українського державотворення», у якій проаналізував процеси здобуття автономії Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини та проголошення незалежності Карпатської України [107].

Вагомий внесок у дослідженні Карпатської України зробив Роман Офіцинський. У його книзі «Карпатська Україна: історичні есе» зібрано наукові статті та інтерв'ю автора, присвячені карпатоукраїнській проблематиці. У праці Романа Офіцинського розміщено близько двох десятків оригінальних документів, серед яких листи, телеграми, листівки, меморандуми, карти. Загалом історик належить тридцять дві наукові та науково-популярні публікації про історію Карпатської України [127].

У 2013 р. Дмитро Данилюк видав навчальний посібник з краєзнавства «Історія Закарпаття», у якому висвітлив основні етапи розвитку Закарпаття: від найдавніших часів до періоду незалежної України. Після кожного розділу

подаються уривки з маловідомих документів, а в додатках важливий інформаційний матеріал [163].

Автором праць про історію Карпатської України є відомий український історик Олександр Пагіря. Його дослідження зосереджені на різних аспектах цього періоду, зокрема на воєнно-політичних подіях, діяльності ОУН на Закарпатті, міжнародних відносинах перед Другою світовою війною. Історик детально розглядає історію створення, функціонування та бойові дії збройних сил Карпатської України, аналізує політику сусідніх держав щодо Карпатської України та дипломатичні зусилля новоствореної української держави в умовах зовнішнього тиску. Олександр Пагіря є автором статей «“Гібридна війна” Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр.» [129], «Події 13–14 березня 1939 р. у Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?» [160], «Співпраця чехословацьких військових і “Карпатської Січі” у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939)» [133], «Зовнішньополітичні маневри уряду Карпатської України в умовах угорської агресії (середина березня 1939 р.)» [130], «Роззброєння членами Карпатської Січі чехословацьких військ в умовах агресії Угорщини проти Карпатської України» [132], «“Український П’ємонт у Карпатах”: українське питання в західному публічному дискурсі під час чехословацької кризи 1938–1939 рр.» [134], «У тіні Мюнхена: українсько-чеські відносини в період Другої Чехо-Словацької республіки (1938–1939)» [136], «Українське питання в зовнішній політиці другої Чехо-Словацької республіки на зламі 1938–1939 років» [135]. Окремої уваги заслуговує його праця «Карпатська Січ: військове формування Карпатської України», у якій на основі досі невідомих архівних документів і матеріалів детально описано участь карпатських січовиків в обороні новоствореної Карпатоукраїнської держави, проаналізовано її структуру, подано описи одностроїв, відтворено основні етапи розвитку цих збройних формувань [131].

Якщо говорити про праці зарубіжних істориків про події 1938–1939 років у Карпатській Україні, то, напевне, найперше слід згадати книгу Майкла Вінча

«Одноденна держава». Це спогади британського журналіста і дипломата про події, що відбувалися на Закарпатті у 1939 р., а саме про проголошення та збройний опір Карпатської України. Майкл Вінч, який деякий час перебував у м. Хусті, описує події з позиції стороннього спостерігача. Він фіксує як політичні, так і повсякденні аспекти життя краю. Журналіст описує політичні настрої, діяльність уряду, аналізує міжнародний контекст подій. Про день проголошення незалежності Карпатської України Майкл Вінч згадує: «Ці двадцять чотири години ми прожили в трьох різних державах. Прокинулися ми в Чехословацькій Республіці. До вечора Карпатська Україна була вільним краєм. Наступного дня увійшли угорці. Німці, що окупували Прагу рано-вранці того дня, як було оголошено, «не були зацікавлені в Карпатській Україні», і таким чином маленька республіка, яку вся Європа вважала зародком Великої України, була задущена при народженні» [67, с. 317]. Проте, автор розглядав Карпатську Україну як проєкт нацистів і приписував їй надмірну полонофобію [67, с. 15–16].

Праці угорських істориків в основному написані в шовіністичному дусі, тому захоплення Карпатської України подається ними як «повернення історичних земель». Йозеф Ботлік і Дердь Дупко у своїй праці «Ez hat a hon...» з піднесенням описують приєднання до Угорщини міст Ужгорода, Мукачева і Берегового, а також перемоги угорських військ у 1939 р. [152].

Сучасна польська історіографія демонструє відхід від застарілих інтерпретацій і прагне до більш об'єктивного та багатогранного аналізу подій, визнаючи складність відносин та вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на долю Карпатської України. Новий погляд на історію Карпатської України подає Даріуш Домбровський. Він є автором монографії «Польща і Закарпаття: 1938–1939 роки», де він системно аналізує політику Польщі щодо Закарпаття в період існування Карпатської України. Автор розглядає геополітичні схеми та міжнародні відносини між Польщею, Чехословаччиною, Угорщиною та Німеччиною, що впливали на долю Карпатської України. У його дослідженні використано багато архівних джерел та свідчень очевидців. Даріуш Домбровський подає різні точки зору польського суспільства щодо подій на Закарпатті 1938–1939 рр. Автор

зазначає «ставлення Польщі до проблеми Закарпаття було пов'язано принаймі з трьома елементами її тогочасної зовнішньої політики. Першим з них були стосунки з Чехословаччиною, другим – відносини з Угорщиною та польські інтереси у Центральній Європі. Третім елементом була українська проблема» [117].

Американський історик Пол Роберт Магочі, основним колом інтересів якого є дослідження русинів як окремої нації, у своїй книзі «The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region» досліджує історію автономії на території Закарпаття. Автор виділяє три ключові періоди, коли закарпатці активно прагнули політичної автономії: у 1848 р., в міжвоєнний період (1918–1939 рр.) і в 1991 р. Кожен з цих періодів проаналізовано з точки зору факторів, які впливали на успіх чи невдачу цих рухів [153].

Історіографія проблеми Карпатської України пройшла складний шлях від краєзнавчих описів та публіцистики до всебічних наукових досліджень. Кожен етап мав свої особливості, що були зумовлені політичними та ідеологічними чинниками. Сучасна українська історіографія прагне до максимально об'єктивного та комплексного висвітлення історії Карпатської України як важливої сторінки у боротьбі українського народу за свою державність.

1.2. Аналіз методичної літератури

Згідно з навчальною програмою історія Карпатської України вивчається у десятому класі [2]. Цей період в українській історії є яскравим прикладом формування в учнів предметних (історичних) компетентностей.

Питання методики формування предметних компетентностей широко розкриті в працях доктора педагогічних наук, професора, член-кореспондента НАПН України Олени Пометун. У методичному посібнику «Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі», виданому у 2018 р. у співавторстві з Нестором Гупаном та Віталієм Власовим, розглядаються питання компетентісного підходу в освіті, компетентісно орієнтованого навчання. Автори розкривають проблеми у запровадженні компетентісного підходу, акцентують увагу на важливості формування предметних компетентностей на уроках історії. Враховуючи особливості історії як предмета, автори виділяють такі складники предметної (історичної) компетентності: хронологічний, логічний, аксіологічний, інформаційний, просторовий. Вони описують як визначити рівень сформованості предметної компетентності учнів. Автори акцентують увагу на застосуванні інтерактивних технологій навчання, використанні проблемних та дослідницьких завдань, що вимагають від учнів самостійного аналізу джерел та формулюванні власних висновків. Також вони наголошують на важливості системного підходу до формування компетентностей, коли предметні компетентності виступають засобом для розвитку ключових життєвих компетентностей учнів [167].

Критерії розвитку предметних історичних компетентностей подає Петро Мороз у своїй статті «Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники». Він акцентує увагу на розвитку яких умінь учнів передбачено формування інформаційної, логічної, хронологічної, аксіологічної та просторової компетентностей [122].

Загальні теоретичні основи щодо реалізації компетентісного підходу описала у своїй статті «Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності» кандидат педагогічних наук Анна Нікора.

Авторка детально описує методи, засоби та прийоми, що сприяють формуванню історичних компетентностей [124].

Шалашна М. Н. у своїй публікації наголошує, що фундаментом компетентнісного підходу є чітке формулювання цілей навчання. Ключове завдання освіти при цьому – надати учням нові можливості та максимально розкрити їхній особистий потенціал. Авторка зазначає, що перехід до компетентнісного підходу вимагає формування нового покоління навчальних матеріалів (програм і посібників) з історії. Це оновлення, своєю чергою, спричинить зміну парадигми викладання і забезпечить нову якість історичної освіти [149].

Авторка статті «Формування хронологічної компетентності учнів на уроках під час вивчення історії України» Тетяна Шолойко вважає, що розвиток предметної компетентності спрямований на те, щоб учні набули практичних умінь – аналізувати, вирішувати завдання та діяти згідно зі своїми здібностями. Ці вміння мають забезпечувати їхні соціальні потреби. Завдяки цьому школярі можуть сміливо застосовувати свої знання і в навчанні, і в життєвих ситуаціях [150].

Важливу роль серед предметних (історичних) компетентностей Тетяна Шолойко відводить хронологічній. На її думку, хронологічні вміння треба формувати поступово і послідовно. Вчитель, плануючи урок, має прагнути до того, щоб вивчення дат (хронології) пояснювало логіку та причини історичного процесу. Ключ до успіху – не механічне заучування, а свідоме розуміння дат учнями. Таке розуміння забезпечується через застосування різноманітних навчальних методик. Авторка пропонує шість кроків формування хронологічних уявлень в учнів, наводячи при цьому приклади завдань різного рівня складності [150].

Дослідженню хронологічної компетентності присвятив свої статті Віталій Власов. Зокрема у статті «Прийоми формування хронологічного складника історичної предметної компетентності» автор серед хронологічних умінь учнів виділяє базові, тобто такі, що є ядром хронологічної компетентності,

забезпечуючи учням можливість локалізувати історичні факти в часі, опираючись на знання і досвід, а також ціннісні орієнтації. Ця компетентність дозволить учням орієнтуватися у минулому, розуміти послідовність та тривалість історичних процесів. Автор наводить цікаві прийоми формування в учнів хронологічних уявлень та вмінь. Серед них можна виділити хронологічні рівняння, стрічки часу, синхроністичні та тематичні таблиці, календарі подій [109].

До питання формування предметних компетентностей звертається у своїй публікації Марія Бас. Вона наголошує, що предметно-історичні компетентності є здатністю оперувати різними аспектами історичної дійсності, які вивчають предмет. У контексті історії, ця комплексна здатність до цілісного відтворення минулого та актуальної соціальної реальності ідентифікується як історична свідомість. Авторка пропонує різноманітні форми і методи, які забезпечать формування хронологічної, просторової, логічної, аксіологічної, інформаційної компетентностей [173].

Андрієвська В. П. у своїй статті подає теоретичне визначення поняття компетентності, аналізує відповідні вимоги у світовій практиці та описує свій досвід щодо формування історичних компетентностей. Дослідниця детально розглядає механізми розвитку спеціальних (предметних) історичних компетентностей здобувачів освіти та їхній подальший вплив на формування життєвої компетентності. Вона описує, які вміння передбачає хронологічна, логічна, просторова, інформаційна та аксіологічна компетентність. Авторка акцентує увагу на тому, що навчальний процес – це складна система з безліччю зв'язків і відносин, які роблять його багатограним. Саме ця різноманітність обумовлює потребу у використанні багатьох форм, методів і моделей, які забезпечують різну ефективність навчання. Для стимулювання активності, винахідливості та розвитку творчих здібностей учнів, на думку Андрієвської В. П., доцільно застосовувати такі активні методи навчання: ділові та рольові ігри, круглі столи, дискусії, дебати, мозковий штурм (брейнстормінг), методи для

висловлення та обґрунтування позиції («займи позицію», «шкала думок»), метод проєктів [83].

Руденко Л. М. у своїй публікації описує шляхи формування компетентностей сучасного школяра. Особливу увагу авторка приділяє формуванню логічної компетентності. Вона виділяє кілька груп вмінь логічної компетентності, а також подає методики її розвитку в учнів. Зокрема, авторка виділяє методику формування понять, яка розвиває в учнів здатність визначати та правильно застосовувати історичні терміни для пояснення подій і процесів минулого. Також вона описує методику формування вмінь. Любов Руденко вважає, що для успішного розвитку вмінь необхідно створити певні методичні передумови. Вони включають усвідомлення учнями цілей навчання та засобів їх досягнення, оцінку початкової підготовки, а також системне й послідовне поєднання процесу набуття знань з формуванням умінь. Крім того, важливо враховувати, як ці вміння пов'язані з іншими навчальними предметами (міжпредметні зв'язки) [185].

Михайло Прокопчук у статті «Формування інформаційної компетентності в учнів на уроках історії» визначає кілька етапів формування в учнів інформаційної компетентності. Також автор виділяє елементарні, базові та творчі види інформаційних компетентностей учнів. Він детально описує засоби наочності, які сприяють розвитку інформаційної компетентності. До них Михайло Прокопчук відносить картини, графічну наочність, аудіо та відеозасоби, мультимедійні презентації [182].

На думку Лариси Росовської, стрижнем освіти є інформаційна компетентність. Це розвиваюча та культуротворча домінанта, спрямована на виховання відповідальної особистості. Така особистість здатна до самоосвіти й саморозвитку, володіє критичним мисленням, уміє опрацьовувати різноманітну інформацію і творчо застосовувати знання для вирішення проблем, прагне до покращення власного життя та життя своєї країни. Лариса Росовська вважає, що саме інформаційна компетентність дає змогу ефективно знаходити, збирати, обробляти, створювати, передавати та використовувати інформацію, а також

підтримувати різні форми комунікації. Ця компетентність активізує навчальний процес, сприяє диференціації та індивідуалізації навчання, розвиває самостійність, пізнавальну активність, критичне мислення, творчі здібності, та посилює міжпредметні зв'язки [184].

Важливим у формуванні інформаційної компетентності на уроках історії Галина Сенчишин вважає роботу з історичними документами. Вона подає алгоритм роботи з писемними історичними джерелами. Також авторка зазначає, що використання візуальних історичних джерел (картин, схем, плакатів, фото, відео, карт) є важливим засобом для формування інформаційної компетентності. Дидактична цінність візуальних джерел полягає в їхній універсальності: їх можна ефективно застосовувати на різних етапах – як для мотивації на початку уроку, так і для узагальнення наприкінці, а також для індивідуальної роботи [187]. Методику роботи з історичними документами подають у своєму навчальному посібнику Олена Пометун та Григорій Фрейман [169].

На важливості аксіологічного аспекту у вивченні історії наголошує Людмила Залізко. Запорукою успіху у реалізації аксіологічної компетентності вона вважає використання на уроках історії сучасних освітніх технологій. Авторка зазначає, що кожен урок історії має ґрунтуватися на аксіологічному підході, оскільки формування цінностей (духовних, моральних, естетичних) є першочерговим завданням у процесі розвитку особистості учня [176].

Артур Федчиняк розглядає аксіологічну компетентність як засвоєння фундаментальних загальнолюдських цінностей, а також розуміння ціннісних систем різних народів і соціальних груп у контексті вивчення історії. Вона також включає знання про приклади толерантної взаємодії між цими групами. Дослідник виділяє у структурі аксіологічної компетентності такі компоненти, як аксіологічні знання, вміння, досвід і цінності [146].

У своїй публікації Тамара Хижняк розглядає формування аксіологічних компетентностей шляхом використання методики розвитку критичного мислення. Вона вважає, що у період інтенсивних соціальних змін, коли суспільство стикається з великою кількістю непередбачуваних проблем, критичне мислення

стає найбільш актуальним інструментом для формування аксіологічних компетентностей школярів [188].

У статті «Формування просторової компетентності та картографічних умінь учнів на уроках громадянської та історичної освітньої галузі» Олена Третьякова зазначає про важливість формування в учнів просторової компетентності. Вона вважає, що картографічні джерела мають стати пріоритетом в навчанні для розвитку просторової компетентності. На її думку, це особливо актуально, оскільки, на відміну від хронологічної компетентності, просторовий вимір часто ігнорується [145].

Цікаві форми картографічної роботи авторка описує у статті «Картографічні вміння як складник просторової компетентності», що була опублікована у науково-педагогічному журналі «Теорія та методика навчання суспільних дисциплін» [144].

Методику роботи з історичними картами та їх роль у формуванні просторової компетентності розглядають у своїх працях Г. О. Стецюк [170] та С. І. Моцак [123].

У статті «Особливості формування просторової компетентності на уроках історії у старшій школі» Богдан Паска зазначає, що історична карта відіграє вирішальну роль у формуванні в учнів просторової компетентності. Автор наголошує, що картографічні матеріали дозволяють порівнювати історичні процеси на національному, європейському та світовому рівнях, вписуючи історію України у глобальний контекст. Для старшокласників карта є самостійним і важливим джерелом інформації. Учні мають набути якісних картоаналітичних навичок: уміти всебічно аналізувати подані на мапі дані, узагальнювати та порівнювати інформацію з карт різних територій і періодів. Богдан Паска радить застосовувати на уроках історії програму «Мої карти», щоб учні могли самостійно створювати електронні карти [161].

Дмитро Десятов описує ігрові прийоми з картою у своїй статті «Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії» [116].

У журналі «Історія і краєзнавство» опублікована стаття Інни Відіборенко та Сергія Коломойця про реалізацію компетентнісного підходу на уроках історії методом застосування «контурних мобільних карт». Зокрема, у статті зосереджено увагу на формуванні в учнів просторової компетентності. Автори вважають, що використання контурної мобільної карти (КМК) беззаперечно сприяє розвитку в учнів просторової компетентності. Ця компетентність починає формуватися з моменту візуального ознайомлення з картою, але суттєво поглиблюється, коли вчитель графічно супроводжує свою розповідь, поступово відображаючи новий матеріал на поверхні контурної мобільної карти. Послідовність такої візуалізації допомагає учням краще засвоїти програмовий матеріал. Вирішальним етапом є практична робота учня з контурними мобільними картами. Коли школяр самостійно наносить або відтворює елементи, він не просто повторює, а перевіряє і втілює свою просторову компетентність на практиці [104].

Форми і методи впровадження просторової компетентності на уроках історії розглядає у своїй статті Тетяна Лехкодух. Вона пропонує різноманітні вправи, які сприяють формуванню в учнів цієї компетентності [121].

Жанна Кресан у своїй публікації «Формування хронологічної компетентності учнів на уроках історії та в позаурочний час» розглядає джерела формування хронологічної компетентності. Вона радить використовувати карикатури, плакати для встановлення хронологічної послідовності подій та відповідностей. Авторка пропонує ряд завдань, які сприятимуть розвитку в учнів цієї компетентності, зокрема, розв'язування стандартних та нестандартних хронологічних задач [178].

Багато праць присвячено дослідженню методичного інструментарію на уроках історії. Використання методу проєктів на уроках історії розглядає Максим Вітюк. У своїй статті він подає типи проєктів, які варто використовувати в освітньому процесі [108].

Використання методу проєктів, дискусій та диспутів на уроках історії описують А. М. Пижик та Г. С. Черевичний [164].

Дискусії, дебати та проблемні запитання як засіб активізації навчальної діяльності учнів пропонує впроваджувати Яковенко Г. Г., наголошуючи, що дані методи сприяють розвитку в учнів логічного мислення [172].

На думку Сергія Терно, ефективним методом для розвитку критичного мислення учнів є метод порівняння. Він зазначає, що порівняння революцій, воєн, промислових переворотів чи суспільних рухів є незамінним для того, щоб простежити історичні паралелі та виявити закономірності. Це змушує учнів замислитися, чи не є ці повторення закономірними [171].

Як засіб стимулювання інтелектуальних здібностей учнів Святослав Телемуха пропонує використовувати на уроках метод мозкового штурму [143].

Юлія Черкашина у публікації «Використання інтерактивних методів навчання на уроках історії та правознавства – як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів» серед інтерактивних технологій кооперативно-групового навчання виділяє «мікрофон», незакінчені речення, обговорення проблеми в загальному колі, а серед технологій опрацювання дискусійних питань – метод «Прес», «Займи позицію», «Зміни позицію», неперервну шкалу думок. Дані методи, на думку авторки, ефективні тим, що відбувається постійна взаємодія між вчителем та учнями [189].

Досвідом використання на уроках історії технології критичного мислення, зокрема, методу «Фішбоун» ділиться Лариса Гончарова. Пошук інформації, а також вміння її стисло записати, на думку авторки, спонукає учнів до постійної активності та мислення, а, як наслідок, кращого запам'ятовування [175].

Для розвитку аксіологічної та інфомаційної компетентності Богдана Молінська пропонує складати досьє на історичних діячів або ж історичні портрети [181].

Богдан Паска та Інна Минта пропонують використовувати на уроках історії інфографіку. На думку авторів, таким чином можна систематизувати та спростити для сприйняття складну інформацію [138, с. 312].

Вважає інфографіку ефективним інструментом у навчальному процесі вчитель-методист Валентина Ободовська. Вона зазначає, що інфографіка не

тільки стимулює пізнавальну активність учнів, а й розвиває критичне мислення, полегшує публічні виступи [125].

Використання інфографіки та інтелект-карт на уроках історії описує Віктор Грінченко. Автор зазначає, що дані завдання сприятимуть зацікавленості учнів у вивченні матеріалу та кращому розумінню учнями навчальної інформації [113].

Отож, формування предметних історичних компетентностей має винятково важливе значення, оскільки сприяє формуванню свідомого громадянина та критично мислячої особистості. В даний час існує безліч методів, засобів та прийомів для формування в учнів даної компетентності. При вивченні теми «Українські землі в складі Чехословаччини. Карпатська Україна» вмiле використання методичного інструментарію забезпечить формування в учнів просторової, аксіологічної, інформаційної, логічної та хронологічної компетентностей.

РОЗДІЛ 2

Підкарпатська Русь: шлях до незалежності

2.1. Закарпаття в європейській геополітиці

Український народ у міжвоєнний період був позбавлений власної державності. Українські землі були роз'єднані між чотирма державами: СРСР, Польщею, Чехословаччиною та Румунією. Це робило Україну вразливою до зовнішньої агресії, а народ – до поневолення та репресій.

Напередодні Другої світової війни політична ситуація у Європі стрімко почала загострюватися. До нового поділу світу почали готуватися фашистські Німеччина та Італія. Поступово над Європою нависала небезпека виникнення Другої світової війни. Чехословаччина, до складу якої під назвою Підкарпатська Русь входило Закарпаття, теж опинилася у складному становищі. А коли з другої половини 1930-х рр. відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини, ситуація стала ще складнішою і безпосередньо стала зачіпати українські землі. Угорщина, що межувала із Закарпаттям, постійно висувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав [89, с. 185].

29 вересня 1938 р. у місті Мюнхен в Німеччині відбулася конференція. У ніч з 29 на 30 вересня 1938 року на цій міжнародній конференції главами урядів Німеччини – Адольфом Гітлером, Великої Британії – Артуром-Невіллом Чемберленом, Франції – Едуардом Даладье та Італії – Беніто Муссоліні була підписана Мюнхенська угода (див. Додаток І). Без участі представників Чехословаччини було обговорено вимогу Німеччини про передачу їй Судетської області Чехословаччини, де переважало німецьке населення (понад 3 млн. осіб). Слід сказати, що Адольф Гітлер розпочав активну кампанію із внутрішньої та зовнішньої дестабілізації Чехословаччини ще в березні 1938 р. [191].

У відповідь на його дії уряд Чехословаччини оголосив часткову мобілізацію та передислокував свої війська у прикордонні регіони. Адольф Гітлер, не готовий

на той час до військових дій, вдався до дипломатичних кроків, ініціювавши проведення конференції у м. Мюнхені, де отримав підтримку західних держав, зважаючи на їх тактику «замирень агресора». Таким чином, за наслідками Мюнхенської конференції було укладено угоду про передачу Судетської області від Чехословаччини до Німеччини. Угорщина та Польща під цим впливом також висунули до Праги територіальні претензії. Заради збереження держави в умовах територіальних претензій з боку Німеччини, Угорщини і Польщі чехословацька влада пішла на поступки словакам і карпатським українцям. Національні збори у м. Празі 22 листопада 1938 р. прийняли конституційні закони про автономію Словаччини та Підкарпатської Русі. Чехословаччина стала федеративною республікою [115]. Проте з кожним моментом ситуація ставала все більш критичною. Оскільки Угорщина давно мала свої плани щодо цих територій.

Радянський посол у Великобританії Іван Майський писав, що конференція в м. Мюнхені проходила «з швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 години 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід і інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годин доля Чехословаччини була вирішена. І не тільки доля Чехословаччини» [89, с. 192].

Мюнхенська конференція дійсно завдала жорсткого удару по Чехословаччині. Вона дуже багато втратила в економічному плані. Крім того, Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення. Та, напевне, найсильнішого удару Мюнхенська конференція завдала по обороноздатності Чехословаччини [96, с. 57–58].

Уряд Чехословаччини звісно усвідомлював весь трагізм свого становища. Після вручення Мюнхенських вимог чехословацький міністр закордонних справ Каміль Крофта сказав, що для Чехословаччини «це катастрофа, яку ми не заслужили. Ми підпорядковуємось і будемо прагнути забезпечити своєму народові спокійне життя. Не знаю, чи одержать ваші країни користь від цього рішення, прийнятого в Мюнхені, але ми у всякому випадку не останні. Після нас така ж доля чекає інших» [89, с. 199].

На Мюнхенській конференції звісно не розглядали питання про Підкарпатську Русь, проте її рішення дуже негативно вплинуло на долю закарпатського краю. Оскільки, рішення Мюнхенської конференції означало велику перемогу Угорщини в боротьбі за ревізію кордонів, то це безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття. 1 жовтня 1938 р. регент Угорщини Міклош Горті писав А. Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в м. Мюнхені «досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вибори Угорщини в принципі будуть визнані обґрунтованими» [88, с. 18–19].

Хоча 22 листопада 1938 р. празький парламент ухвалив конституційний закон про автономію Закарпаття, а Чехословаччина трансформувалася у федеративну республіку чехів, словаків та закарпатських українців, становище автономного закарпатського краю, яке офіційно одержало назву «Підкарпатська Русь», повністю залежало від ситуації в Європі (див. Додаток І). Угорщина, в складі якої довгий час перебували ці землі, не переставала домагатися від уряду нацистської Німеччини дозволу на їх захоплення [114].

Угорщина намагалася здійснювати політичний вплив через свої партії. Але слід сказати, що не нехтувала вона й бруднішими методами. Здійснювалися розбійницькі напади, в результаті яких завдавалася значна шкода господарству та населенню Закарпаття. Руйнувалися рейки залізниць, господарські об'єкти, спалювалися будинки. Велася інформаційна робота та антиукраїнська пропаганда. По суті, тривала диверсійна війна (див. Додаток І). У цих диверсіях Угорщину підтримувала і Польща, яка розпочала на Закарпатті таємну операцію «Лом». Її основне завдання полягало в тому, щоб посіяти хаос у регіоні, заселеному переважно українцями, таким чином сприяти швидкому його захопленню Угорщиною і відповідно встановленню нею спільного польсько-угорського кордону. Такий вибір Польщею союзника був великою помилкою, оскільки після ліквідації Чехословаччини вона сама стала першою жертвою агресії від нацистської Німеччини, що наочно продемонструвало хибність її розрахунків [111].

Основною причиною зацікавленості Польщі у відтворенні спільного польсько-угорського кордону були побоювання із приводу існування автономного уряду близько до власних кордонів. Мається на увазі Галичина, де проживала велика кількість українців. Тому наприкінці жовтня – в листопаді 1938 р. польські нерегулярні групи, які очолював кадровий офіцер польської армії Фелікс Анкерштейн, здійснили операцію «Лом», щоб дестабілізувати ситуацію в Карпатському регіоні [110].

Угорщина, заручившись підтримкою Польщі, діяла уже давно. Прем'єр-міністр Угорщини Бейла Імреді ще 1 жовтня 1938 р. таємно доручив колишньому міністру внутрішніх справ Міклошу Козмі сформувати диверсійні загони, які мали проникнути на Закарпаття із заходу та півдня. Головним їх завданням була підривна робота. Він створив «гвардію обірванців» з шестисот чоловік. Діяльність новостворених терористичних загонів Міклош Козма розглядав в альянсі з поляками [86, с. 50].

Про створення «Рондьош Гарди» («обідраної гвардії») згадує в своїй книзі Петро Стерчо. За його словами, вона була створена з колишніх вояків і старшин у містах Вашарошнамені та Нірбаторі. Також згадує він про тісну співпрацю угорського та польського керівництва. 5 жовтня граф Іштван Чакі – державний секретар міністерства закордонних справ Угорщини приїхав до м. Варшави для того, щоб узгодити дії мадярсько-польських диверсійних акцій з Юзефом Беком – польським міністром закордонних справ. Вояки в цивільному одязі найперше мали бути вислані до міст Мукачева та Ужгорода, загони сформовані з добровольців – на інші території Карпатської України [142, с. 12].

Про першу появу на Закарпатті угорських терористів у першій половині жовтня 1938 р. згадує у своєму щоденнику Василь Гренджа-Донський: «вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, в нашій країні з'явилися мадярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізничний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших

вояків полонили і відвели з собою, Подалися в берегівські винниці та ліси» [69, с. 31].

Напередодні Віденського арбітражу вирішення питання про кордони Чехословаччини з Угорщиною було перенесено у м. Рим. Для переговорів з Гелеаццо Чіано туди прибув міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп. Велика увага приділялася Підкарпатській Русі, яка опинилася у фокусі політичних інтересів багатьох держав [85].

Офіційно інтереси Карпатської делегації та Словаччини представляли: федеральний міністр закордонних справ Франтішек Хвалковський та федеральний міністр Іван Крно. Також неофіційно інтереси Карпатської України заступала делегація на чолі з прем'єром Августином Волошином, а інтереси Словаччини делегація під безпосереднім керівництвом прем'єра Йозефа Тісо [85].

Віденський арбітраж відбувся 2 листопада 1938 р. На засіданні Чехословацька Республіка була змушена віддати Угорщині південні території Словаччини й Закарпаття. Отож, Закарпаття втратило три міста: Мукачево, Ужгород та Берегове з прилеглими до них районами. Рішення Віденського арбітражу зачепило п'ять закарпатських округів – Берегівський, Севлюський, Ужгородський, Мукачівський, Іршавський [100, с. 110–111].

Згідно рішення Віденського арбітражу, з 5 до 10 листопада 1938 р. мала відбутися евакуація державних установ і майна з тих територій, які передавалися Угорщині. Точне встановлення нових кордонів доручалося змішаній чехословацько-угорській комісії [88, с. 24].

До складу спільної чехословацько-угорської комісії увійшли словаки, один чех, два українці. Від Карпатської України представляли Юлій Бращайко і Микола Долинай. Було досягнуто ряд домовленостей між представниками Карпатської України та Угорщини. Зокрема, домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з переданої Угорщині території [100, с. 111].

Підкарпатська Русь зазнала багато втрат внаслідок арбітражу. По-перше, край не мав ніякого сполучення з іншими територіями, причому навіть

телефонного і телеграфного зв'язку. По-друге, не вистачало навіть їстівних припасів [85].

Окрім того, після Віденського арбітражу напади угорських терористів стали ще частішими. Міклош Козма був налаштований рішуче. Ось запис із його щоденника щодо цього питання: «Негайне вирішення русинського питання я вважаю досить важливим з огляду на майбутнє Угорщини, і заради цього я готовий піти на будь-який ризик, якщо потрібно, готовий піти під трибунал» [140].

Безперечно можна стверджувати, що диверсійна операція Угорщини та Польщі була прикладом порушення міжнародного права. Адже у мирний час без оголошення війни на територію сусідньої держави проникали чисельні та добре озброєні військові підрозділи, основна мета яких – підняти повстання та вести партизанську боротьбу. Це можна вважати «гібридною війною» [129, с. 295–296].

Щодо рішень Мюнхенської конференції та Віденського арбітражу, то вони завдали відчутного удару як по Чехословаччині, яка, по суті, опинилася на межі розпаду, так і по Карпатській Україні. Карпатська Україна поки залишилася у складі Чехословаччини. Але політична криза поглиблювалась. Чехословаччина, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Щодо Угорщини, то Віденський арбітраж став для неї реальним успіхом, хоча її інтереси були задоволені лише частково. Для Карпатської України Віденський арбітраж був сильним ударом, оскільки вона стала розмінною монетою у міжнародній геополітиці.

2.2. Автономія у складі Чехословаччини

До своєї автономії в складі Чехословаччини Закарпаття ішло досить довго. Незважаючи на свої обіцянки празький уряд постійно відкладав питання про автономію краю. Своє рішення аргументував тим, що закарпатці ще не готові до самостійного життя. 1938 р. став переломним у суспільно-політичному житті краю. На той час на Закарпатті утвердилося два партійні блоки – українофільської та русофільської орієнтацій. У м. Празі 21 вересня 1938 р. відбулися переговори, в

яких взяли участь Едмунд Бачинський, Іван П'єшак, Петро Жидковський, Юліан Ревай, Петро Коссей, Степан Фенцик, Андрій Бродій, Юлій Фелдешій. Вони входили до чехословацького парламенту. Основною метою їх зустрічі було бажання знайти компроміс і домогтися від чехословацької влади реалізації автономних прав краю. На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками цих напрямків були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі [99, с. 111–112].

8 жовтня 1938 р. було створено Національну Раду Підкарпатської Русі в м. Ужгороді. На першому засіданні Ради прийняли Меморандум, у якому була вимога прийняти закон про Підкарпатську Русь [87, с. 94].

У цей час під впливом міжнародних подій 1938–1939 рр. у Чехословаччині настала гостра політична криза, якою вирішили скористатися словацькі й закарпатські автономісти. Першими автономію проголосили словаки, а згодом – закарпатські русини-українці. 7 жовтня празький уряд затвердив автономний уряд Словаччини, 11 жовтня – Підкарпатської Русі [106, с. 75].

Це означало створення Другої Чехословацької республіки, яка являла собою федерацію трьох народів. Саме тоді на державному рівні було закріплено автономію краю [3]. Юридичною платформою на конституційному рівні стало видання Національними зборами конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі (конституційний закон №328 / 1938). Юридичної сили він набув у день проголошення 25 листопада 1938 р. Прийняття цього закону стало правовою основою для діяльності автономного уряду на Закарпатті [157, с. 173–174].

Таким чином, на початку жовтня 1938 р. було утворено автономний уряд на території Закарпаття на чолі з Андрієм Бродієм (див. Додаток Й). Призначення його прем'єр-міністром було прогнозованим, тому що москвофільський напрям, який він представляв, переважав на той час у політичному житті Закарпаття. Та й основною політичною ціллю Автономно-Землеробського Союзу на чолі з Андрієм Бродієм була автономія. Це було зафіксовано і в програмі, і в самій назві партії [103, с. 18].

Народ Закарпаття щиро радів таким політичним змінам. 12 жовтня о п'ятнадцятій годині в м. Ужгороді зібрався десятитисячний мітинг для зустрічі автономного уряду. На площі Корятовича було поставлено широку трибуну, піднято сотню українських синьо-жовтих прапорів. Літак з міністрами мав приземлитися о сімнадцятій тридцять [69, с. 32].

«Над нами загучали мотори літаків: один великий, тримоторний, зелений, в ньому летять наші міністри, а в супроводі три малі військові аероплани. Почулося на площі «Слава!», літаки закружляли над містом, над самою площею і подалися в напрямку аеропорту», – згадував у своєму «Щоденнику» В. Гренджа Донський, який був учасником тих подій [69, с. 32].

Автономний уряд Андрія Бродія пропрацював недовго і провів всього три засідання. Перше засідання відбулося 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті питання про затвердження основних органів управління у складі дев'яти міністерств. Це було спробою створити функціонуючий адміністративний апарат в умовах новоствореної автономії. Друге засідання відбулося 18 жовтня і було присвячене розгляду питання складного міжнародного становища Підкарпатської Русі. Третє засідання, яке відбулося 22–23 жовтня, було присвячене обговоренню внутрішньополітичної ситуації в Закарпатті. Особливу увагу приділили питанню адекватної реакції на угорський ультиматум щодо південних територій краю. Це засідання підкреслило зростаючу загрозу з боку Угорщини та намагання уряду знайти вихід із кризової ситуації [89, с. 320].

25 жовтня 1938 р. Угорщина висунула вимогу, щоб її претензії до частини територій Словаччини і Підкарпатської Русі, де проживало угорське населення, вирішувалося всенародним плебісцитом, або арбітражем європейських держав. Це ще більше загострило ситуацію, оскільки празький уряд був категорично проти такого вирішення питання. По суті це суперечило конституційним нормам Чехословацької Республіки. Але, незважаючи на це, прем'єр-міністр Підкарпатської Русі Андрій Бродій разом із міністром Степаном Фенциком не погодився з рішенням центрального уряду і підтримав народний плебісцит.

Згодом з'ясувалося, що обидва політики і очолювані ними партії мали проугорську орієнтацію і співпрацювали з угорцями [106, с. 77–78].

26 жовтня уряд Чехословацької Республіки видав указ про звільнення А. Бродія з посади прем'єр-міністра. Його було звинувачено у державній зраді та заарештовано в м. Празі. Його соратник С. Фенцик втік у польське посольство в м. Празі, а згодом переїхав до Угорщини [89, с. 322–323].

Чехословацький уряд призначив новим прем'єр-міністром Августина Волошина (див. Додаток К). Порівнюючи його із А. Бродієм, В. Гренджа Донський писав: «Бродій говорив хвалькувато, по-дурному, неприготовано, з великою дозою мегаломанії... Коли я законферував, що до мікрофону приступає батько нашого відродження о. Августин Волошин, то оваціям і оплескам не було кінця» [69, с. 34]. Це ще був той час, коли Августин Волошин не був прем'єр-міністром, а лише входив до складу автономного уряду.

26 жовтня 1938 р. був сформований новий уряд. До нього в більшості ввійшли представники українського напрямку, окрім Едмунда Бачинського. З того часу почала вживатися й нова назва краю – Карпатська Україна. На деякий час із згоди чехословацького уряду було припинено діяльність політичних партій, єдиною правомірною політичною організацією було визнано Першу Руську (Українську) Центральну Народну Раду [98, с. 114–115].

Призначення А. Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чеських відносинах. Уряд Карпатської України робив усе для того, щоб відносини між українцями і чехами були добросусідськими, хоча досить часто чеські чиновники, які проживали на Закарпатті ставилися вороже до українців. Проте слід сказати, що А. Волошин почав орієнтуватися на Німеччину, сподіваючись на її покровительство [89, с. 326].

Після рішень першого Віденського арбітражу уряд Карпатської України змушений був переміститися до м. Хуста. До його складу входили чотири міністерства: міністерство юстиції, внутрішніх справ, шкільництва і комунікацій. Кожне окреме міністерство включало в себе декілька відділів. Міністерство шкільництва очолив Августин Штефан, юстиції – Августин Дутка, комунікації –

Юліан Ревай, який паралельно виконував і обов'язки міністра внутрішніх справ [103, с. 50].

Слід зауважити, що уряд Августина Волошина почав працювати у досить непростих умовах. Економіка і сільське господарство перебувало у складному стані. Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Постійні суперечності між чеськими службовцями і місцевим населенням дедалі більше поглиблювали політичну кризу в краї. Уряд Августина Волошина намагався налагодити життя в Карпатській Україні: організувати судову систему та судочинство Карпатської України, службу безпеки, військо, сприяв розвитку культурного життя краю. 25 листопада 1938 р. уряд видав розпорядження про те, що на території Карпатської України українська мова є державною [98, с. 115–117].

Постійно велася агітаційна робота, особливо перед виборами до сойму. Про це свідчать звернення до народу про підтримку у виборах, які мали відбутися 12 лютого 1939 р., А. Волошина та Ю. Ревая [12], звернення керівників УНО Федора Ревая та А. Ворон [13]. Проте, Еміль Гаха дав дозвіл на скликання Сойму Карпатської України аж на 21 березня 1939 р., але на прохання Августина Волошина дату було змінено на 15 березня. [101, с. 124–125].

Отож, на той час у Карпатській Україні працювали органи влади, сформувалися збройні сили – Організація Народної Оборони Карпатська Січ. Почала формуватися на зразок європейської власна судова система, створювалися оптимальні умови для розвитку освіти, науки і культури. Карпатська Україна налагоджувала міжнародні зв'язки, і що найголовніше, прості закарпатці повірили в перспективу розвитку свого краю.

2.3. Карпатська Січ

Наприкінці 1930-х рр., в умовах різкого загострення міжнародної ситуації, що супроводжувалося частими нападами угорських та польських терористів і активізацією антиукраїнської діяльності проугорської «п'ятої колони», нагально постало питання про створення власних збройних сил. Крім того, існувала потреба допомогти чехословацьким військам у захисті території краю. Ці обставини змусили уряд Августина Волошина прискорити формування місцевих збройних формувань, що призвело до появи Карпатської Січі.

Хоча ще на початку 1930-х рр. у містечку Ясіня за ініціативи одного з керівників Гуцульської Республіки (1919 р.) Дмитра Климпуша (див. Додаток Л) почали формуватися перші січові загони. Тоді це були здебільшого протипожежні та культурно-просвітні товариства [106, с. 82].

Своєю назвою Карпатська Січ завдячує групі українських пластунів, а в першу чергу відомому пластунові, ініціаторові наради в справі створення організації Євгенові Кульчицькому. Згодом Є. Кульчицький пригадував: «До Хусту я приїхав з початком листопада 1938 р... Зараз на другий чи третій день я скликав до дому радника Рубиновича моїх давніх добрих друзів. Це були самі пластуни, крім мене були: Рубинович, Сич, Забавський, Блистів, Пап. Я тоді подав короткий огляд положення й зробив висновок, що нам треба подумати про якусь організацію півмілітарного характеру для оборони національних інтересів Карпатської України, як аналогію я навів УСС-ів». Новоутворену військову організацію вирішили назвати Карпатською Січчю, згодом підготували її Статут. Усі матеріали, які підготували, повинен був бути затвердити міністр внутрішніх справ [96, с. 181].

Організація Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС) спершу функціонувала як напіввійськова структура. Її метою був вишкіл учасників українського національного руху для оборони Карпатської України, діючи відповідно до чинного на той час законодавства Чехословацької Республіки. Згодом Карпатська Січ трансформувалася у повноцінні Збройні Сили Карпатської України. Установчі збори ОНОКС відбулися 9 листопада 1938 р. в м. Хусті. На

них було ухвалено Статут організації, який чітко визначав її головні цілі: «оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі, плекання оборонного духа в українському громадянстві краю, поборювання протидержавної пропаганди, всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для удержування ладу та безпеки» [192, с. 121].

Ці завдання підкреслювали подвійну роль Карпатської Січі як військової сили для захисту території, так і суспільної організації, що мала сприяти зміцненню національної свідомості та порядку в умовах зростаючої загрози. Отож, організація народної оборони Карпатська Січ з центром у м. Хусті, яка була заснована 3 листопада 1938 р. була напівдержавною та парамілітарною структурою і, по суті, мала подвійну мету: захищати національні й державні інтереси та проводити військову підготовку добровольців призовного віку. Створювалися так звані «відділи ОНОКС», кожен з яких займався певною діяльністю. Кілька відділів одної місцевості утворювали Кіш ОНОКС [10].

Очолювали Карпатську Січ чотири команданти, жоден з яких не мав професійної військової освіти чи значного досвіду в цій сфері. Однак, згідно зі статутом організації, передбачалося одноосібне керівництво: один командант та його заступники. Командант Дмитро Климбуш мав досвід військової служби під час Першої світової війни, але не як офіцер. Фактично ж він мав трьох заступників, які здійснювали реальне управління всією організацією: Івана Романа, Степана Росоху та Івана Рогача [127, с. 188].

Проте для старшин та простих січовиків Карпатської Січі оборона держави стала життєвим покликанням. Про це яскраво свідчить офіційне повідомлення в «Січових вістях» про Перший З'їзд Організації Народної оборони Карпатська Січ. На цьому з'їзді Степан Росоха виголосив доповідь під промовистою назвою «Творім збройні сили народу». Він твердо заявив: «Творім збройні сили народу. Народ мусить бути вічно у поготівлі. Він мусить стати воєнним табором. Кожний громадянин українець, без огляду на стан, мусить служити в дисципліні народів й державі. Замало є вложити людині кріс у руки. Треба людину виховати в дисципліні, щоб вона була свідомо в крові й кості за що вона бореться. Тому

Карпатська Січ є оборонно-суспільною організацією. Карпатська Січ є душею держави» [142, с. 81].

Ці слова підкреслюють не лише військове призначення Карпатської Січі, а й її глибоке ідеологічне підґрунтя, спрямоване на виховання свідомого, дисциплінованого та національно орієнтованого громадянства, готового захищати свою державу та відстоювати свої інтереси в складних умовах. Організація позиціонувала себе як рушійна сила для створення нового порядку і нових людей, що були б здатні протистояти будь-яким загрозам.

Члени Карпатської Січі поділялися на три основні категорії: дійсні учасники – особи, офіційно прийняті командою до складу організації; благодійні учасники – ті, хто надавав організації матеріальну або моральну підтримку; почесні учасники – ті, що мали значні заслуги перед українським народом. Почесних і благодійних учасників призначала Рада. Окрім цих категорій, існували також кандидати і члени організації [89, с. 348].

Усі, хто входив до Карпатської Січі, мали право брати участь у заходах організації, носити формений одяг, відзнаки та зброю, а також користуватися активним і пасивним виборчим правом. Натомість вони були зобов'язані суворо дотримуватися Статуту, нести відповідальність за порушення, беззаперечно виконувати накази команди [6].

До 30 листопада 1938 р., окрім центральної команди у Воловому, підрозділи Карпатської Січі були засновані в Рахові, Іршаві, Тячеві, Великому Березному, Перечині, Середньому та Хусті. Ці регіональні осередки активно залучали молодь, яка масово долучалася до лав Січі. Проте, незважаючи на значний приплив добровольців, лише невеликий відсоток з них згодом брав участь у бойових діях проти угорського війська. Загальна кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Карпатської Січі не перевищувала двох тисяч осіб. У м. Хусті зосереджувалися найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі. Фактично, карпатські січовики сформували ядро місцевої армії, хоча її офіційне та юридичне оформлення так і не було завершено. Попри ці обмеження, Карпатська Січ залишалася єдиною організованою військовою силою, яка

виступила на захист незалежності краю в умовах зростаючої зовнішньої загрози [98, с. 117].

Створення та розбудова Карпатської Січі потребували значних фінансових ресурсів, яких уряд не мав. У відповідь на цю потребу, Августин Волошин звернувся із закликом про допомогу до громадян краю та української діаспори. Очікувана підтримка незабаром почала надходити. Зокрема, 19 лютого 1939 р. Комітет Допомоги Карпатській Україні (КДКУ), що діяв у Канаді, перерахував 5200 доларів безпосередньо прем'єру о. А. Волошину для розбудови Карпатської Січі. Крім того, надходили пожертви від окремих політичних діячів краю, а також від пересічних громадян, що свідчило про широку підтримку ідеї створення власних збройних сил [92, с. 98].

У листопаді 1938 р. до лав Карпатської Січі почали долучатися перші жінки-добровольці. Українська преса оголосила про створення Жіночої Січі 1 січня 1939 р. Для цього в структурі Ради Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС) було сформовано Головну референтуру жіночих відділів. Очолила її Стефанія Тисовська, а організаційним референтом (заступником) стала Марія Химинець (див. Додаток Н). Це свідчило про зростаючу роль жінок у обороні та розбудові незалежної Карпатської України [128].

Вже 1 січня 1939 р. Головна Команда Карпатської Січі звернулася до свідомого українського жіноцтва із закликом долучатися до боротьби за Українську державність. У зверненні йшлося про те, щоб жінки особисто вступали до лав Карпатської Січі, готували місцевих провідниць та організаторок січового руху, організовували жіночі відділи в кожному населеному пункті Карпатської України. Наприкінці звернення підкреслювалася важливість повного залучення жінок: «Нехай не лишиться ні одна українська жінка поза рамцями січової організації» (див. Додаток В) [4].

З метою надання процесу створення Жіночої Січі більш організованого характеру, Стефанія Тисовська особисто підписала та видала інструкції щодо заснування жіночих відділів та референтур при окружних та районних командах

Карпатської Січі. Ці заходи свідчать про те, наскільки важливою для Карпатської Січі була роль жінки у розбудові та захисті держави [118, с.198].

Жінки, що приєдналися до Карпатської Січі, відіграли надзвичайно важливу та багатогранну роль у діяльності організації. Їхня участь виходила далеко за межі традиційних уявлень про жіночу працю у військових формуваннях. Січовички не лише шили чоловічі та жіночі однострої, а також національні та січові прапори, що було важливим для підтримки бойового духу та ідентичності, вони виконували критично важливі функції зв'язкових і розвідниць, передаючи накази та вказівки Головної команди дорегіональних осередків Карпатської Січі. Значна кількість дівчат працювала на радіотелеграфній і телефонній службі, забезпечуючи життєво необхідний зв'язок між командами ОНОКС. Їхній внесок у збір розвідувальної інформації про розташування чехословацьких військ та їхні плани був важливим для командування [156, с. 232].

У м. Хусті Жіноча Січ створила окремий відділ Червоного Хреста, де необхідну медичну допомогу надавали професійні лікарі. У приміщенні Жіночої Січі було облаштовано лазарет для поранених під час боїв із чехословацькою армією в ніч з 13 на 14 березня 1939 р. Жінки також надавали допомогу бійцям безпосередньо на полі бою, демонструючи виняткову відвагу та самовідданість [128].

Так, 14 березня під час збройної сутички між січовиками та чеським військом були задіяні сестри милосердя, які допомагали пораненим січовикам. Зі збройним вторгненням угорського війська Марія Химинець, Ніна Михайлович і ще кілька січовиків зі спорядженим грузовим автомобілем із десятима пораненими перетнули кордон з Румунією [159, с. 87].

Члени Організації Народної Оборони Карпатська Січ могли носити як військовий, так і цивільний одяг. Однак, лише ті, хто успішно пройшов вишкіл і був офіційно прийнятий Командою, мали право носити форму та зброю. Дмитро Климпуш 12 листопада 1938 р., за два дні після затвердження статуту Організації, подав уряду проєкт однострою [156, с. 232].

Через брак коштів одностроїв не вистачало на всіх дійсних членів. Наприклад, із 320 січовиків найкраще озброєного та вишколеного Хустського коша тільки сто мали військову форму, решта ж ходили в цивільному одязі. Нерідко січовики могли змішувати військові та цивільні елементи одностроїв [137].

Карпатська Січ підтримувала тісні зв'язки з організованим Українським Націоналістичним Рухом. Це підтверджується візитами до Карпатської України визначних діячів. Зокрема, край відвідував Ярослав Барановський, який на той час обіймав посаду секретаря Проводу Українських Націоналістів. Безпосередньо до Карпатської Січі приїздив і генерал Віктор Курманович. Ці візити свідчать про глибоку інтеграцію Карпатської Січі в ширшу систему українського націоналістичного руху [141].

В умовах внутрішньої нестабільності та посилення зовнішньої агресії з боку Угорщини та Польщі, Карпатська Січ перетворилася на єдину організовану силу, здатну чинити збройний опір та відстоювати новопроголошену державу. 30 січня 1939 р. Головне Командування ОНО Карпатської Січі у м. Хусті видало наказ про посилення охорони кордонів краю [7].

Отож, попри брак офіційного юридичного оформлення, Карпатська Січ фактично слугувала ядром майбутніх збройних сил. Водночас вона виконувала не лише військові а й національно-виховні функції. Завдяки активній ідеологічній роботі та військовому вишколу, в суспільстві, особливо серед молоді, формувався та зміцнювався патріотичний дух. Це було вкрай важливо для консолідації населення навколо ідеї української державності.

РОЗДІЛ 3

Тріумф і трагедія Карпатської України

3.1. Проголошення незалежності

Коли 14 березня 1939 р. німецькі війська безперешкодно увійшли до Чехії та Моравії, а словацький парламент близько 12-ї години того ж дня проголосив незалежну Словаччину, чехословацька держава фактично припинила існування. Саме в цих умовах, о 20:00, прем'єр Августин Волошин звернувся до народу по радіо, проголосивши локальний варіант Української держави – Карпатську Україну [127, с. 260].

Проголошення самостійності Карпатської України 14 березня 1939 р. стало неминучою відповіддю на державно-правовий вакуум, що утворився після ліквідації Чехословацької Республіки. Отож, 14 березня 1939 р. стало доленосним днем і для Карпатської України, адже Августин Волошин урочисто проголосив її незалежність. У своєму зверненні до українців він заявив: «Громадяни і громадянки Карпатської України! Рішенням словацького сойму була проголошена незалежність Словаччини. Тим була змінена й міжнародна ситуація Карпатської України, яка рішенням нашого Сойму буде ще офіційно проголошена незалежною державою. До остаточного рішення Сойму наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує» [96, с. 177].

Ця заява Августина Волошина стала актом відваги та рішучості, що передував офіційному рішення Сойму, підкреслюючи прагнення Карпатської України до самостійного державного життя в умовах кардинальних геополітичних змін. Наступного дня, 15 березня, всупереч волі Берліна, крайовий парламент офіційно утвердив незалежну Карпатську Україну. Цей акт підкреслив рішучість українського народу Закарпаття до самовизначення та державотворення, незважаючи на вкрай несприятливу міжнародну ситуацію [127, с. 260].

«Український Народе Підкарпаття! Тепер ти виборов собі свободу; наше дороге Підкарпаття стало незалежною державою, котра має свою рідну народну

владу на чолі з прем'єром Августином Волошином», – йшлося у Маніфесті до українського народу [142, с. 231].

Під керівництвом А. Штефана, Сойм Карпатської України ухвалив історичне рішення про затвердження державної незалежності та прийняття конституції. Цей фундаментальний документ чітко визначив: назву держави – Карпатська Україна; державний устрій – президентська республіка; державна мова – українська. Окрім цього, Сойм затвердив і державні символи, що мали підкреслити суверенітет та національну ідентичність: синьо-жовтий стяг, гімн «Ще не вмерла Україна» та герб-ведмідь у лівому червоному полі, чотири сині та три жовті смуги у правому півполі, а також тризуб Святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі (див. Додаток О). Кульмінацією цього знакового засідання стало обрання Августина Волошина Президентом держави. Ці рішення Сойму символізували повне утвердження Карпатської України як самостійної та суверенної держави [148, с. 240].

Після проголошення незалежності, було сформовано уряд Карпатської України. На посаді прем'єра затверджено Августина Волошина, міністерство закордонних справ очолив Юліан Ревай, внутрішніх справ – доктор Юрій Перевузок, господарства – Степан Ключурак, фінансів та комунікації – доктор Юлій Бращайко, здоров'я та соціальної опіки – доктор Микола Долинай (див. Додаток П). Одразу ж Августин Волошин надіслав міністру закордонних справ Німеччини, Йоахиму фон Ріббентропу телеграму, в якій сповіщав: «Від імені Уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху» [96, с. 177].

Представнику Карпатської України при уряді Чехословаччини В. Шандору було дано вказівку виконати акт незалежності в м. Празі. Також В. Шандор негайно повідомив дипломатичну місію США в м. Празі про проголошення незалежності Карпатської України, наголосивши: «Після того, як Словаччина проголосила повну незалежність, Чехословацького республіка перестала існувати. Тому Карпатська Україна проголосила себе повністю незалежною на основі Мюнхенських рішень, які торкаються права самовизначення карпато-українського

народу, так само як і завдяки Віденському арбітражу. Карпато-український народ жадає Вождя німецької нації та уряд німецької держави не відмовити у виявленню суверенного захисту незалежності Карпатської України» [96, с. 177].

Ці дипломатичні кроки свідчили про рішучість Карпатської України утвердити свій суверенітет та шукати підтримки на міжнародній арені в умовах геополітичної кризи. Проголосивши незалежність, Августин Волошин, прагнучи врятувати громадян від хаосу, негайно розгорнув активні дипломатичні зусилля. Він також найперше надіслав телеграму з проханням про протекторат до Німеччини, а отримавши відмову – звернувся до Румунії. Телеграми також були направлені до Великої Британії, Франції [130, с. 10-12].

Керівництво в м. Хусті не було посвячене в усі деталі угорсько-німецьких домовленостей. Зараз, маючи доступ до історичних фактів, ми розуміємо це «заднім числом». Не уряд Карпатської України став причиною розвалу Чехословаччини – її знищила бездарна верхівка в м. Празі. Те, що прем'єр А. Волошин намагався встановити контакти із представниками Німеччини, пояснюється повною відсутністю вибору. Адже після Віденського арбітражу, коли Чехословаччина віддала Угорщині частину своєї території, Німеччина залишалася єдиним реальним гарантом цілісності автономії. Це був вимушений крок в умовах, коли Карпатська Україна опинилася в епіцентрі геополітичних маневрів великих держав [127, с. 261].

У той час, коли Карпатська Україна прагнула міжнародного визнання, у німецькій пресі інформації про неї було вкрай мало. Це свідчило про те, що Адольф Гітлер вів складну дипломатичну гру. Якщо незалежна Словаччина цікавила його як стратегічний плацдарм для майбутнього нападу на Польщу, то Карпатська Україна не входила в його плани. Він використав цю «карту» для того, щоб схилити Угорщину на свій бік. Більше того, можна припустити, що, віддавши Карпатську Україну Угорщині, А. Гітлер надіслав Й. Сталіну сигнал про готовність до домовленостей щодо поділу Європи. Цікаво, що ще 10 березня, на з'їзді партії більшовиків, сам Й. Сталін публічно заявляв, що якась «Карпатська Україна» є лише «задумом Британії та Франції», спрямованим на розсварювання

СРСР з Німеччиною. Це показує, як долі малих народів ставали розмінною монетою у цинічних геополітичних торгах між великими диктаторами, що переслідували власні імперські інтереси [151].

Проголошена незалежність Карпатської України не знайшла підтримки серед світових лідерів, залишивши молоду державу в повній ізоляції. Найзапеклішими противниками самого факту існування Карпатської України в будь-якій державно-правовій формі були три країни: Угорщина, Польща та Радянський Союз. Через географічну віддаленість, Москва обмежилася сарказмом у своїх заявах, тоді як Будапешт і Варшава діяли більш рішуче. Вони активно підтримували «п'яту колону» всередині Карпатської України та вдалися до прямої агресії. Традиційні союзники Чехословаччини – Велика Британія та Франція – фактично відступили перед агресивним натиском Гітлера, не надавши жодної реальної допомоги. Румунія та Югославія, партнери Чехословаччини по «малій Антанті», не володіли достатніми ресурсами для будь-якого значного впливу на ситуацію. Їхня допомога зводилася лише до тимчасового прийому евакуйованих після 15 березня 1939 р., що підкреслювало повну безпосередність Карпатської України перед обличчям зовнішніх ворогів [127, с. 261].

Проголошена незалежність Карпатської України виявилася надзвичайно короткочасною, адже ситуація була критичною. Вже 14 березня розпочалося вторгнення угорських військ. Спочатку проти угорців на території Карпатської України боролися об'єднані сили: чехословацька армія та місцеві добровольці з «Карпатської Січі». Однак, 15 березня стало відомо про здобуття Словаччиною незалежності та перехід чеських земель під протекторат Німеччини. Як наслідок, чехословацька армія почала відступати без бою на території Румунії та Словаччини. Відтак, на захист від 40-тисячного угорського корпусу, який вторгся на Карпатську Україну без оголошення війни, стали лише 1,5-2 тисячі «січовиків». Це був нерівний бій за щойно здобуту свободу [151].

Хоч як відчайдушно карпатоукраїнці чинили опір, угорські війська швидко окупували територію Закарпаття. Із падінням Карпатської України припинили своє існування державні інститути та єдина національна українська політична

партія – УНО. Уряд Карпатської України та значна частина її діячів були змушені емігрувати за кордон, шукаючи притулку та продовжувати боротьбу вже за межами батьківщини. Цей період став трагічною сторінкою в історії українського державотворення [148, с. 239].

Таким чином, наприкінці 1930-х рр. державно-правовий статус Карпатської України зазнав стрімкої еволюції. Спочатку на території краю діяла Конституція Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р., що базувалася на положеннях Сен-Жерменського мирного договору. Потім чехословацьким парламентом 22 листопада 1938 р. було прийнято Конституційний Закон про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців [90, с. 168].

Коли 14 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України, вона перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись на повністю самостійну державу. Таким чином, Карпатська Україна пройшла унікальний шлях від автономного статусу (жовтень 1938 р.) до федеративного устрою (22 листопада 1938 р.) і, зрештою, до проголошення незалежності 14–15 березня 1939 р. Безумовно, цей перехід до самостійної держави став прогресивним явищем, оскільки Закарпаття нарешті вийшло з політичного небуття, здобувши власну державність [90, с. 168].

Проголошення незалежності Карпатської України 14–15 березня 1939 р. стало винятковим, хоч і трагічним, моментом в історії українського державотворення. Цей акт не був результатом планомірної міжнародної підтримки чи стабільних внутрішніх процесів, а швидше відчайдушною відповіддю на геополітичний хаос, що охопив Центральну Європу. Прем'єр Августин Волошин, усвідомлюючи відсутність будь-яких зовнішніх гарантій та реальної підтримки, зробив сміливий крок, оголосивши по радіо про самостійність краю. Наступного дня, попри несприятливу позицію Берліна, новообраний Сойм ратифікував це рішення, законодавчо оформивши народне прагнення до свободи. Хоча незалежність Карпатської України тривала недовго, лише до угорської окупації, її символічне значення досить велике. Ухвалення власної Конституції, затвердження державних символів та формування уряду –

все це було яскравим проявом здатності українського народу до самоорганізації та побудови власної держави. Незважаючи на швидке падіння під тиском агресора та повну ізоляцію з боку світових держав, проголошення незалежності Карпатської України залишилося в історії як трагічний, але героїчний епізод боротьби за свободу, що підкреслив глибину національного прагнення до суверенітету.

3.2. Окупація угорськими військами

Зранку 13 березня 1939 р. спеціальний посланець Адольфа Гітлера Г. Алтенбург у супроводі німецького амбасадора в м. Будапешті Отто фон Едманнсдорффа прибув на зустріч з регентом Міколошем Горті, представником міністра закордонних справ графом Чакі та мадярським прем'єром Павлом Телекі. Вони вимагали, щоб Угорщина негайно розпочала військові дії проти Карпатської України. І хоча угорці планували спочатку кілька днів на підготовку, після недовгих перемовин запевнили німців, що у найближчі дванадцять годин вони розпочнуть військове вторгнення у Карпатську Україну. Найбільш відповідальні за це в міністерстві закордонних справ Німеччини особи Ріббентроп та Вайцеккер одразу ж заховалися від дипломатичних представників інших країн, щоб не допустити дипломатичної акції, яка б стримала хід запланованих ними подій [142, с. 208–209].

Таким чином, трагедія Чехословаччини неминуче обернулася трагедією для Карпатської України. Сойм Карпатської України почав працювати в той момент, коли доля країни вже була фактично вирішена. Французький посол у Німеччині Робер Кулондр у листі до міністра закордонних справ Франції Жоржа Бонне написав: «Закарпатська Русь... звернулася до Берліна з проханням про захист. Однак гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів цієї країни, яка зв'язала з ними всі свої надії... Закарпатську Україну окуповують угорські війська» [89, с. 236]. Цей приклад яскраво ілюструє повну міжнародну ізоляцію Карпатської України та її перетворення на розмінну монету в геополітичних іграх великих держав, що призвело до її неминучої окупації.

Угорці ретельно розробили план наступу. Їхні війська рухалися на Карпатську Україну за трьома основними напрямками: група військ «Схід» наступала на Королево – Хуст – Рахів – Ясіня, група «Захід», рухалася на Перечин – Великий Березний – Ужок, а група військ «Центр» просувалася на Іршаву – Бідки – Довге – Нересницю – Сваляву – Нижні Верещькі. Додаткові сили були перекинуті угорцями в Турянську долину, охоплюючи Тур'я Ремети та Порошково [96, с. 93].

Досить оперативно працювала угорська розвідка. Тому Будапешт володів досить чітким уявленням про наявні технічні засоби, розташування чеських військових частин, і навіть дислокацію гірських дивізій. Угорський Генеральний штаб підготував детальний документ під назвою «Економічна, соціальна і географічна довідка про Закарпаття». Ця довідка містила вичерпну інформацію про систему управління, національний склад військових частин, національний та віковий склад населення, а також перелік населених пунктів, де переважала угорська мова. Напередодні самого вторгнення також був розроблений детальний план забезпечення тилів наступаючих угорських військ, що свідчило про комплексний та ретельний підхід до агресії [89, с. 237].

Спочатку наступ угорських окупаційних військ зустрічав опір з боку піхотної дивізії та чехословацьких прикордонників, що діяли згідно з раніше розробленим планом евакуації. Створене на базі 6-ї армії з м. Дебрецена, Угорське Карпатське військове з'єднання, здійснювало свою операцію під безпосереднім командуванням полковника Олойоша Белді, начальника Ужгородського гарнізону. Він діяв під загальним керівництвом командувача 7-ї армії (м. Кошице), генерал-лейтенанта Ференца Сомботгелі. Із полковником Олойошом Белді підтримував контакт полковник Ян Гержман, який був офіційним представником чехословацьких військ, що евакуювалися. Однак, 16 березня армійський генерал Лев Прхала, чехословацький крайовий воєначальник, отримав наказ з Праги покинути територію Карпатської України [127, с. 70–71].

В період, що передував березневим подіям 1939 р., відносини між чехословацькою армією та «січовиками» були досить напруженими. Британський

журналіст Майкл Вінч, який мав можливість зустрітися з ключовими фігурами чесько-українського протистояння напередодні 13–14 березня 1939 р., так описав тодішню ситуацію в м. Хусті: «Генерал Прхала хотів вжити негайних заходів: заарештувати Рогача (члена Головної Команди ОНОКС) та розпустити Січ. Волошин не погоджувався на жоден із цих заходів. Розпуск Січі означав би кровопролиття». Цей опис підкреслює глибокі розбіжності та напруження між чехословацьким військовим командуванням, яке прагнуло встановити контроль, та урядом Карпатської України, що намагався захистити свою щойно здобуту автономію, усвідомлюючи потенційні наслідки силового розпуску Карпатської Січі [160, с. 26].

Важко заперечити, що українсько-чеський конфлікт відіграв значну роль у реалізації гітлерівських планів з розчленування Чехословаччини. На момент угорського вторгнення в Карпатську Україну це протистояння послаблювало оборонні сили обох сторін, посилюючи загальну картину внутрішнього хаосу та розколу. Ця ситуація ідеально вписувалася в наратив німецької пропаганди, яка стверджувала, що Чехословаччина розпадалася зсередини, загрожуючи міжнародному миру та порядку. Таким чином, внутрішні чвари між українцями та чехами, по суті, сприяли агресивним намірам нацистської Німеччини, створюючи ілюзію легітимності для її подальших дій [160, с. 32].

Отож, на допомогу чеських військ сподіватися не доводилося, адже вони, навпаки, намагалися роззброїти Карпатську Січ. Зважаючи на ці обставини січовики звернулися до прем'єра Августина Волошина з проханням посприяти у видачі зброї жандармерією. Комендантом жандармерії на той час був полковник М. Вака, далекий родич Августина Волошина. Коли прем'єр звернувся до нього з проханням видати зброю січовикам, М. Вака виділив її із запасів жандармерії. Однак, не всі жандарми погодилися з цим, що призвело до сутички між січовиками та жандармами. Зрештою, січовикам вдалося отримати дев'яносто револьверів з амуніцією та сорок одну гвинтівку [79, с. 95].

На територію Карпатської України вторглося потужне угорське окупаційне угруповання чисельністю до 40 тисяч осіб. Воно було оснащено бронетехнікою,

гарматами, танками, важкими кулеметами, а також забезпечене авіаційною розвідкою. Наступ здійснювався трьома основними групами: Ужгородською, Мукачівською та Берегівською [127, с. 73].

Між містами Хустом і Севлюшем розгорнулися найбільш кровопролитні бої. Угорським військам відчайдушно протистояла Організація національної оборони Карпатська Січ. Через відсутність Д. Климпуша з невідомих причин, військовий міністр Карпатської України Степан Ключурак призначив Сергія Єфремова комендантом Карпатської Січі, а Михайло Колодзінський (див. Додаток М) став начальником штабу. На жаль, 19 березня біля містечка Солотвино Михайла Колодзінського розстріляли угорці. С. Єфремов згодом емігрував і продовжив службу полковником у словацькій армії. Цікаво зазначити, що майбутній головнокомандувач УПА, Роман Шухевич (Щука) обіймав посаду мобілізаційного референта у керівництві Карпатської Січі [127, с. 74].

Окрім того до складу штабу Карпатської Січі увійшли такі знакові постаті українського націоналістичного руху: Г. Барабаш (Чорний), Є. Врецьона (Волинський), З. Коссак (Тарнавський), О. Карачевський (Свобода). Серед них особливої уваги заслуговує Михайло Колодзінський (полковник Гузар), який, по суті, став найбільш легендарною постаттю в цьому періоді історії Закарпаття. Про це свідчить його фундаментальна праця «Українська воєнна доктрина», яка отримала високу оцінку у військових колах Європи, а сам автор посів місце серед відомих теоретиків військового мистецтва. Полковник Михайло Колодзінський, як і деякі його соратники, тверезо оцінював ситуацію і не плекав ілюзій щодо здатності Карпатської України вистояти. Однак, він твердо дотримувався думки, що «коли вже нема розумного виходу з важкого положення, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь» [92, с. 117].

Наступні події підтвердили, що це були не просто слова, а глибоке переконання автора «Української воєнної доктрини». Він залишав поле бою останнім. Разом зі своїм товаришем З. Коссаком, М. Колодзінський, будучи важко пораненим, потрапив до рук угорських терористів. Поблизу Солотвина їх обох

розстріляли, що стало ще однією трагічною сторінкою в історії боротьби за Карпатську Україну [92, с. 117].

Бій на Красному Полі під м. Хустом став однією з найкровопролитніших сторінок історії Карпатської України, що вразила багатьох тогочасних закордонних оглядачів. У цьому протистоянні загинуло 230 січовиків, більшість з яких становила молодь, зокрема семінаристи Виноградівської горожанської школи. Загальні втрати українців під час угорської окупації сягнули від 1 до 1,5 тисяч осіб. Угорці, за різними даними, втратили близько 200 вояків і мали кілька сотень поранених [107, с. 90].

Мешканець села Лозянське, В. Пилипчинець, свідчив, що місцева команда Карпатської Січі тільки надвечір 15 березня дізналася про вороже вторгнення. Тому по короткій обороні січовики змушені були відступити на лінію Копаня, до станції і місту на Тисі. Угорці тим часом мадяри продовжували наступати на село Копаню. Десь близько 12-ї години з Хуста на допомогу прибула сотня січовиків. Разом з тими, хто вже тримав оборону, вони пішли в контратаку. Однак їх атаку відбили, головним чином, артилерійським вогнем, причому січовики зазнали значних втрат. Гімназист Василь Поштак із жахом писав, що «мадяри половили багато семінаристів, всіх розстріляли...» На Красному полі, де тоді відбувалися найзапекліші бої, загинули: В. Петрюк, І. Григорчук, В. Григорчук, Й. Бойчук, І. Коперльос, Д. Сідей, В. Григорчук Василів, В. Міцюк, М. Павлюк, М. Підмалівський, І. Цубера, І. Марущак, П. Гліба, П. Корж, В. Міцюк, Й. Гайналь, І. Сурдук. Ці свідчення розкривають жорстокість окупантів [93, с. 13].

Зважаючи на ці події, можна стверджувати, що Друга світова війна для українців почалася значно раніше, ще в березні 1939 р. Карпатська Україна стала першою в Європі, хто відкрито не визнав умов нацистського перерозподілу світу і чинив збройний опір угорським загарбникам. Вона фактично перетворилася на першу жертву експансійської політики, яка була спрямована проти центральноєвропейських держав.

Важливо зазначити, що значна кількість захисників Карпатської України загинули не лише в боях, а й уже після завершення активних бойових дій,

знавши жорстоких угорських репресій. Це підкреслює трагізм та героїзм цієї недовгої, але надзвичайно значущої сторінки української історії. Відступаючи М. Колодзінський дав наказ спалити архів Головної команди Січі. Цим він врятував чимало січовиків від майбутніх репресій з боку гонведів [86, с. 165].

О 5 годині ранку 16 березня 1939 р. розпочався угорський наступ на с. Королево. Поручник І. Чучка згадував: «Я позиції боронив, але Королево впало о 10-ій годині». Після падіння Королева, решта живих січовиків під командуванням професора Голоти приєдналася до нього, і І. Чучка вже мав близько 150 бійців. Він оперативно розмістив їх: 15 січовиків та 1 кулемет на правому фланзі біля с. Рокосова; 15 січовиків та 1 кулемет на лівому фланзі, біля залізничного мосту через р. Тису (с. Королево); решту – вздовж залізниці Рокосово-Королево [93, с. 13].

«Мадяри наступали дуже сильно. Також з літаків та гармат нас обстрілювали», – розповідав поручник І. Чучка, – майже щогодини, я просив допомоги з Хуста, все було обіцяно, що поміч по дорозі... Проте, о 14-ій годині угорці обійшли нас з обох боків, змусивши дати наказ до відступу в напрямку Хуста. Перед Хустом забезпечив мости, а при тім дістав наказ ще тримати 24 години. Я бачив, що це неможливо», – констатував І. Чучка. Ці свідчення підкреслюють відчайдушність ситуації захисників, брак ресурсів та героїзм оборонців [89, с. 245].

Виснажені в боях січовики були змушені відступати. Протягом 17–18 березня залишки загонів покидали територію Карпатської України. Очевидець тих подій Є. Стахів згадував, що вони «були розбиті морально, голодні, брели пригнічені, близько 600–700 бійців. Перейшли біля Мараморош-Сигета вранці, о 5 годині, у суботу 17 березня 1939 року» [93, с. 14].

На жаль, румунська влада нерідко передавала відступаючих січовиків в руки угорців. Поручник Карпатської Січі О. Волянський писав, що румуни передали угорцям 273 чоловік, включно з шістьма старшинами. Аналогічні випадки описував і Ю. Химинець. Водночас, керівництво торговельної академії на чолі з А. Штефаном ухвалило рішення про перетин словацького кордону,

шукаючи безпеки для себе та своїх студентів. Цей період став кульмінацією трагедії Карпатської України, коли її захисники, покинуті напризволяще, мушили шукати порятунку від окупантів [89, с. 245–246].

Хоча 18 березня 1939 р. більшість захисників Карпатської України припинили організований опір, окремі відділи Січі продовжили боротьбу в партизанських загонах. У гірських районах між Великим Бичковом, Кобилецькою та Квасівською Поялнами, а також Раховом, діяли партизани під керівництвом С. Росохи, М. Крупи та О. Ворохти [97, с. 95]. «Поява карпатських січовиків у горах, – писав Ф. Попович, – підбадьорила населення і піднесла їх дух. Зародилася надія на скоре визволення і краще майбутнє». Коли С. Росоха взяв на себе керівництво партизанськими загонами, тоді було вирішено «звільнити від дальших обов'язків в партизанці всіх, котрі не народжені в Карпатській Україні. Місцеві січовики мали допомогти їм дістатися за кордон» [96, с. 193].

У травні 1939 р. партизанів Карпатської Січі» на Рахівщині очолив О. Ворохта. Мадяри спати боялися через бойові акції партизанів. На початку травня вони видали документ, у якому закликали населення здати усю зброю і негайно видати всіх підозрілих і чужих людей. О. Ворохта тримав свій загін в дисципліні. Його люди активно поширювали листівки з закликами в м. Рахові та м. Великому Бичкові [96, с. 193–194].

Ф. Тацинець-Крот і О. Тарасюк очолювали партизанський загін у Волівському окрузі. У цьому загоні були жителі з різних верховинських сіл та галичан. На жаль, після оголошення амністії, Ф. Тацинець повернувся до рідного села Келечин, де був заарештований і розстріляний поблизу містечка Волове [92, с. 123].

Для Будапешта партизанські загони становили серйозну загрозу. Угорські архівні документи чітко це підтверджують. Генеральний штаб угорської армії у березні 1939 р. ухвалив рішення провести низку бойових операцій з метою чистки Карпатської України від небезпечних елементів. Про їх результати треба було доповідати кожні десять днів. Угорці називали загони українських партизанів «бандами січовиків» і цілком серйозно ставилися до їх існування [97, с. 96].

З цією метою значно збільшувалася кількість військ та жандармського корпусу в окремих округах. Наприклад, у Перечинському окрузі діяли 94 жандарми, в Іршаві – 15, Нижніх Воротах – 17, а в Хусті – 30. У 1939 р. в м. Ужгороді навіть відкрили спеціальну жандармську школу, де навчалося 500 майбутніх жандармів [92, с. 124].

Діяльність партизанських загонів січовиків була не стільки відчайдушною спробою несприйняття угорської окупації, скільки відповіддю на масові репресії та колонізаторську політику угорців. Німеччина ще на початку 1939 р. заявляла, що для неї Угорщина необхідна як міцний і дружній сусід. Вона поставила умову, щоб після окупації Карпатської України Угорщиною було задоволено німецькі економічні інтереси транспортні потреби. Так, впродовж перших двох місяців окупації до Угорщини на примусові роботи було відправлено 59 377 чоловік, а до Німеччини – 686 осіб [96, с. 194–195].

Отож, можемо стверджувати, що угорська окупація Карпатської України у березні 1939 р. стала логічним, хоча й трагічним, наслідком складних геополітичних маневрів та повної міжнародної ізоляції молодого українського держави. Це була не просто військова кампанія, а повністю спланована акція, що мала на меті ліквідацію будь-яких проявів української державності на Закарпатті та його повну асиміляцію. Це була частина ширшої геополітичної стратегії, що включала репресії, економічну експлуатацію та взаємовигідні домовленості між Угорщиною та Німеччиною, що розкриває жорстокість окупаційного режиму та глибинні причини опору.

РОЗДІЛ 4

Теоретичні аспекти формування предметних компетентностей на уроках історії

У сучасній освіті компетентнісний підхід фокусується на формуванні цілісної особистості, яка готова до повноцінного життя у суспільстві. Суть компетентнісного підходу полягає в тому, що школа має не просто давати знання, а й готувати учнів до реального життя. У Законі «Про повну загальну середню освіту» зазначено, що школа повинна формувати в дітей комплекс компетентностей – сукупність знань, практичних навичок і особистих цінностей, що є ключовими для навчання та подальшого розвитку [1].

У навчальній програмі зазначено, що обов'язковими результатами шкільної історичної освіти є формування в учнів предметної історичної компетентності, яка включає в себе хронологічну, просторову, інформаційну, логічну, аксіологічну компетентність [2, с. 4].

Олена Пометун наголошує, що історична предметна компетентність виходить за межі простого засвоєння фактів. Це здатність учня глибоко осмислювати історію та культуру України, інтегруючи її у широкий контекст світових історичних процесів. Вона також передбачає адекватну оцінку соціального та морального досвіду минулих поколінь. По суті, ця компетентність має на меті формування всебічно розвиненої особистості здобувача освіти, активного громадянина України, який є соціально адаптованим та відповідальним [167, с. 24].

Для того щоб реалізувати компетентнісний підхід необхідно створити відповідну систему навчання, яка включає в себе підбір ефективних методів, форм, прийомів та засобів, а також об'єктивну систему оцінювання, що дозволить оцінити результати навчальної діяльності учнів [124, с. 197].

Важливе місце серед предметних (історичних) компетентностей займає хронологічна. Вона є унікальною для цієї дисципліни, охоплює здатність учнів

усвідомлювати загальний хід історичних подій, встановлювати взаємозв'язки між ними та визначати місце своєї держави, культури чи регіону у ширшому контексті. Крім того, вона включає конкретні вміння, такі як хронологічна локалізація – здатність точно співвідносити історичні пам'ятки та події з певною епохою [149, с. 26].

Формування хронологічної компетентності є важливим елементом сучасної історичної освіти. Оскільки вона передбачає не лише знання дат та послідовності подій, а й розуміння їхньої причинно-наслідкової зумовленості, синхронності та діяхронності процесів, здатності до встановлення зв'язків між подіями різних періодів. У контексті 10 класу, де учні вивчають складні та багатогранні події ХХ ст., розвиток цієї компетентності набуває особливої актуальності. На думку Тетяни Шолойко, це дозволяє учням не просто запам'ятовувати факти, а усвідомлювати динаміку історичного розвитку, бачити «велику картину» та контекст, у якому відбувалися події на українських землях [150, с. 187].

При формуванні хронологічної компетентності важливим є поєднання теоретичних знань із практичним застосуванням різноманітних інструментів. Важливо не обмежуватися лише вербальними методами, а залучати візуальні, інтерактивні та проєктні форми роботи, що сприяють глибшому розумінню часових вимірів історії. Слід робити акцент на активній пізнавальній діяльності учнів, заохоченні до самостійного аналізу історичних джерел та формуванні власної аргументованої позиції щодо перебігу подій [178].

Про хронологічну компетентність у навчальній програмі сказано, що учень повинен вільно орієнтуватися в історичному часі, виявляти причини та наслідки між процесами, явищами, подіями, діяльністю людей та її результатами в певний проміжок часу. Він має розуміти, як одні явища спричиняють інші, як діяльність людей впливає на історію та як суспільство трансформується чи навпаки зберігає свої особливості. Старшокласник має володіти навичками історико-хронологічного мислення, яке дозволяє йому бачити історію як безперервний процес [2, с. 4].

Школярі мають вміти оперувати хронологічними поняттями, здійснювати аналіз історичних джерел з хронологічною прив'язкою, а саме – знаходити та інтерпретувати дати та хронологічні маркери в текстах джерел, використовувати їх для побудови власної розповіді [165, с. 31].

Як зазначає Віталій Власов, старшокласники вже мають володіти базовими хронологічними вміннями. З часом вони стають складнішими, досконалішими. Учням слід розвивати вміння співвідносити історичні події з відповідними епохами, аналізувати суспільні явища в їхній динаміці та конкретно-історичному контексті. Адже знання одних фактів є недостатньо для повного осмислення того чи іншого періоду. Учні мають вміти використовувати наукову періодизацію як інструмент для пізнання історії. Адже періодизація допомагає структурувати величезний обсяг інформації та бачити логіку історичного процесу [109, с. 2–3].

Історія – це не просто сукупність фактів, а взаємопов'язана система подій, процесів та явищ. Логічна компетентність, на думку Олени Пошетун, передбачає здатність учнів мислити системно, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти закономірності, робити обґрунтовані висновки, аналізувати інформацію, виділяти головне та структурувати знання. Це дозволяє учням не тільки засвоїти матеріал, а й застосовувати отримані знання для пояснення історичних подій та явищ, а також для критичного оцінювання різних інтерпретацій минулого [167, с. 26].

Методичною основою формування логічної компетентності є перехід від репродуктивного до продуктивного навчання, де учень виступає активним суб'єктом пізнавального процесу. Цього можна досягнути через постановку проблемних питань, залучення до аналізу суперечливих джерел, формування навичок порівняльного аналізу та синтезу, а також через використання схем, моделей та графіків, що візуалізують логічні зв'язки. Важливо стимулювати учнів до висунення гіпотез, їхнього доведення або спростування на основі історичних даних, що є основою логічного мислення [167, с. 100–101].

У навчальній програмі сказано, що учень має розуміти множинність трактувань сучасного та минулого, зіставляти їх інтерпретації, мислити системно, встановлювати взаємозв'язки між історичними явищами та процесами [2, с. 4].

Розвитку логічної компетентності учнів на уроках історії сприятиме самостійна оцінка ними історичних процесів, тобто учні мають самостійно визначати, що саме спричинило ту чи іншу подію, які вона мала наслідки та значення. Також велику роль у формуванні логічної компетентності відіграє систематизація знань. Учні повинні вміти аналізувати, узагальнювати та синтезувати історичні факти. Слід залучати учнів до проєктів та дослідницької роботи. Це сприятиме застосуванню логічних навичок на практиці [173].

Андрієвська В. П. вважає, що логічна компетентність полягає у вмінні старшокласників використовувати наукові концепції, щоб аналізувати та пояснювати історичні явища. Важливою, на її думку, є оцінка ролі людського фактора в історії, а також розуміння мотивів дій історичних діячів [83, с. 21].

У контексті вивчення історії ціннісна складова логічної компетентності має проявлятися, насамперед, у критичній оцінці учнями історичних подій, їхньому бажанні зрозуміти не лише факти, а й причини та закономірності історичного процесу. Учні повинні вміти визначати наскільки історичні події вплинули на розвиток суспільства, вміти виносити уроки з історії та застосовувати їх у реальному житті, переосмислювати історичну інформацію, формуючи при цьому власну думку [185].

Важливою для успішного навчання та життєдіяльності є інформаційна компетентність. Як зазначає у своєму посібнику О. Пошетун, вона включає здатність шукати, аналізувати, критично оцінювати, інтерпретувати, систематизувати та використовувати інформацію з різних джерел. У контексті уроків історії, формування інформаційної компетентності є критично важливим, адже історія оперує великим масивом даних, часто суперечливих або неповних, що вимагає від учнів не лише їхнього сприйняття, а й осмислення [165, с. 28].

Для формування інформаційної компетентності є важливим перехід від пасивного споживання інформації до активної пізнавальної діяльності, де учень

виступає в ролі дослідника. Це передбачає використання інтерактивних методів, проблемного навчання, проєктної діяльності та постійної роботи з різноманітними джерелами інформації, що стимулює критичне мислення [187].

За словами Михайла Прокопчука, інформаційна компетентність – це здатність до технологічного мислення, що охоплює аналіз, планування та прогнозування під час роботи з інформацією. Вона дозволяє не лише знаходити інформацію, а й ефективно її опрацьовувати, критично оцінювати та використовувати для створення чогось нового [182].

Михайло Прокопчук виділяє кілька етапів роботи з інформацією: ознайомлення, репродукція, перетворення і творчий етап. Спершу слід визначити об'єм доступної інформації з даної проблеми і наскільки реально її опрацьовувати. Наступний етап полягає у збиранні інформації з різноманітних джерел. Далі необхідно здійснити аналіз отриманої інформації: порівняти дані з різних джерел, оцінити достовірність інформації, узагальнити та виділити ключові моменти. Творчий етап полягає у створенні власного продукту (есе, статей, презентацій, проєктів), формулювання гіпотез, теорій. Цей етап демонструє найвищий рівень володіння інформацією, коли вона стає основою для креативності та інновацій [182].

У своїй статті Лариса Росовська зазначає, що інформаційна компетентність є каталізатором змін у навчальному процесі. Вона не лише стимулює активність як вчителя, так і учнів, а й відкриває можливості для персоналізації та диференціації навчання. Дана компетентність розвиває самостійність, пізнавальну активність, критичне мислення, творчий потенціал. Крім того, вона посилює міжпредметні зв'язки, допомагаючи учням бачити, як знання з різних дисциплін взаємопов'язані та можуть бути використані комплексно. У результаті, учні не лише накопичують знання, а й вчать їх ефективно застосовувати, що сприяє їхньому всебічному розвитку [184].

На уроці можна використовувати різноманітні джерела інформації: архівні документи, спогади очевидців, публіцистичні статті того чи іншого періоду, пропагандистські матеріали, наукові дослідження, картографічні дані. Часто

інформація з цих джерел є фрагментарною, упередженою або суперечливою, що створює ідеальні умови для навчання учнів критичному аналізу та формуванню власної, обгрунтованої позиції. Учні стикаються з різними поглядами на одні й ті самі події, що вимагає від них здатності відрізняти факти від інтерпретацій, виявляти приховані мотиви та робити власні висновки [182].

Для успішного вивчення історії, вважає Лілія Задорожна, ключовим завданням є розвиток історичного мислення, що найкраще формується через роботу з історичними джерелами. Учні повинні усвідомити, що будь-яка історична інформація потребує критичного аналізу: не просто сприймати факти, а й обгрунтовувати своє розуміння подій. Саме безпосередня взаємодія з першоджерелами дозволяє учням будувати власну, повноцінну картину минулого, а не просто запам'ятовувати чужі інтерпретації [193, с. 14–15].

Галина Сенчишин зазначає, що для сучасної історичної освіти важливою є робота з візуальними історичними джерелами. До них належить широкий спектр матеріалів: від світлин та плакатів до відео та інфографіки. Розуміння того, як аналізувати ці джерела, допомагає учням розвивати історичне мислення [187].

Невід'ємною складовою сучасної історичної освіти є формування аксіологічної компетентності, тому що досвід історії сприяє утвердженню людських цінностей, формуванню ідентичності та світогляду. Аксіологічна компетентність – це здатність учнів усвідомлювати, аналізувати та оцінювати події, явища, дії історичних діячів з позиції загальнолюдських та національних цінностей. Вона передбачає розуміння моральних дилем, вибіркового рішення, виявлення справедливості чи несправедливості, добра і зла в історичному контексті. Формування цієї компетентності сприяє розвитку громадянської свідомості, патріотизму, толерантності, поваги до людської гідності та усвідомлення цінності свободи й незалежності [167, с. 26].

Методичною основою формування аксіологічної компетентності є ціннісно-орієнтований підхід, який передбачає не нав'язування готових оцінок, а створення умов для самостійного осмислення учнями моральних аспектів історії [188]. Проблемне навчання, дискусії, рольові ігри, аналіз моральних дилем історичних

діячів, роботу з емоційно забарвленими джерелами та рефлексію над власним ставленням до подій минулого сприятимуть формуванню аксіологічної компетентності [122, с. 213].

На думку Людмили Залізко, аксіологічний підхід в історії – це інструмент, що дозволяє учням не просто вивчати минуле, а й критично його осмислювати. Учні оцінюють історичні події, факти, діячів, визначаючи їх важливість, цінність, значущість, роль в історії. Такий підхід допомагає старшокласникам формувати власні обґрунтовані судження та приймати зважені рішення. Цінності тісно пов'язані з питаннями моралі, зокрема з такими складними дилемами, як ціна людського життя. Формуванню моральних цінностей якраз і сприяє аксіологічна компетентність. Важливим та досить складним етапом розвитку мислення є процес формулювання оціночних суджень. Він вимагає глибокого аналізу та синтезу інформації. У підсумку, аксіологічна компетентність стає фундаментом на якому людина будує свою внутрішню систему моральних принципів та духовних орієнтирів [176, с. 2].

Складовими аксіологічної компетентності за Г. Фрейманом є: аналіз подій та діяльності історичних діячів на основі власних та загальноприйнятих цінностей, визначення конфліктів інтересів та різних позицій між соціальними групами та окремими людьми, критична оцінка джерел, тобто порівняння різних версій джерел, щоб запобігти їх недостовірності і сформулювати об'єктивний погляд на історичне минуле [147, с. 14].

Формування аксіологічної компетентності є важливим, оскільки так учні можуть оцінити історичний процес, порівняти історичні факти, об'єктивно їх оцінити, виявити приховані суперечності. Слід зазначити, що формування ціннісних орієнтацій не залежить від конкретних методик викладання чи позиції самого вчителя. Роль вчителя – не нав'язати свою точку зору, а стати організатором і консультантом, який скеровує процес, допомогти учням зануритися у менталітет минулого, зрозуміти світогляд і мотиви, якими керувалися люди різних епох. Це сприяє розвитку емпатії та дозволяє учням

порівнювати свої погляди з поглядами людей з минулого, усвідомлюючи при цьому, чому вони збігаються або відрізняються [188].

У навчальній програмі зазначено, що результатом формування аксіологічної компетентності є усвідомлення учнями власної гідності, поваги та толерантного ставлення до інших, протидія проявам дискримінації [2, с. 4].

Серед предметних історичних компетентностей важливе місце належить просторовій. Вона дозволяє учням не просто запам'ятовувати події, а й розуміти їхній зв'язок з географією. На думку О. Третьякової, на уроках історії хронології зазвичай приділяється більше часу, а просторовий аспект часто залишається без належної уваги. Хоча історія існує у двох вимірах: часі і просторі. Тому формування просторової компетентності є пріоритетним завданням. Це дозволить учням зрозуміти, що історичні події відбувалися не в абстрактному вакуумі, а в конкретному географічному та геополітичному контексті [145, с. 18].

Олена Пометун вважає, що просторова компетентність передбачає здатність учнів орієнтуватися на історичній карті, розуміти взаємозв'язок між географією та історичними подіями, визначати місце подій у просторі, аналізувати зміни територій та кордонів, усвідомлювати геополітичні фактори, що впливають на історичні процеси, а також формувати власні просторові уявлення про минуле. Це дозволяє учням не лише запам'ятовувати факти, а й бачити історію як динамічний процес, що розгортається в конкретних географічних умовах [167, с. 26].

На думку Дмитра Десятова, під просторовою компетентністю слід розуміти сукупність знань, вмінь і ціннісних орієнтацій учнів, що дозволяють їм усвідомлювати, як географічний простір впливає на історичний розвиток [116, с. 111].

Головним засобом для розвитку просторової компетентності є історична карта. Вона виступає джерелом знань та інструментом аналізу історичних процесів. Карта полегшує засвоєння учнями інформації, допомагає візуалізувати зв'язки між історичними явищами та процесами, узагальнити та систематизувати вивчений матеріал, перетворює абстрактні факти на зрозумілі, просторово орієнтовані образи [145, с. 18].

У своєму посібнику Олена Пометун зазначає, що учні мають оволодіти базовими картографічними вміннями. Найперше, це вміння локалізувати історичні події та географічні об'єкти на карті. Це дозволить використовувати карти як джерело інформації про територіальні зміни та динаміку історичних процесів. Важливим є розуміння того як географічне середовище та природні умови впливають на хід історії. Адже це допомагає встановити причинно-наслідкові зв'язки між географічним розташуванням та історичними подіями. Вміння аналізувати та узагальнювати інформацію з історичних карт дозволить простежити динаміку подій, зрозуміти їхні тенденції та закономірності, а також виявити зв'язок між просторовим розташуванням та наслідками подій. Старшокласники мають вміти порівнювати геополітичні ситуації в різні періоди. Адже це дає можливість аналізувати політичний, економічний і соціальний розвиток держав, оцінювати масштаби подій, що відбуваються, їхнє значення та територіальні зміни [167, с. 91].

У своїй статті О. Третьякова пропонує для формування вмінь аналізувати та синтезувати просторово-історичні дані, використовувати завдання на систематизацію інформації, яку можна почерпнути з історичних карт та встановлення причинно-наслідкових зв'язків історичних подій і процесів. Особливе значення, на її думку, мають і карти-схеми, які допомагають візуалізувати внутрішні зв'язки між явищами та подіями, а також контурні карти. Останні є потужним засобом для закріплення знань і розвитку практичних навичок роботи з історичними картами. Вони є важливим елементом для практичного застосування знань і стимулювання пізнавальної активності [145, с. 19].

Щоб допомогти учням краще орієнтуватися в історичних подіях, важливо навчити їх працювати з різними видами карт, вважає Галина Стецюк. Оскільки часто школярам складно співвіднести загальну і тематичну карти. Для подолання цієї проблеми авторка рекомендує використовувати дві карти одночасно. Наприклад, спочатку показати загальне розташування об'єкта на карті світу, а потім уже розглядати на тематичній карті конкретні історичні події. Це дозволить учням краще розуміти контекст [170, с. 10–11].

Схожої думки дотримується і С. І. Моцак. Він вважає, що у процесі навчання при переході від однієї карти до іншої важливо забезпечити наступність. Якщо карти охоплюють різні регіони, варто використати загальну карту, щоб показати їх просторові взаємозв'язки. Після цього слід встановити часові зв'язки між картами, щоб зрозуміти чи відображають вони події, що відбувалися синхронно, чи в різні періоди. Це допоможе учням сформувати цілісну картину минулих подій [123, с. 170].

Для формування в учнів просторової компетентності можна використовувати на уроках дидактичні ігри, пов'язані з роботою на історичній карті, завдання творчого характеру. Також учні можуть створювати власні картосхеми і легенди до карти [121, с. 71–72].

Враховуючи комп'ютеризацію та цифровізацію освіти, Богдан Паска радить на уроках історії в старших класах виходити за рамки традиційних карт і атласів. Використання електронних ресурсів теж сприятиме формуванню в учнів просторової компетентності. Одним з ефективних та цікавих інструментів є програма «Мої карти» онлайн-ресурсу Google. Вона дозволить учням самостійно створювати історичні карти. Таким чином, старшокласники не просто опрацюють інформацію, а й будуть аналізувати історичні джерела, візуалізувати події, процеси та об'єкти на карті, що значно покращить їхнє просторове мислення та розуміння історичного контексту. Цей підхід зробить навчання більш інтерактивним і допоможе учням творити власні візуальні образи минулого [161, с. 264–265].

Отож, як вважає О. Третьякова, просторова компетентність займає важливе місце серед складників предметної (історичної) компетентності. Адже вона дозволяє учням встановлювати зв'язки між соціальним розвитком суспільства, економіки, природного середовища, культури [144, с. 3].

Результатом формування просторової компетентності згідно навчальної програми є вміння учнів орієнтуватися в історичному просторі, виявляти взаємозв'язки між сферами людської життєдіяльності, геопросторово мислити [2, с. 4].

Таким чином, значення формування предметних історичних компетентностей полягає в тому, що вони допомагають усвідомлювати своє місце в історії, критично мислити і аналізувати минулі події. Це дає змогу краще розуміти сучасні процеси та робити обґрунтовані висновки. Формування цих компетентностей – це розвиток здатності працювати з історичними джерелами, оцінювати різні точки зору та бачити взаємозв'язок між подіями.

РОЗДІЛ 5

Формування історичних компетентностей на прикладі теми: «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» у 10 класі

Відповідно до навчальної програми досліджувана нами тема вивчається у десятому класі у рамках розділу п'ятого «Західноукраїнські землі в міжвоєнний період». Зокрема, у змісті навчально-пізнавальної діяльності визначено таку тематику для вивчення, як «Українські землі у складі Чехословаччини. Правовий статус Закарпаття. Суспільно-політичне й економічне життя. Карпатська Україна. Карпатська Січ» (див. Додаток Р). Для практичного заняття у навчальній програмі запропоновано тему «“Срібна земля”. Третя спроба утвердити незалежність України в ХХ ст» [2].

Працюючи над досліджуваною темою, ми використовували підручники з історії України авторства Віталія Власова [162] та Олени Пометун [166]. На нашу думку, тема є досить об'ємною і вартою уваги. У підручнику В. Власова на її вивчення виділено параграф 27 «Українські землі в складі Чехословаччини та Румунії» [162, с. 235–240]. У підручнику О. Пометун дана тема подана у параграфі 28 [166, с. 187–189], а у наступному параграфі авторка пропонує практичне заняття «“Срібна земля”. Третя спроба утвердити незалежність України у ХХ столітті» [166, с. 190–192].

Вивчення теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» сприяє формуванню у десятикласників предметної (історичної) компетентності, оскільки у ній тісно переплетені хронологічний, просторовий, інформаційний, логічний та аксіологічний компоненти. Тому вчителю слід підготувати для роботи на уроці додаткові матеріали та використовувати різноманітні методи і засоби, які б сприяли ефективному розвитку даної компетентності.

Міжвоєнний період позначений швидкими та доленосними змінами для Закарпаття: від утворення Чехословаччини та приєднання до неї території Підкарпатської Русі до проголошення незалежності Карпатської України [2]. Такий динамічний розвиток подій вимагає від учнів чіткого розуміння послідовності подій, їхньої синхронності з загальноєвропейськими процесами та виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Відповідно, вивчення теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» надає можливості для глибокого занурення у хронологічні аспекти.

Ефективним засобом для формування хронологічної компетентності, на думку Віталія Власова, є використання хронологічних таблиць та схем, стрічок часу (таймлайнів), картосхем з хронологічною прив'язкою [109, с. 5].

Учні краще будуть сприймати не просто перелік дат, а таблиці, де події українських земель синхронізуються з подіями у Європі. Наприклад, події Мюнхенської змови, першого Віденського арбітражу, вторгнення Німеччини до Чехії, проголошення незалежності Словаччини та Карпатської України можуть бути розташовані паралельно, щоб учні бачили взаємозв'язок. Це допоможе їм краще усвідомити, що незалежність Карпатської України проголошувалася на тлі стрімких європейських змін. Старшокласники також можуть створити синхронну стрічку часу.

За допомогою онлайн-інструментів як вчителем, так і учнями можуть створюватися інтерактивні стрічки часу (див. Додаток С) [183]. На них можна позначати ключові події, їх тривалість (наприклад, надання автономії Підкарпатській Русі, існування уряду А. Бродія, уряду А. Волошина) та простежити динаміку розвитку цих подій. Застосування кольорового кодування підвищить сприйняття учнів.

Учні мають вміти встановлювати хронологічну послідовність. Тобто, правильно розташовувати події у часі, навіть якщо дати не названі [109, с. 2]. Можна запропонувати старшокласникам завдання зробити реконструкцію подій. Його метою є розвиток уміння встановлювати послідовність подій та розуміти їхній контекст. Учні мають розташувати наведені події в хронологічній

послідовності і пояснити, як кожна попередня подія вплинула на наступну. Наприклад: а) ухвалення Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі; б) Мюнхенська змова; в) початок угорського вторгнення в Карпатську Україну; г) проголошення незалежності Карпатської України; д) перший Віденський арбітраж; е) утворення автономного уряду Августина Волошина; є) операція «Лом» Польщі на Закарпатті; ж) Засідання Сойму Карпатської України та ратифікація незалежності.

Важливим є вміння визначати синхронність та діяхронність, тобто, розуміти, які події відбувалися одночасно, а які були послідовними [150, с. 188]. Наприклад, синхронність – розпад Чехословаччини та проголошення незалежності Карпатської України, а діяхронність – перехід від автономії до федерації, а потім до незалежності. Здатність до синхронного та діяхронного аналізу подій, що відбувалися на українських землях, у контексті загальноєвропейських та світових процесів дозволить учням усвідомити, що доля Карпатської України була тісно пов'язана з долею Чехословаччини та амбіціями великих держав.

На розвиток логічного мислення та вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки в часі впливають хронологічні задачі. Також пропонуємо використовувати хронологічні рівняння, які допоможуть старшокласникам співвіднести історичні події між собою, знайти взаємозв'язки між фактами, що мали місце в різних країнах. Учні мають розставити умовні знаки тотожності, протилежності, наслідку між парами дат та обґрунтувати свій розв'язок [109, с. 12].

Старшокласники мають розуміти, як одна подія зумовила іншу. Наприклад, Мюнхенська змова як передумова послаблення Чехословаччини, що дало поштовх до автономістських рухів та їхнього впливу на подальший розвиток української історії. Також доречним буде завдання на встановлення події за кількома фактами [178].

Безпосередня робота з історичними джерелами є ключовою для розуміння хронології та розвитку критичного мислення. Вона сприяє формуванню

хронологічної, логічної та інформаційної компетентності. Аналізуючи дати у документах та їхній зміст, учні вчаться встановлювати послідовність подій та розуміти їхній контекст [178]. Наприклад, при вивченні даної теми старшокласники можуть аналізувати уривки з Конституційного Закону про автономію Підкарпатської Русі (22 листопада 1938 р.), тексти телеграм Августина Волошина, звернень до населення, або ж свідчення очевидців боїв на Красному Полі.

Розуміння теми про державотворчі процеси на Закарпатті вимагає від десятикласників глибокого логічного аналізу: чому відбувалися ті чи інші події, які були їхні передумови та наслідки, як рішення одних суб'єктів впливали на інші, де були логічні прогалини чи суперечності в діях історичних діячів чи держав.

Для формування логічної компетентності на уроках історії, на нашу думку, доцільно використовувати проблемні та дискусійні методи [164, с. 45]. Вчителів варто ставити проблемні питання, що не мають однозначної відповіді та вимагають аналізу, пошуку зв'язків. Наприклад, «Чи могла Карпатська Україна вистояти без зовнішньої підтримки? Обґрунтуйте свою відповідь», або «Які логічні помилки були допущені урядом Карпатської України при пошуку союзників?».

Варто використовувати дискусії та дебати, слід організовувати обговорення суперечливих питань, де учні мають вибудовувати власну аргументацію, базуючись на історичних фактах та логічних міркуваннях [172, с. 209–210]. Наприклад, дебати на тему: «Чи був уряд Августина Волошина правий, звертаючись за протекторатом до Німеччини, враховуючи тогочасну геополітичну ситуацію?».

Пропонуємо також застосовувати вправи на порівняльний логічний аналіз. Це сприятиме розвитку в учнів критичного мислення. Вони зможуть порівнювати дії держав, виявляти їхні мотиви та логіку. Прикладами завдань до даної теми можуть бути такі: «Порівняйте логіку дій (мотиви, цілі, методи) Угорщини та Польщі щодо Карпатської України в 1938–1939 рр. Знайдіть спільні та відмінні

риси в їхній політиці. Поясніть, чому Польща обрала Угорщину як союзника у операції «Лом», і чи виявився цей вибір логічним з її боку у довгостроковій перспективі. Обґрунтуйте».

Цікавим завданням для десятикласників буде створення ментальних карт (Mind Maps), на яких буде відображена візуалізація ключових понять, подій, імен та встановлено логічні зв'язки між ними [180]. Наприклад, центральним поняттям може бути «Карпатська Україна», від якої відходять гілки «Передумови проголошення», «Державотворчі процеси», «Ключові постаті» (див. Додаток Т).

Ефективним завданням, на нашу думку, є побудова логічних схем «Причина-Наслідок». Наприклад, «Розпад Чехословаччини (причина) – Утворення Карпатської України (наслідок)»; «Мюнхенська змова (причина) – _____ (наслідок)».

Для формування логічної компетентності радимо застосовувати метод порівняння. Учні можуть здійснювати порівняльний аналіз різних джерел інформації (текстів, карт, фотографій) для виявлення спільних рис, відмінностей, суперечностей та причин їх виникнення [171, с. 28]. Наприклад, порівняння офіційних заяв угорського уряду та свідчень очевидців про характер вторгнення. Вчителів слід давати завдання на виявлення упередженості, пропаганди, логічних помилок у наданих текстах чи висловлюваннях історичних діячів. Наприклад, аналіз заяви Йосифа Сталіна про «Карпатську Україну як задум Британії та Франції». Спочатку учні читають уривок: «До речі, Сталін ще 10 березня на з'їзді партії більшовиків казав, що якась Карпатська Україна – це задум Британії та Франції, щоб посварити їх з Німеччиною». Далі вони вирішують поставлені завдання. Наприклад, яку тезу висуває Сталін? Знайдіть у наданих матеріалах (або додаткових джерелах) факти, які спростовують або доводять цю тезу Сталіна. На основі логічного аналізу фактів зробіть висновок: чи була теза Сталіна логічною, правдивою, чи це була частина пропаганди? Обґрунтуйте свою відповідь. Таким чином, працюючи з історичними джерелами, десятикласники розвивають вміння аргументувати власну позицію, аналізувати джерела та виявляти логічні помилки.

При роботі з історичними джерелами при вивченні даної теми учні можуть виконати завдання «Реставратор» [186]. Діти повинні відновити пошкоджений історичний текст, у якому бракує слів, дат. Наприклад, Віденський арбітраж відбувся _____. Автономна Підкарпатська Русь утратила _____, _____ та _____. Уряд Волошина переніс резиденцію з _____ до _____. _____ р. в Карпатській Україні відбулися вибори до Сойму. На початку _____ р. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословаччину. _____ Гітлер дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщиною. А. Волошин _____ р. офіційно заявив про те, що Карпатська Україна стає незалежною.

Завдання з виправлення логічних помилок в тексті сприятиме розвитку логічної та інформаційної компетентності. Текст вчитель може придумати сам, або ж згенерувати за допомогою штучного інтелекту (Microsoft Copilot, Chat GPT, Gemini, Grok) [174].

Доцільним буде метод «Займи позицію». Він допомагає вести обговорення дискусійного питання в класі. Учні висловлюють свої думки, наводять аргументи, щоб відстояти свою точку зору [189].

Метод «Прес» пропонуємо використовувати у випадках, коли виникають суперечливі думки з певної проблеми і потрібно зайняти й аргументувати чітко визначену позицію щодо проблеми, яка обговорюється. Учні аргументовано, в чіткій і стислій формі формулюють і висловлюють свої думки [168, с. 51]. Наприклад, чому русинська течія домінувала в політичному житті Підкарпатської Русі.

Технологія проблемного навчання «Мозковий штурм» теж активізує логічне мислення. Її можна використати на уроці для генерування ідей щодо можливих причин, наслідків чи альтернативних сценаріїв розвитку подій [189].

Метод «Мікрофон» доцільно використовувати для активізації діяльності учнів. Наприклад, вчитель може поставити питання: що свідчило про те, що становище краю під владою Чехословаччини було значно кращим, ніж під владою Польщі та Румунії [168, с. 35]. Ці завдання спонукають учнів до активного

мислення, пошуку зв'язків, аналізу та синтезу інформації, що є основою для формування логічної компетентності на уроках історії.

Для аналізу проблемної ситуації (наприклад, «Падіння Карпатської України») можна застосувати вправу «Фішбоун» (діаграма Ісікави) (див. Додаток У). «Голова риби» – це проблема, «кістки» – категорії причин та наслідків, «хвіст» – висновки [175].

Доцільно застосовувати вправу «Дерево рішень», коли учні аналізують варіанти дій, які могли бути прийняті в певний історичний момент, та їхніх можливих наслідків. Виконуючи її учні розвиватимуть вміння вибудовувати розгалужені логічні ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків [168, с. 41].

Для формування аксіологічної компетентності на уроках історії у 10 класі під час вивчення даної теми доцільно запропонувати учням поставити себе на місце історичного діяча, щоб вони проаналізували ситуації, коли історичні діячі стояли перед складним вибором. Пропонуємо використати історичне моделювання, де учні «приймають рішення» від імені історичних діячів, обґрунтовуючи свої дії з позиції тогочасної логіки та інформації [172, с. 213]. Наприклад, уявивши себе на місці Августина Волошина 14 березня 1939 р., коли він отримав відмову від Німеччини щодо протекторату і мав вирішувати долю Карпатської України, учні повинні вирішити певні питання. Наприклад: яку інформацію ви мали на той момент? (наведіть не менше 3-х ключових фактів), які були можливі варіанти дій? (наведіть не менше 3-х), оцініть логіку кожного варіанта з позиції того часу, враховуючи наявну інформацію, яке рішення на вашу думку, було найбільш логічним, виходячи з мети збереження української державності (навіть тимчасової)? Обґрунтуйте свій вибір.

Цікавим буде завдання впізнати історичного діяча за описом, короткою характеристикою діяльності чи подіями, учасником яких був цей історичний діяч [179]. Також можна обговорити проблемні запитання, коли учні мають обґрунтувати думку, яку вважають правильною, шукають шляхи вирішення певної суперечності чи конфліктної ситуації. [164, с. 33]. Варто провести обговорення компромісів, на які йшли чехословацькі та українські політики.

Наприклад, чи завжди є компроміс добрим рішенням? Чи можна йти на компроміс із фундаментальними цінностями (свободою, незалежністю)?

Важливими, на нашу думку, є спогади очевидців. Можна на уроці зачитати та обговорити фрагменти спогадів січовиків, мирних жителів про бої на Красному Полі, про угорські репресії. Це допоможе відчувати людський вимір подій, зрозуміти цінність людського життя, мрій та страждань.

Звісно не слід забувати про публіцистику того часу. Опрацьовуючи ці матеріали варто здійснити аналіз статей, що висвітлювали події в карпатській Україні з різних позицій – української, чехословацької, угорської, польської, аналіз дій та поглядів різних історичних діячів, провести обговорення того, як різні сторони виправдовували свої дії та на які цінності посилалися.

Можна провести дебати на тему: «Чи було проголошення незалежності Карпатської України в умовах наближення агресії актом героїзму чи політичним авантюризмом?». Учні мають аргументувати свою позицію, посилаючись на цінності: свободу, життя, незалежність, безпеку [172, с. 210].

Також для дебатів можна запропонувати тему: «Справедливість міжнародних рішень». В даному випадку можна обговорити Віденські арбітражі та Мюнхенську змову з точки зору справедливості та дотримання міжнародного права. Обговорити чи були порушені права народів? Яким чином? Чи мав хтось моральне право вирішувати долю інших народів без їхньої згоди? Яку роль відігравали в цьому політичні діячі?

Формуванню навичок моральної оцінки дій історичних діячів та обґрунтуванню своєї позиції сприятиме вправа «Суд». Її можна провести у формі групової рольової гри. Клас ділиться на «прокурорів», «адвокатів», «суддів» та «свідків», які виступають від імені різних країн, політичних діячів або груп населення [168, с. 45].

Як тему «Суду» можна запропонувати таку: «Чи були дії великих держав (Німеччини, Угорщини, Польщі) щодо Карпатської України виправданими з позиції міжнародного права та загальнолюдських цінностей?». «Прокурори» звинувачують, наводячи факти порушення прав, агресії. «Адвокати» намагаються

виправдати або пояснити дії, посиляючись на геополітичні реалії чи «національні інтереси». «Свідки» (представники Чехословаччини, Карпатської України, місцевого населення) дають свідчення про наслідки тих рішень. «Судді» вислуховують аргументи і виносять «вердикт», обґрунтовуючи його ціннісними та правовими принципами.

На кінцевому етапі уроку можна запропонувати учням вправу «Що б я зробив?», «Якби я був...». Учні уявляють себе в певній історичній ситуації чи на місці якоїсь історичної особи і розмірковують, які б рішення вони прийняли, керуючись цінностями, і як це відрізнялося б від рішень історичних діячів [172, с. 213]. Наприклад, можна дати таке завдання: уявіть себе на місці захисника Карпатської України в березні 1939 р. Ви знаєте, що сили агресора значно переважають, міжнародної допомоги не буде. Яке рішення ви б прийняли: продовжувати боротьбу до останнього, відступати, щоб зберегти життя, чи шукати компроміс? Обґрунтуйте свій вибір, посиляючись на цінності, які є для вас пріоритетними.

Десятикласники мають навчитися давати обґрунтовану моральну оцінку вчинкам історичних діячів, не вдаючись до примітивних суджень, логічно і переконливо обґрунтувати свою ціннісну позицію, посиляючись на історичні факти та загальнолюдські принципи, ідентифікувати складні моральні вибори, з якими стикалися учасники подій, формулювати особистісне ставлення до подій, що вивчаються, та їхнього ціннісного виміру [165, с. 33].

Доречно запропонувати учням проєкти з даної теми. Наприклад, «Герої Карпатської України». Учні готують короткі презентації про життя та подвиги видатних діячів «Карпатської Січі». Можна запропонувати проєкти про діяльність уряду Карпатської України чи окремих його представників, або ж висвітлити позиції лідерів інших держав [108, с. 55].

Для формування інформаційної компетентності на уроках історії, на нашу думку, доцільно використовувати письмові джерела. Зокрема, офіційні документи: уривки з конституційних актів, міжнародних угод (наприклад, Сен-Жерменського договору, Віденських арбітражів), ультиматумів, дипломатичних

нот (листи Р. Кулондра). Аналіз цих документів дозволяє зрозуміти офіційну позицію держав. Учням буде цікаво працювати зі спогадами та щоденниками. Це можуть бути фрагменти мемуарів учасників подій (наприклад, січовиків, політичних діячів, журналістів, таких як Майкл Вінч). Ці джерела дають змогу відчувати «живу історію», але вимагають критичної оцінки. Не слід забувати про публіцистику та пресу того часу: статті з українських, чеських, угорських, польських газет 1938–1939 рр. (наприклад, пропагандистські листівки). Це дозволяє виявити різні точки зору та пропагандистські наративи. Також важливим джерелом інформації є наукові праці: уривки з досліджень сучасних істориків про Карпатську Україну [187].

Варто використовувати і візуальні джерела. Це можуть бути фотографії та карти. Здійснити аналіз для виявлення додаткової інформації допоможуть світлини політичних діячів, військових формувань (наприклад, Карпатська Січ), повсякденного життя. Історичні карти теж несуть корисну інформацію. Вони відображають зміни кордонів, території угорської окупації, розташування військових частин [184]. Можна використати і аудіовізуальні джерела: документальні фільми, відеохроніки (фрагменти, що ілюструють події, промови політичних діячів) (див. Додаток Ц) [187].

Варто використовувати методи критичного аналізу інформації. Наприклад, вивчати джерела поетапно: 1) Хто створив джерело? Яка його роль у подіях?; 2) Що саме повідомляє джерело? Які факти наведені?; 3) Коли було створено джерело? Це сучасник подій чи пізніший автор?; 4) Де було створено джерело? Звідки походить інформація?; 5) З якою метою було створено джерело? Які його можливі мотиви, упередження? [172, с. 117–118].

При вивченні даної теми можна дати завдання знайти на просторах Інтернету (або в наданих вчителем матеріалах) не менше трьох різних джерел, що стосуються битви на Красному Полі. Це можуть бути спогади очевидців, уривки з українських газет, угорських військових звітів, сучасних наукових статей. Для кожного джерела учні мають заповнити таблицю: назва джерела, тип джерела (спогади, стаття, офіційний документ), автор (якщо відомо), дата створення /

публікації, короткий зміст (1–2 речення), чи є джерело об'єктивним? Чому? На основі свого аналізу, учні мають визначити, які джерела, на їхню думку, є найбільш достовірними для вивчення цієї події і чому?

Цікавим завданням для учнів може бути виявлення фейків та розвінчування міфів. Це завдання, де учні мають проаналізувати певний факт чи твердження (наприклад, з угорської пропаганди чи радянських джерел) і, використовуючи достовірні дані, довести його неправдивість або перебільшення. Систематизація та презентація інформації є також досить важливим аспектом. Учні можуть створювати інформаційні дос'є. Це може бути групова робота зі збору та систематизації інформації про ключових діячів періоду Карпатської України, військові формування («Карпатська Січ»), або окремі події (бій на Красному Полі). Наприклад, учні можуть складати інформаційне дос'є чи історичний портрет на одну з ключових постатей (Августин Волошин, Андрій Бродій, Михайло Колодзінський, Роман Шухевич). Дос'є має включати: коротку біографічну довідку; ключові дати, пов'язані з його діяльністю; роль та внесок у події (3–5 ключових фактів); оцінка діяльності (різні точки зору, якщо є). Слід використати не менше 3-х джерел інформації (різних типів, якщо можливо) та зазначити їх [181].

Можна запропонувати учням створити сторінку історичного діяча періоду Карпатської України у соцмережах (Instagram, Facebook) і наповнити її достовірною інформацією про нього. На сторінці слід розмістити біографічні дані, створити рубрики «Важливі справи», «Діяльність», «Прагнення», завантажити фото (див. Додаток Ф) [177].

Цікавим завданням для десятикласників буде створення інфографіки (див. Додаток Х). Це може бути візуалізація статистичних даних, причинно-наслідкових зв'язків, хронології за допомогою графічних елементів. Наприклад, інфографіка на тему: «Карпатська Україна: шлях до незалежності». Метою даного завдання є візуалізація складної інформації, її систематизація та спрощення для сприйняття. Завдання краще виконувати у групах, з використанням онлайн-

інструментів для створення інфографіки (наприклад, Canva, Piktochart, Prezi) [138, с. 312].

Такі завдання дозволять учням не лише засвоїти навчальний матеріал, а й сформувати навички роботи з інформацією, що є необхідним для їхнього успішного навчання та життя у сучасному світі. Учні мають навчитися розрізняти достовірні та недостовірні джерела, виявляти упередженість, пропаганду, суб'єктивність, вміти не просто відтворити інформацію, а й пояснити її значення, зробити висновки, систематизувати отриману інформацію (складати таблиці, схеми, ментальні карти, тези), ефективно використовувати бібліотечні ресурси, інтернет-ресурси для пошуку необхідних даних [165, с. 32].

На нашу думку, основою для формування просторової компетентності є активне використання картографічних матеріалів як основного джерела інформації, а також застосування інтерактивних методів, що дозволяють учням не просто пасивно спостерігати, а активно взаємодіяти з просторовими даними. Акцент слід робити на розвитку картографічної грамотності, умінні «читати» карту, інтерпретувати її умовні позначення та використовувати її для аналізу історичних процесів [144, с. 4].

На уроці доцільно використовувати карти різного масштабу [172, с. 93]. В даному випадку від карт Європи, що демонструють геополітичну ситуацію перед Другою світовою війною, до детальних карт Закарпаття, що показують населені пункти, шляхи, кордони, місця бойових дій.

Варто здійснювати порівняльний аналіз карт, тобто зіставляти карти, що відображають різні історичні періоди і аналізувати зміни, які відбулися [161, с. 263]. Наприклад, надати учням три контурні карти Закарпаття: «Українські землі у складі Чехословаччини до Віденського арбітражу», «Територія після Першого Віденського арбітражу (частина відійшла до Угорщини)», «Територія після окупації Карпатської України Угорщиною». До карт можна дати завдання: коротко опишіть, які територіальні зміни відображає кожна карта, поясніть, які геополітичні події призвели до цих змін (наприклад, Мюнхенська змова, Віденські арбітражі, угорське вторгнення). На вашу думку, як ці зміни території

вплинули на долю місцевого населення та на можливості оборони Карпатської України? Це дозволить учням візуалізувати динаміку територіальних змін.

Також учні можуть працювати з контурними картами, адже контурна карта – це графічне відображення подій [172, с. 92]. Наприклад, учні можуть позначати кордони Чехословаччини та її сусідів; території Карпатської України; райони діяльності партизанських загонів; території, що відійшли внаслідок Віденських арбітражів. Для розвитку уміння орієнтуватися на карті, співвідносити події з географічним простором можна запропонувати завдання на карті: визначити на карті та обвести кордони українських земель у складі Чехословаччини напередодні 1938 р.; позначити на контурній карті та підписати столицю Карпатської України – Хуст і пояснити чому саме Хуст став столицею; знайти на карті та позначити місця ключових боїв: Красне Поле, Королево, Великий Бичків; накреслити стрілками напрямки угорського наступу до цих пунктів. Можна дати завдання прокласти маршрути на карті. Наприклад, учні мають відтворити на карті маршрути руху угорських військ, напрямків диверсійних дій (операція «Лом») або ж уявити маршрут відступу січовиків з Хуста на схід до Румунії чи на захід до Словаччини і нанести приблизний маршрут на карту.

В даний час також можливе використання сучасних географічних карт та супутникових знімків для співвіднесення історичних місць із сучасною місцевістю, що допомагає краще уявити простір подій. Десятикласники і самі можуть створювати карти. Можна запропонувати створити в онлайн-редакторі (наприклад, DataWrapper, ArcGIS, Mapbox) «мапу гібридної війни» проти Карпатської України в 1938–1939 рр. і позначити на карті: райони здійснення операції «Лом» (диверсії, напади); місця, де угорські літаки скидали пропагандистські листівки; приблизні лінії економічної та комунікаційної блокади; місця дислокації угорських жандармських підрозділів після окупації. Додатки DataWrapper, ArcGIS, Mapbox – чудово підійдуть для виконання таких завдань [190].

Вчитель може використати на уроці різні інтерактивні та ігрові прийоми з картою. Наприклад, «Правильно розташуй», коли учні мають співвіднести картки

з назвами географічних об'єктів (міста, річки, гори) та картки з назвами подій [116, с. 113].

Досить проста гра, яка розвиває просторову компетентність – «Покажи відповідь на карті». Вчитель називає подію, а учень має знайти і показати на карті місце її розгортання [116, с. 114]. Також учні можуть розповідати історію Карпатської України, постійно демонструючи на карті місця, де відбувалися події, та зміни кордонів.

Для розвитку вміння виявляти прогалини в картографічній інформації та формулювати запити для її доповнення можна дати таке завдання: розгляньте надану умовну карту Закарпаття періоду 1939 р., на якій позначені лише основні міста та кордони. Якої ключової просторової інформації вам не вистачає на цій карті, щоб повноцінно зрозуміти події (наприклад, місця боїв, напрямки наступів, райони партизанської діяльності, територіальні втрати)? Сформулюйте 3–4 запитання до вчителя, або ж опрацюйте джерела, щоб отримати цю відсутню інформацію та «доповнити» карту. Чому, на вашу думку, ця інформація є важливою для просторового розуміння теми?

Важливим у формуванні в учнів просторової компетентності є аналіз геополітичного значення простору. Тому варто давати завдання на аналіз стратегічного значення окремих територій чи міст. Учні роздумують і наводять аргументи чому це місце важливе (наприклад, Хуст як столиця, прикордонні райони для диверсій). Також, працюючи з картою, учні можуть визначати вплив географічних чинників на хід подій [116, с. 111]. При вивченні даної теми актуальним буде обговорення того, як гірський рельєф Закарпаття впливав на характер бойових дій чи можливості партизанського опору. Доречним буде завдання: використовуючи фізичну карту Закарпаття, опишіть особливості рельєфу в районі Красного Поля, Королева, Рахова. Які гори, річки, дороги є у цих місцях? Як, на вашу думку, географічний фактор (рельєф, річки, лісистість) впливав на тактику угорського наступу, можливості оборони «Карпатської Січі», дії партизанських загонів в горах? Наведіть конкретні приклади з історії боїв (з підручника або додаткових матеріалів), що підтверджують ваш висновок. Також

можна проаналізувати, як географічне положення Карпатської України впливало на інтереси великих держав і чому вона стала об'єктом їхніх суперечок. Ці завдання дозволять учням активно взаємодіяти з просторовими даними, розвивати картографічну грамотність та глибше розуміти географічний контекст історичних подій.

Учні мають оволодіти картографічними знаннями щодо українських земель у складі Чехословаччини та згодом Карпатської України, включаючи розташування ключових міст, регіонів, кордонів; вміти вільно орієнтуватися на історичних картах та використовувати їх як джерело інформації для аналізу історичних подій даного періоду; відстежувати та пояснювати територіальні зміни, що відбувалися на Закарпатті у 1938–1939 рр., розуміючи їхні причини та наслідки (наприклад, Віденські арбітражі, угорська окупація); розуміти вплив географічного чинника на хід історичних подій, зокрема на перебіг бойових дій та характер партизанського руху в Карпатській Україні; розвинути навички аналізу геополітичного значення регіону; усвідомлювати, чому українські землі у складі Чехословаччини стали об'єктом інтересів та боротьби великих європейських держав; вміти створювати власні картографічні продукти [167, с. 31].

Отож, при вивченні теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» вчитель, пропонуючи учням різнопланові завдання, сприятиме формуванню у старшокласників усіх складових предметної (історичної) компетентності. Старшокласники зможуть впевнено орієнтуватися у хронологічних рамках періоду, розуміти простір як важливу складову історичного розвитку, формулювати власні, аргументовані висновки щодо перебігу подій, спираючись на логічний аналіз історичних даних, вміти структурувати та систематизувати отримані знання, будувати логічні схеми, ментальні карти, які відображають взаємозв'язки між поняттями та подіями, вести дискусії та обґрунтовувати власну позицію, ефективно взаємодіяти з інформаційним простором, робити морально обґрунтовані вибори та бути відповідальними за майбутнє своєї країни.

ВИСНОВКИ

Дослідження історії Карпатської України як державного утворення є важливим для розуміння складного шляху українського народу до незалежності. Історики розглядають її як важливий етап в українському державотворенні. Попри своє коротке існування, ця держава на повну силу заявила про себе світові.

Джерельна база дослідження є досить різноманітною, що дозволило нам провести глибокий і всебічний аналіз досліджуваної теми. Унікальним джерелом для істориків є спогади очевидців, оскільки вони фіксують події, свідками або учасниками яких був автор. Нами опрацьовані праці-спогади Василя Гренджі-Донського, Юліана Химинця, Володимира Бірчака, Олега Кандиби та багатьох учасників національно-визвольних змагань за Карпатську Україну 1938–1939 рр.

Своєрідним «зрізом» часу є, на нашу думку, газети, журнали та інші періодичні видання, оскільки вони дають нам можливість відстежити події день за днем. Багато корисної інформації ми почерпнули із таких газетних видань, як «Нова свобода», «Діло», журнал «Пробоєм».

Нами опрацьовані праці українських діячів в еміграції: Петра Стерча, Ярослава Оршана, Дмитра Злепка, Володимира Левицького, Володимира Косика. Ми вважаємо, що їхні твори відігравали важливу роль у формуванні національної свідомості українців за кордоном та підтримували їхній зв'язок з рідним краєм.

Радянська історіографія висвітлювала державотворчі процеси у Карпатській Україні у спотвореному вигляді. Тому ми не поділяємо позиції багатьох радянських істориків, які вдавались до фальсифікації багатьох історичних фактів про Карпатську Україну.

Нами опрацьовані також праці сучасних українських вчених. Серед провідних істориків, які присвятили свої праці дослідженню Карпатської України, на нашу думку, варто відзначити Миколу Вегеша, який є автором та співавтором багатьох монографій та статей, присвячених Карпатоукраїнській державі. Також слід відзначити праці Романа Офіцинського, Олександра Пагірі, Степана Віднянського. Їхні праці допомагають по-новому поглянути на державницькі

процеси в Закарпатті, розвінчують міфи радянських істориків, доказують, що Карпатська Україна, хоч і недовго, але була справжньою державою.

Період існування Карпатської України є надзвичайно важливим у боротьбі українців за власну державність. Цей період розпочався як автономія у складі Чехословаччини, а завершився проголошенням повної незалежності Карпатської України, яка, на жаль, тривала лише один день.

Поштовхом до надання автономії Підкарпатській Русі стала Мюнхенська угода, яка ослабила Чехословацьку державу, що змусило празький уряд піти на поступки національним рухам. Так Підкарпатській Русі було надано автономію. Карпатоукраїнська держава, незважаючи на безліч перешкод, швидко розбудовувалася. 12 лютого 1939 р. відбулися вибори до Сойму. Для захисту краю було створено збройні сили – Карпатську Січ. Проте із зростанням міжнародної напруги та остаточним розпадом Чехословаччини, над Карпатською Україною також нависла загроза. Тому 15 березня 1939 р. Сойм у м. Хусті зробив відчайдушний крок – проголосив повну державну незалежність Карпатської України.

Однак, молода держава не змогла протистояти переважаючим силам угорської армії. Карпатська Січ, як могла, тримала оборону. На жаль, сили були нерівними, тому територія Карпатської України була повністю окупована Угорщиною, і державність була ліквідована.

Незважаючи на коротке існування, Карпатська Україна має велике історичне значення, вона стала важливою сторінкою в історії українського національно-визвольного руху. Це був перший збройний виступ у Європі проти агресивних планів нацистського блоку. Проголошення та існування Карпатоукраїнської держави продемонструвало прагнення українців до самостійності та відіграло значну роль у формуванні національної свідомості.

У 10 класі на уроці історії України вивчається тема «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна». Ця тема дозволить учням глибоко зануритись в історію українського державотворення. Вони будуть аналізувати діяльність політичних діячів, визначати роль міжнародних факторів у долі

Закарпаття. Вивчення даної теми включає формування в учнів навичок роботи з історичною інформацією, розвиток критичного мислення, розвиток вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та вміння оцінювати історичні події.

Зважаючи на проведені нами дослідження, можемо зробити висновок, що при вивченні теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна» десятикласники будуть розвивати здатність самостійно осмислювати і оцінювати минуле України і світу, а також моральний і соціальний досвід попередніх поколінь. Тобто розвиватимуть хронологічну, просторову, інформаційну, логічну та аксіологічну компетентність. Це дозволить учням не тільки знати історію, а й розуміти її вплив на сьогодення та майбутнє.

Питання формування предметних історичних компетентностей в учнів на уроках історії розглядали у своїх статтях такі українські історики та педагоги, як Пометун О., Гупан Н., Власов С., Паска Б., Десятов Д., Яковенко Н., Пижик А., Черевичний Г., Мороз П., Третьякова О. та багато інших.

Опрацювавши праці даних вчених, ми зробили висновок, що розвитку хронологічної компетентності сприятиме застосування на уроці хронологічних таблиць та схем, стрічок часу (таймлайнів), картосхем із хронологічною прив'язкою, розв'язання хронологічних задач, виконання завдань на встановлення хронологічної послідовності.

Формуванню логічної компетентності, на нашу думку, сприятимуть проблемні та дискусійні методи. Ми пропонуємо на уроці використовувати дискусії та дебати, створювати ментальні карти, організовувати обговорення суперечливих питань, де учні мають вибудовувати власну аргументацію, базуючись на історичних фактах та логічних міркуваннях. Доцільними будуть методи «Займи позицію», «Прес», «Дерево рішень», «Фішбоун».

При вивченні даної теми вчитель для роботи на уроці може використати різноманітні джерела: архівні документи, спогади очевидців, публіцистичні статті того часу, пропагандистські матеріали різних сторін, наукові дослідження, картографічні дані, фотографії. Працюючи з цими джерелами, десятикласники

розвиватимуть інформаційну компетентність. Ми пропонуємо також створювати інфографіку, здійснювати порівняльний аналіз джерел.

Для формування аксіологічної компетентності на уроках історії під час вивчення даної теми доцільно запропонувати учням проаналізувати ситуації, коли історичні діячі стояли перед складним вибором, можна обговорити проблемні питання, провести дебати. Формуванню навичок моральної оцінки дій історичних діячів та обґрунтуванню своєї позиції сприятиме вправа «Суд». Учні також можуть виконати проєкти з даної теми.

Цей період історії позначений кардинальними територіальними змінами, зміною державних кордонів, переміщенням центрів влади та бойових дій. Тому при вивченні теми про Карпатську Україну учні будуть вчитися розуміти простір як важливу складову історичного розвитку.

Отже, проаналізувавши події 1938–1939 рр. на Закарпатті, ми дійшли до висновку, що це важливий етап в історії українського державотворення. Карпатська Україна як держава мала всі ознаки державності: територію, державні символи, державний устрій. На жаль, внаслідок зовнішньої агресії держава припинила своє існування.

Дослідження цього періоду допомагають проаналізувати механізми міжнародних відносин напередодні Другої світової війни та зрозуміти як зовнішні фактори можуть впливати на можливість існування державності.

У наш час актуальність досліджень про Карпатську Україну зростає. Адже вони не лише заповнюють «білі плями», в українській історії, а й допомагають зрозуміти боротьбу за територіальну цілісність нашої держави в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові документи

1. Закон України Про загальну середню освіту. 2020. URL: <https://surl.li/lexhkl> (дата звернення: 11.11.2024).
2. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. URL: <https://surl.lt/iysvno> (дата звернення: 10.09.2025).
3. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 o autonomii Podkarpatské Rusi. URL: <https://surl.li/ohowed> (дата звернення: 10.03.2025)

II. Архівні матеріали

Електронний архів українського визвольного руху

(Архів Управління Служби безпеки України у Закарпатській області)

4. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Жінки Карпатської України». Реферат відділу «Жіночої Січі», дата не вказана. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12167> (дата звернення 11.12.2024)
5. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Інструкції для трьохтижневого інструкторського курсу від 1 лютого 1939 р. до 22 лютого» для Жіночих відділів «Карпатської Січі». Видані референтурою відділів «Жіночої Січі» 18.01.1939 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12166> (дата звернення 11.12.2024)
6. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Інструкції Окружним районним і місцевим Командам» за підписом Команди Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» з приводу проведення II з'їзду «Карпатської Січі» 19.02.1939 р. в Хусті. Дата не вказана. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12169> (дата звернення 11.12.2024)
7. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. Наказ Головного Командування Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» в Хусті «До всіх відділів Карпатської Січі в прикордонній полосі» від 30.01.1939 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12164> (дата звернення 11.12.2024)

8. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Наказ Ч. 2» Команди Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» від 21. 11. 1938 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12172> (дата звернення 11.12.2024)

9. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Наказ Ч. 131/39 всім районним, кошовим і провідникам відділів Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» Іршавської Січової Округи». Виданий Окружною командою «Карпатської Січі» в Іршаві 22.02.1939 р. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12170> (дата звернення 11.12.2024)

10. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. «Тимчасові приписи для відділів Організації Народної Оборони «Карпатська Січ». Дата не вказана. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12168> (дата звернення 11.12.2024)

11. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 5. Спр. 159-1. Уривки різних документів Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» за 1938–1939 рр. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/12173> (дата звернення 11.12.2024)

12. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 6. Спр. 3402. Т. 1. Копія звернення керівників Карпатської України Юліяна Ревая та Августина Волошина до Українського народу, 1939 р. (зі справи Товта Юрія Андрійовича). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/21677> (дата звернення 11.12.2024)

13. АУСБУ (Закарпаття). Ф. 6. Спр. 3402. Т. 1. Копія звернення керівників УНО Ф.Ревая та А.Ворон перед виборами до Сойму Карпатської України в газеті «Нова Свобода» 9 лютого 1939 р. (зі справи Товта Юрія Андрійовича). URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/21679> (дата звернення 11.12.2024)

III. Газетна та журнальна періодика 1938-39 років

14. Будуємо Карпатську Україну. Самостійне господарство. *Нова свобода*. 1939. 25 лютого. С. 7. URL: <https://surl.li/ppnjom> (дата звернення: 10.11.2024)

15. В мадярській частині Закарпаття між Ужгородом, Мукачевом та Береговом. *Діло*. 1938. 18 грудня. С. 3. URL: <https://surl.li/txrsmr> (дата звернення: 15.11.2024)

16. Вісти з Карпатської України. *Діло*. 1938. 6 грудня. С. 10. URL: <https://surl.li/btujas> (дата звернення: 15.11.2024)
17. Вісти з Карпатської України. *Діло*. 1939. 11 березня. С. 6. URL: <https://surl.li/lkcfrt> (дата звернення: 15.11.2024)
18. Вісти з Карпатської України. *Діло*. 1939. 13 січня. С. 7. URL: <https://surl.li/gxudun> (дата звернення: 15.11.2024)
19. Вісти з Карпатської України. *Діло*. 1939. 14 березня. С. 5. URL: <https://surl.li/enbkpx> (дата звернення: 15.11.2024)
20. Вісти з Карпатської України. *Діло*. 1939. 15 лютого. С. 6. URL: <https://surl.li/iakqos> (дата звернення: 15.11.2024)
21. До всіх громадян Карпатської України! *Нова Свобода*. 1939. 8 лютого. С. 1. URL: <https://surl.li/bzizhj> (дата звернення: 10.11.2024)
22. Єфремов С. Кров пролита для нації – не засихає. *Пробоем*. Прага, 20 серпня 1939. С. 70. URL: <https://surl.li/krrifw> (дата звернення: 20.11.2024)
23. Завзяті бої за Хуст. Січове військо не зважаючи на осамітнення далі веде геройську боротьбу. *Діло*. 1939. 19 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/oxvvdn> (дата звернення: 15.11.2024)
24. За здоров'я нації! *Нова свобода*. 1939. 1 лютого. С. 2 URL: <https://surl.li/eyyhls> (дата звернення: 10.11.2024)
25. Заклик влади до всіх емігрантів з Карпатської України. *Пробоем*. Прага, 5 вересня 1939. С. 89. URL: <https://surl.li/tsikpn> (дата звернення: 20.11.2024)
26. Здви́г «Карпатської Січі» у Сваляві. *Діло*. 1939. 2 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/nsupha> (дата звернення: 15.11.2024)
27. Інтерв'ю прем'єра Карпатської України у «Матені». *Діло*. 1939. 5 січня. С. 1. URL: <https://surl.li/vbezsl> (дата звернення: 15.11.2024)
28. Кандидати до карпато-українського сойму. *Діло*. 1939. 29 січня. С. 1. URL: <https://surl.li/hbemmw> (дата звернення: 15.11.2024)
29. Карпатоукраїнські діячі не брали участь у змові. *Діло*. 1939. 14 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/okgaio> (дата звернення: 15.11.2024)

30. Карпатська Україна боронить своїх кордонів. Демарш Німеччини в Будапешті. *Діло*. 1939. 16 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/esuawf> (дата звернення: 15.11.2024)
31. Карпатська Україна вдячна Німеччині й Румунії за дипломатичну підтримку. Інтерв'ю прем'єра о. д-ра Волошина. *Діло*. 1938. 6 грудня. С. 1. URL: <https://surl.li/fqrngv> (дата звернення: 15.11.2024)
32. Карпатська Україна вітає свій новий уряд. *Діло*. 1938. 4 грудня. С. 1. URL: <https://surl.li/amjzpe> (дата звернення: 15.11.2024)
33. Карпатська Україна і Словаччина у боротьбі за свої права. *Діло*. 1939. 15 березня. С. 5. URL: <https://surl.li/oqzreq> (дата звернення: 15.11.2024)
34. Кураторія для «Нової Сцени». *Нова свобода*. 1939. 8 березня. С. 2. URL: <https://surl.li/nodvsi> (дата звернення: 10.11.2024)
35. Куцик В. Спомин про Бичків. *Пробоем*. Прага, 1939. 5 серпня. С. 57–58. URL: <https://surl.li/dvftih> (дата звернення: 20.11.2024)
36. Лист з Карпатської України. *Пробоем*. Прага, 1939. Березень-квітень. С. 17. URL: <https://surl.li/rcrjoy> (дата звернення: 20.11.2024)
37. М. С. Бій під Грондою. *Пробоем*. Прага, 1939. Травень-червень. С. 26–27. URL: <https://surl.li/lwbgrh> (дата звернення: 20.11.2024)
38. Народе, нехай буде воля твоя... *Нова свобода*. 1939. 5 лютого. С. 1. URL: <https://surl.li/dkxwwt> (дата звернення: 10.11.2024)
39. Нова столиця Карпатської України розбудовується. *Діло*. 1939. 1 січня. С. 3. URL: <https://surl.li/ljxsye> (дата звернення: 15.11.2024)
40. Новий спосіб допомоги Карпатській Україні. *Діло*. 1939. 16 березня. С. 4. URL: <https://surl.li/nocwyy> (дата звернення: 15.11.2024)
41. Новинки з Карпатської України. *Діло*. 1938. 22 грудня. С. 7. URL: <https://surl.li/trhiqj> (дата звернення: 10.11.2024)
42. Новинки з Карпатської України. *Діло*. 1938. 24 грудня. С. 7. URL: <https://surl.li/koefry> (дата звернення: 15.11.2024)

43. Нові міністри в карпатоукраїнському уряді. Міністерство внутрішніх справ в українських руках. *Діло*. 1939. 11 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/wdccmy> (дата звернення: 15.11.2024)
44. Н. Р. З Іршавського фронту. *Пробоєм*. Прага, 1939. Березень-квітень. С. 15–16. URL: <https://surl.li/vlwovq> (дата звернення: 20.11.2024)
45. Поголоски про воєнний стан у ці й Карпатській Україні неправдиві. *Діло*. 1938. 27 листопада. С. 1. URL: <https://surl.li/ylqkrz> (дата звернення: 15.11.2024)
46. Провідні ідеї національно-господарської політики Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 26 січня. С. 3. URL: <https://surl.li/nnwac1> (дата звернення: 10.11.2024)
47. Розмова англійського журналіста з прем'єром о. д-ром Волошином. *Діло*. 1938. 30 листопада. С. 1. URL: <https://surl.li/ujcrse> (дата звернення: 15.11.2024)
48. Росоха С. Не зречемося Карпатської України. *Пробоєм*. Прага, 1939. Березень-квітень. С. 1. URL: <https://surl.li/ezrl0k> (дата звернення: 20.11.2024)
49. Росоха С. Немає ранених ані полонених! *Пробоєм*. Прага, 1939. Травень-червень. С. 20–22. URL: <https://surl.li/jicezc> (дата звернення: 20.11.2024)
50. Славонець: Настрої при окупації. *Пробоєм*. Прага, 1939. Травень-червень. С. 27–29. URL: <https://surl.li/bbwulk> (дата звернення: 20.11.2024)
51. Солодкий мій народі! *Нова Свобода*. 1939. 14 лютого. С. 1. URL: <https://surl.li/fgggde> (дата звернення: 10.11.2024)
52. Список замордованих мадярами українців в Карпатській Україні. *Пробоєм*. Прага, 1939. 20 червня. С. 48. URL: <https://surl.li/plaajn> (дата звернення: 20.11.2024)
53. Театр і мистецтво. *Нова свобода*. 1939. 1 лютого. С. 3. URL: <https://surl.li/nlbtti> (дата звернення: 10.11.2024)
54. Три історичні дні Хусту. *Діло*. 1939. 27 березня. С. 2. URL: <https://surl.li/ufnmfq> (дата звернення: 15.11.2024)

55. Тучак А. Карпатська Україна у лабетах «Корони святого Стефана». *Пробоем*. Прага, 1939. 12 жовтня. С. 150. URL: <https://surl.li/vmoxox> (дата звернення: 20.11.2024)
56. У березні вибори до сойму Карпатської України. *Діло*. 1938. 21 грудня. С. 1. URL: <https://surl.li/ioowvm> (дата звернення: 15.11.2024)
57. Українська Америка – Карпатській Україні. *Нова свобода*. 1939. 4 лютого. С. 1. URL: <https://surl.li/oytcgy> (дата звернення: 10.11.2024)
58. Українська еміграція нам помагає. *Нова свобода*. 1939. 8 березня. С. 6. URL: <https://surl.li/pfivld> (дата звернення: 10.11.2024)
59. Українці організують поміч для утікачів з Карпатської України. *Діло*. 1939. 23 березня. С. 1. URL: <https://surl.li/tponkn> (дата звернення: 15.11.2024)
60. У новій столиці. *Діло*. 1938. 24 листопада. С. 1. URL: <https://surl.li/doofwg> (дата звернення: 15.11.2024)
61. Уряд Карпатської України перебирає державне майно. *Діло*. 1938. 18 грудня. С. 1. URL: <https://surl.li/xxzxdy> (дата звернення: 15.11.2024)
62. Хочемо, щоб панувала наша воля, наша сила і наше право. Промова міністра Ревая. *Діло*. 1938. 24 листопада. С. 1. URL: <https://surl.li/sshbpk> (дата звернення: 15.11.2024)
63. Хуст місто будучности. *Діло*. 1938. 20 листопада. С. 5. URL: <https://surl.li/ikerzr> (дата звернення: 15.11.2024)
64. Чумалівський М. Бій у Підгорбі. *Пробоем*. Прага, 1939. Березень-квітень. С. 14–15. URL: <https://surl.li/qehstk> (дата звернення: 20.11.2024)
65. Як карпатські українці боролися за волю. *Діло*. 1939. 23 березня. С. 3. URL: <https://surl.li/oytuah> (дата звернення: 15.11.2024)

IV. Мемуарна література

66. Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с. URL: <https://surl.li/lspwv> (дата звернення: 12.12.2024)
67. Вінч Майкл «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. Київ: Темпора, 2012. 348 с. URL: <https://surli.cc/fvrcuc> (дата звернення: 12.12.2024)

68. Волянський О. В обличчі мадярського наступу. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 116–121. URL: <https://surl.li/kgbxdu> (дата звернення: 02.12.2024)
69. Гренджа-Донський В. Твори. Т. 8: Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д.К, 1987. 487 с. URL: <https://surl.li/fnermb> (дата звернення 10.12.2024)
70. Кандиба О. Вояки-будівничі. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 33–53. URL: <https://surl.li/peyvfh> (дата звернення 10.11.2024)
71. Кріс Л. 14 березня в Головній Команді. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 54–64. URL: <https://surl.li/vmyike> (дата звернення: 24.11.2024)
72. Кульчицька М. Коло ранених. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 88–101. URL: <https://surl.li/trjokv> (дата звернення: 24.11.2024)
73. Поштак В. Бій на хустському полі. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 136–139. URL: <https://surl.li/thnxli> (дата звернення: 24.11.2024)
74. Рогач І. Під прапором незалежності. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 109–115. URL: <https://surl.li/pqfblx> (дата звернення: 24.11.2024)
75. Росоха С. Народження держави. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 5–26. URL: <https://surl.li/mcmggp> (дата звернення: 24.11.2024)
76. Самчукова М. Орда іде. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 152–159. URL: <https://surl.li/vujamd> (дата звернення: 24.11.2024)
77. Свобода О. На відтинку Іршава. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 123–129. URL: <https://surl.li/exaajx> (дата звернення: 24.11.2024)

78. Сулятицький С. З Кошем. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 81–88. URL: <https://surl.lu/pcjhgq> (дата звернення: 24.11.2024)

79. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. Нью-Йорк: Накладом Карпатського Союзу, 1984. 187 с. URL: <https://surl.li/kikprh> (дата звернення 10.12.2024)

80. Чирський М. Тюрми й табори. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 166–203. URL: <https://surl.li/eovdww> (дата звернення: 24.11.2024)

81. Чумалівський М. Битва під Горондою. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 121–123. URL: <https://surl.li/jjxltx> (дата звернення: 24.11.2024)

82. Яворенко Г. Гарнізон ОНОКС в Торуні. *Карпатська Україна в боротьбі. Збірник*. Відень: Видання Української Пресової Служби, 1939. С. 101–109. URL: <https://surl.lt/scnujc> (дата звернення: 24.11.2024)

V. Монографії та статті

83. Андрієвська В.П. Формування предметних компетентностей при вивченні курсу Всесвітньої історії студентами коледжу. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Харків, 2014. Випуск XXXIV. С. 14–24. URL: <https://surl.li/noaget> (дата звернення 10.09.2025).

84. Білак С. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1972. № 5 (134). С. 33–42. URL: <https://surl.lu/jttuig> (дата звернення: 27.11.2024)

85. Васирина Н. Віденський арбітраж і Підкарпатська Русь (Карпатська Україна) – нові аспекти. *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 6. URL: <https://surl.lt/vuhecy> (дата звернення: 18.01.2025)

86. Вегеш М., Вегеш І., Палінчак М., Голонич Я. Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни. Фермонт, США, 2020, 272 с.

87. Вегеш М., Гиря В., Король І. Угорська іредента на Закарпатті між Двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Ужгород, 1998. 127 с.
88. Вегеш М., Горват Л.-І. Закарпаття напередодні Другої світової війни: геополітичні аспекти. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород: Вид-во «УжНУ», 2018. Вип. 5. С. 4–57. URL: <https://surli.cc/ufusii> (дата звернення: 05.03.2025).
89. Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939). Ужгород : Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.
90. Вегеш М. Еволюція державно-правового статусу Закарпаття (Підкарпатської Русі – Карпатської України) у міжвоєнний період. *Актуальні проблеми політичної науки*. Ужгород: Вид-во «УжНУ», 2018. Вип. 3. С. 160–171. URL: <https://surl.li/wwwsuyh> (дата звернення: 10.01.2025)
91. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України : істор.-поп. нарис. Ужгород: Знання, 1993. 84 с.
92. Вегеш М. Історичні дослідження : в 7 томах; монографія. Т. IV. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 2000. 339 с.
93. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939). Ужгород, 1996. 22 с. URL: <https://surl.li/bpnokc> (дата звернення: 17.02.2025)
94. Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: У 2 т. Т. І. Ужгород, 1997. 235 с.
95. Вегеш М. Карпатська Україна (1938–1939): Соціально-економічний і політичний розвиток / Ужгородський державний університет, кафедра історії України, консалтинг-центр «Перспектива». Ужгород, 1993. 136 с. URL: <https://surl.li/nmigqf> (дата звернення: 23.01.2025)
96. Вегеш М., Міщанин В., Палінчак М. Політична історія Закарпаття крізь призму українського державотворення. 1918–1950 : монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 834 с. URL: <https://surl.li/nyonoj> (дата звернення: 19.01.2025)

97. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2008. 256 с. URL: <https://surl.li/nmwnbe> (дата звернення: 14.01.2025)

98. Вегеш М. Токар М. Діяльність другого крайового уряду. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединця. Ужгород: Ліра, 2010. С. 114–117.* URL: <https://surl.lt/bcyxuk> (дата звернення: 16.01.2025)

99. Вегеш М. Токар М. Діяльність першого крайового уряду. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединця. Ужгород: Ліра, 2010. С. 111–114.* URL: <https://surl.li/cbyqes> (дата звернення: 16.01.2025)

100. Вегеш М. Токар М. Перший Віденський арбітраж. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединця. Ужгород: Ліра, 2010. С. 110–111.* URL: <https://surl.lu/ewgsnh> (дата звернення: 17.01.2025)

101. Вегеш М. Токар М. Проголошення незалежності Карпатської України. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура: україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединця. Ужгород: Ліра, 2010. С. 124–126.* URL: <https://surl.li/xthgwy> (дата звернення: 17.01.2025)

102. Вегеш М., Федака С. Державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939). Хронологія подій. Бібліографія. До 83-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України; передмова С. Віднянського і В. Міщанина; біографічні нариси про авторів книги М. Олашина і М. Зимомрі / Видання друге, доповнене і виправлене. Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОРШАРК», 2022. 642 с. URL: <https://surl.lu/nktzjf> (дата звернення: 28.11.2024)

103. Вегеш М., Чаварга А. В обороні Карпатської України : Карпато-Українська держава та світове українство (1938–1939) : монографія / Перекл. із чеської Н. Петріца. Ужгород : «АУТДОР-ШАРК», 2021. 378 с. URL: <https://surl.lt/kefzoz> (дата звернення: 30.11.2024)

104. Відіборенко І. Коломоєць С. Реалізація компетентнісного підходу на уроках історії методом застосування «контурних мобільних карт» (з досвіду практичної діяльності). *Науково-методичний щоквартальний журнал «Педагогічний вісник»*. 2022. № 1–2. С. 130–134. URL: <https://surl.lu/wvbfan> (дата звернення 10.09.2025).

105. Віднянський С. В., Вегеш М. М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2021. 372 с. URL: <https://surli.cc/ofqwrw> (дата звернення: 08.11.2024)

106. Віднянський С. В. Від здобуття автономії Підкарпатської Русі до проголошення незалежної Карпатської України. *Історія державної служби в Україні* / Авт. колектив: О.Г.Аркуша, О.В.Бойко, Є.І.Бородін, С.В.Віднянський, П.П.Гай-Нижник та інші. / Відп. ред. Т.В.Мотренко, В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії України; Головне управління державної служби України. У 5 т. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 2. 512 с. URL: <https://surli.cc/akdzmf> (дата звернення 20.03.2025).

107. Віднянський С. Карпатська Україна як етап українського державотворення. *Український історичний журнал*. 2019. № 2. С. 67–93. URL: <https://surl.lu/hdfchi> (дата звернення: 07.11.2024)

108. Вітюк М. В. Використання методу проєктів на уроках історії. *Scientific journal «ΛΟΓΟΣ. The art of scientific mind»*. 2019. №3. April. С. 54–55. URL: <https://surl.lt/dvorqm> (дата звернення: 10.09.2025).

109. Власов В. Прийоми формування хронологічного складника історичної предметної компетентності учнів основної школи. *Вісник ЗНУ*. 2016. №2. URL: <https://surl.lu/gthziz> (дата звернення: 10.09.2025).

110. Гаврош О. Операція «Лом» 1938 року. Державний тероризм Польщі на Закарпатті. *Радіо Свобода*. 2018. 8 лютого. URL: <https://surl.li/rllxkw> (дата звернення: 22.01.2025).

111. Гичка Г. Карпатська Україна простими словами. Все, що треба знати про феномен «одноденної держави». *Varosh*. 2025. 15 березня. URL: <https://surl.li/qkfcfq> (дата звернення: 20.03.2025)

112. Гранчак І. Розквіт Закарпаття у братній сім'ї народів СРСР Львів, Видавниче об'єднання «Вища школа», 1985. 152 с. URL: <https://surl.li/vtwlpe> (дата звернення: 18.11.2024)

113. Грінченко В. Г. Інтелект-карти та інфографіка при вивченні історії української культури у вищій школі (на прикладах тематики із ранньомодерного часу). *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 15th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2022. Pp. 165–174.* URL: <https://surli.cc/zqmfsr> (дата звернення: 19.09.2025)

114. Гречко М. «Ми рішили взятися за історичний труд будови нашої обкрової, однак до самостійності піднесеної Країни» 80-річчя з дня проголошення незалежності Карпатської України. Тогочасні українські друковані засоби масової інформації. *Голос України*. 2019. 15 березня. URL: <https://surl.lu/hicfao> (дата звернення: 15.03.2025).

115. Дим Н. 80 років Карпатської України: II Світова війна для України почалася на Красному Полі. *Новинарня. Новини України що воює*. 2019. 15 березня. URL: <https://surl.li/ugdrot> (дата звернення: 19.03.2025).

116. Десятов Д. Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Методика. Досвід*. 2012. № 3–4 (60–61). С. 108–118. URL: <https://surl.li/qnchhy> (дата звернення: 15.03.2025).

117. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938-1939 : монографія / пер. О. Снігурського. Київ: Темпора, 2012. 392 с. URL: <https://surl.li/jhrvsz> (дата звернення: 12.11.2024)

118. Капелюшний В., Каліберда Ю. Жіноча Січ у визвольних змаганнях 1938–1939 рр. на Закарпатті: відоме і маловідоме. *Етнічна історія народів Європи*. 2024. Вип. 74. С. 196–202. URL: <https://surl.li/dfkbgc> (дата звернення: 10.03.2025)

119. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів: [б.в.], 1993. 658 с. URL: <https://surl.li/bbeoue> (дата звернення: 05.11.2024)

120. Левицький В. Гітлер, Чехи і Карпатська Україна. Скрентон: З друкарні «Народної Волі», 1939. 22 с. URL: <https://surl.li/xultba> (дата звернення: 07.11.2024)

121. Лехкодух Т. Форми і методи впровадження просторових компетентностей на уроках історії. 2021.

122. Мороз П. В. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. *Реалізація компетентісно орієнтованого навчання в освіті: теоретичний і практичний аспекти: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 листопада 2019 р.), м. Київ*. Київ: Педагогічна думка, 2019. С. 211–214. URL: <https://surli.cc/sqlvpl> (дата звернення 10.09.2025).

123. Моцак С. І. Формування просторової компетентності учнів засобами історії. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2013. № 47. С. 168–172. URL: <https://surl.li/ensqgi> (дата звернення 10.09.2025).

124. Нікора А. О. Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності учнів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2012. Вип. 34. С. 189–197. URL: <https://surl.li/svkdeu> (дата звернення 10.09.2025).

125. Ободовська В. Інфографіка на уроках історії як засіб візуалізації образів. *Рідна школа*. 2016. № 8–9. С. 67–70. URL: <https://surl.li/nalfxc> (дата звернення 19.09. 2025)

126. Оршан Я. Закарпаття. Париж: Українське Націоналістичне Видавництво у Франції, 1938. 32 с. URL: <https://surl.lu/zzyhph> (дата звернення: 19.11.2024)

127. Офіцинський Р. Карпатська Україна: Історичні есе. Ужгород: TIMPANI, 2020. 288 с. URL: <https://surl.li/ftyhte> (дата звернення: 14.03.2025)
128. Пагіря О. Жіноча Січ у боротьбі за Карпатську Україну «Україна молода». *Закарпаття онлайн*. 2010. 14 березня. URL: <https://surl.li/gwyfrp> (дата звернення: 12.12.2024)
129. Пагіря О. «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. *Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху*. Львів, 2016. 36. 21. С. 292–323. URL: <https://surl.li/gbdhsx> (дата звернення: 21.11.2024)
130. Пагіря О. Зовнішньополітичні маневри уряду Карпатської України в умовах угорської агресії (середина березня 1939 р.) *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. Вип. 2(41). С. 8–19. URL: <https://surl.li/cjlxse> (дата звернення: 21.11.2024)
131. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2010. 152 с. URL: <https://surl.li/xjrsmj> (дата звернення: 21.11.2024)
132. Пагіря О. Роззброєння членами Карпатської Січі чехословацьких військ в умовах агресії Угорщини проти Карпатської України (14–16 березня 1939 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2019. Вип. 2 (44). С. 121–146. URL: <https://surl.cc/pzmsfo> (дата звернення: 21.11.2024)
133. Пагіря О. Співпраця чехословацьких військових і «Карпатської Січі» у протидії диверсійним акціям Польщі й Угорщини проти Карпатської України (1938–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 32. С. 97–113. URL: <https://surl.li/uqfhnl> (дата звернення: 22.11.2024)
134. Пагіря О. «Український П'ємонт у Карпатах»: українське питання в західному публічному дискурсі під час чехословацької кризи 1938–1939 рр.

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 30: Український визвольний рух XX століття / [гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 113–135. URL: <https://surl.li/mrtnxk> (дата звернення: 22.11.2024)

135. Пагіря О. Українське питання в зовнішній політиці другої Чехо-Словацької республіки на зламі 1938–1939 років. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2020. № 2 (145). С. 62–69. URL: <https://surl.li/nlpjty> (дата звернення: 23.11.2024)

136. Пагіря О. У тіні Мюнхена: українсько-чеські відносини в період Другої Чехо-Словацької республіки (1938–1939). *Міжнаціональні відносини в Україні у XX – на початку XXI ст. Західні землі: монографія* / від. ред. Іван Патер, упоряд. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 281–333. URL: <https://surl.li/rtcwek> (дата звернення: 22.11.2024)

137. Папакін А. Однострій Карпатської Січі. *Локальна історія*. 2020. 12 березня. URL: <https://surl.li/cdkice> (дата звернення: 05.03.2025)

138. Паска Б., Минта І. Особливості використання інфографіки на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 74. Том 2. С. 308–314. URL: <https://surl.li/lzispe> (дата звернення 19.09.2025)

139. Пачовський В. Срібна Земля: тисячоліття Карпатської України. Нью-Йорк: Видавництво «Говерля», 1959. Кн. 1 Вип. 145. 72 с. [Історично-політична бібліотечка]. URL: <https://surl.li/jjxym> (дата звернення: 18.11.2024)

140. Ребрик А. Витяги із щоденника Міклоша Козми. *Карпатська Україна*. 2017. 2 жовтня. URL: <https://surl.lu/lczhmv> (дата звернення 02.02.2025).

141. Ребрик А. Петро Стерчо: Карпатська Січ і український націоналістичний рух. *Карпатська Україна*. 2014. 23 травня. URL: <https://surl.li/qzwoeb> (дата звернення: 15.03.2025).

142. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби Карпатських українців у 1919–1939 рр. Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1965. 288 с. URL: <https://surl.li/hwcxav> (дата звернення: 14.11.2024)

143. Телемуха С. Б. Мозковий штурм як метод реалізації інтерактивного навчання. *Український науково-медичний молодіжний журнал*. 2014. № 1 (79). С. 169–171. URL: <https://surl.lu/fxdrew> (дата звернення 19.09.2025)

144. Третякова О.В. Картографічні вміння як складник просторової компетентності. *«Теорія та методика навчання суспільних дисциплін» : науково-педагогічний журнал, СумДПУ ім. А.С.Макаренка*. 2018. № 1 (6). С. 3–5. URL: <https://surli.cc/itvbul> (дата звернення: 10.09.2025).

145. Третякова О.В. Формування просторової компетентності та картографічних умінь учнів на уроках громадянської та історичної освітньої галузі. *Інформаційний, науково-методичний журнал «Освіта Сумщини»*. 2023. № 2 (58). С. 17–20. URL: <https://surl.lt/nkpfjt> (дата звернення 10.09.2025).

146. Федчиняк А. Структура аксіологічної компетентності в шкільній історичній освіті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1 (27). С. 190–198. URL: <https://surl.lt/ahsaea> (дата звернення: 09.04.2025)

147. Фрейман Г. Формування аксіологічної компетентності на уроках історії України в 11 класі. *Історія в школах України*. 2007. № 6. С. 13–14.

148. Цубов Л. На шляху до державності (до 70-річчя проголошення незалежності Карпатської України). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ: ТОВ «Вид-во Дельта», 2009. Випуск 43. С. 231–242. URL: <https://surl.li/xpssrs> (дата звернення: 20.03.2025)

149. Шалашна Н. М. Компетентнісний підхід у викладанні курсу Історії України у вищій школі. *Культуротворче буття людини початку ХХІ століття: культурологічний та історичний вимір : Збірник наукових праць (За матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» 23-24 травня 2018 року, м. Слов'янськ)*. Серія: Записки з голосу. Вип. 10 / За загал. ред. В.А. Федь. Слов'янськ: ДДПУ, 2018. С. 23–28. URL: <https://surl.li/zbmpfi> (дата звернення 10.09.2025).

150. Шолойко Т. Формування хронологічної компетентності учнів на уроках під час вивчення історії України. *Наукові записки БДПУ Серія: Педагогічні науки*. Бердянськ: БДПУ, 2020. Вип. 1. С. 185–193. URL: <https://surl.lt/pmwwzy> (дата звернення 10.09.2025).

151. Шурхало Д. Карпатська Україна: як постала і чому не встояла. *Радіо Свобода*. 2019. 17 березня. URL: <https://surl.li/uwiori> (дата звернення: 22.03.2025).

152. Botlik J., Dupka G. Ez hat a hon... (Tenyek, adatok, dokumentumok a karpatajai magyarország eletebol (1918–1991). Budapest–Czeget, 1991. 302 p. URL: <https://surli.cc/pbyhfw> (дата звернення: 26.11.2024)

153. Magocsi Paul Robert The heritage of autonomy in Carpathian Rus' and Ukraine's Transcarpathian region. *Nationalities Papers*. 2015. Vol. 43, No. 4. P. 577–594. URL: <https://surl.li/mhzkax> (дата звернення: 26.11.2024)

154. Zlepko D. Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenze (Oktober 1938 bis 15 Marz 1939). *Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa*. Dr.Dr. Rudolf Trofenik Schriften des Ungarischen Instituts München. München, 1980. 208 s. URL: <https://surli.cc/oiifjt> (дата звернення: 27.11.2024)

155. История Украинской ССР : в 10 т. / гл. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) [и др.] ; АН УССР, Ин-т истории. Киев: Наук. думка, 1981–1985. Т. 7 : Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921–1941) / редкол.: С. В. Кульчицкий (отв. ред.) [и др.]. 1984. 719 с. URL: <https://surl.li/bfemjq> (дата звернення: 26.11.2024)

VI. Матеріали конференцій

156. Абрамович Інгрід. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України. *Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)* / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендбел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019, С. 230–234. URL: <https://surl.li/vactee> (дата звернення: 16.03.2025)

157. Болдижар С., Мойш В. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України. *Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України* (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендьел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. 404 с. С. 171–177. URL: <https://surl.li/vactee> (дата звернення: 26.01.2025)

158. Ганущак І. Використання інфографіки у 10 класі при вивченні теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна». *XV Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Тези доповідей*, Чернівці, 17–18 жовтня 2025 р. / наук. ред. проф. Олександр Добржанський. Чернівці: Технодрук, 2025. С. 354–356.

159. Зан М., Зан А. Громадська та політична участь державотворчих жіноцтва у державотворчих процесах Карпатської України (історіографічний аспект). *Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 14–15 березня 2024), Ужгород, 2024. С. 83–93. URL: <https://surl.li/mmdehf> (дата звернення: 26.11.2024)

160. Пагіря О. Події 13–14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт? *Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України* (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендьел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 21–37. URL: <https://surl.li/quynrm> (дата звернення: 21.11.2024)

161. Паска Б. Особливості формування просторової компетентності на уроках історії у старшій школі. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах Нової української школи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р.* / За наук.

ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2023. С. 260–266. URL: <https://surl.li/uhrrjun> (дата звернення: 10.09.2025).

VII. Підручники та посібники

162. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький, О. Є. Панарін. Київ : Літера ЛТД, 2023. 312 с. URL: <https://surl.li/xuenri> (дата звернення: 26.04.2025)

163. Данилюк Д. Історія Закарпаття: навч. посіб. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2013. 304 с. URL: <https://surl.li/rwuizd> (дата звернення: 19.12.2024)

164. Пижик А. М. Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами. 2-е перероблене та доповнене видання. Київ: ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 125 с. URL: <https://surli.cc/ltreoe> (дата звернення: 19.05.2025)

165. Пометун О. І. Гупан Н.М. Практичні заняття з історії в основній школі : методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 160 с. URL: <https://surl.li/nsiqvo> (дата звернення: 10.09.2025).

166. Пометун О. І., Гупан Н. М. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. 256 с. URL: <https://surl.li/hoxdyz> (дата звернення: 26.04.2024)

167. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с. URL: <https://surl.li/hkbyrh> (дата звернення: 10.09.2025).

168. Пометун О. І. Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с. URL: <https://surl.li/jtypae> (дата звернення: 26.09.2025)

169. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с. URL: <https://surl.li/lweohg> (дата звернення: 20.06.2024)

170. Стецюк Г. О. Формування просторової компетентності на уроках історії. Посібник-практикум. Дружне, 2024. 33 с. URL: <https://surl.li/wgtpjt> (дата звернення: 10.09.2025).

171. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії : [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с. URL: <https://surl.li/hurxgf> (дата звернення: 19.09.2025)

172. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с. URL: <https://surl.lu/nklaxj> (дата звернення: 19.09.2025)

VIII. Методичні матеріали

173. Бас М. П. Формування предметних компетентностей на уроках історії. *Блог вчителя історії Бас Марії Петрівни*. 2015. 30 листопада. URL: <https://surl.li/lmsbxq> (дата звернення: 10.09.2025).

174. Власова Н. С. Інструменти штучного інтелекту на уроках історії [презентація]. 2024. 7 листопада. URL: <https://surl.li/euhloi> (дата звернення: 19.09.2025)

175. Гончарова Л. Ф. Використання методу «фішбоун» на уроках історії. *На Урок. Освітній проект*. 2024. 29 січня. URL: <https://surl.li/cattmq> (дата звернення: 19.09.2025)

176. Залізко Л.А. Реалізація аксіологічного аспекту на уроках історії в умовах інноваційного розвитку освіти. *Vseosvita.ua*. 2019. 15 вересня. URL: <https://surl.li/lhfqaf> (дата звернення: 10.09.2025).

177. Калашник Т. О. Сторінка у Facebook історичного діяча/-ки. *На Урок. Освітній проект*. 2023. 12 серпня. URL: <https://surl.li/wtltpc> (дата звернення: 10.09.2025).

178. Кресан Ж. В. Формування хронологічної компетентності учнів на уроках історії та в позаурочний час. *Vseosvita.ua*. 2018. 19 серпня. URL: <https://surl.li/mrihjj> (дата звернення: 10.09.2025).

179. Кривоніс О. Г. Ігри на уроках історії. *На Урок. Освітній проект*. 2020. 28 жовтня. URL: <https://surl.li/ksroir> (дата звернення: 22.05.2025).
180. Ладуба М. Що таке ментальна карта, і як її створювати? *МС. Money and Career*. 2022. 17 жовтня. URL: <https://surl.lt/medbhj> (дата звернення: 15.06.2025).
181. Молінська Б. В. Використання методу «історичний портрет» для розвитку компетентностей учнів на уроках Історії. *На Урок. Освітній проект*. 2020. 8 травня. URL: <https://surl.li/tpugv> (дата звернення: 19.09.2025)
182. Прокопчук М. М. Формування інформаційної компетентності в учнів на уроках історії. *Прокопчук Михайло Миколайович // «Historia est magistra vitae» [персональний сайт]*. URL: <https://surl.li/pwyatx> (дата звернення: 10.09.2025).
183. П'ять зручних сервісів для створення стрічок часу. *На Урок. Освітній проект*. 2021. 1 лютого. URL: <https://surl.li/tnnibs> (дата звернення: 06.05.2025)
184. Росовська Л. П. Формування інформаційних компетентностей на основі різноманітних джерел інформації на уроках історії. *Vseosvita.ua*. 2020. 23 лютого. URL: <https://surl.cc/cdqyrg> (дата звернення: 10.09.2025).
185. Руденко Л. М. Шляхи формування компетентностей сучасного школяра. *Руденко Любов Миколаївна. Блог вчителя історії*. URL: <https://surl.lu/pxmvfl> (дата звернення: 10.09.2025).
186. Саліванова М. В. Ігри на уроках історії та правознавства. *На Урок. Освітній проект*. 2020. 7 травня. URL: <https://surl.li/nlnwan> (дата звернення: 26.06.2025)
187. Сенчишин Г. І. Формування інформаційної компетентності учнів на уроках історії. *На Урок. Освітній проект*. 2024. 27 лютого. URL: <https://surl.li/gbmqvc> (дата звернення: 10.09.2025).
188. Хижняк Т. І. Формування аксіологічної компетентності на уроках історії. *На Урок. Освітній проект*. 2020. 25 листопада. URL: <https://surl.li/msqdtr> (дата звернення: 10.09.2025).

189. Черкашина Ю. Г. Використання інтерактивних методів навчання на уроках історії та правознавства – як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. *Vseosvita.ua*. 2021. 13 листопада. URL: <https://surl.li/gkmofs> (дата звернення: 19.09.2025)

190. Ярошук О. Вісім інструментів для створення онлайн-карт. *EJO. European journalism observatory*. 2023. URL: <http://surl.li/gjnfb> (дата звернення: 20.03.2023).

ІХ. Енциклопедичні і довідкові видання

191. Віднянський В. Мюнхенська угода 1938. *Енциклопедія сучасної України*. 2020. URL: <https://surl.li/guyirx> (дата звернення: 05.02.2025).

192. Вегеш М. М. Карпатська Січ, Організація народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС). *Енциклопедія історії України*. Т. 4. Київ: Наукова думка, 2007. С. 121–122. URL: <https://surl.li/ijxose> (дата звернення: 26.01.2025)

Х. Автореферати дисертацій

193. Задорожна Л. В. Методика використання історичних документів на уроках історії в загальноосвітній школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання історії». Київ, 2005. 21 с. URL: <https://surl.li/igboyd> (дата звернення: 10.09.2025).

ДОДАТКИ

Сертифікат, що засвідчує про участь у Всеукраїнській науковій конференції «П'яті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2025 р.).

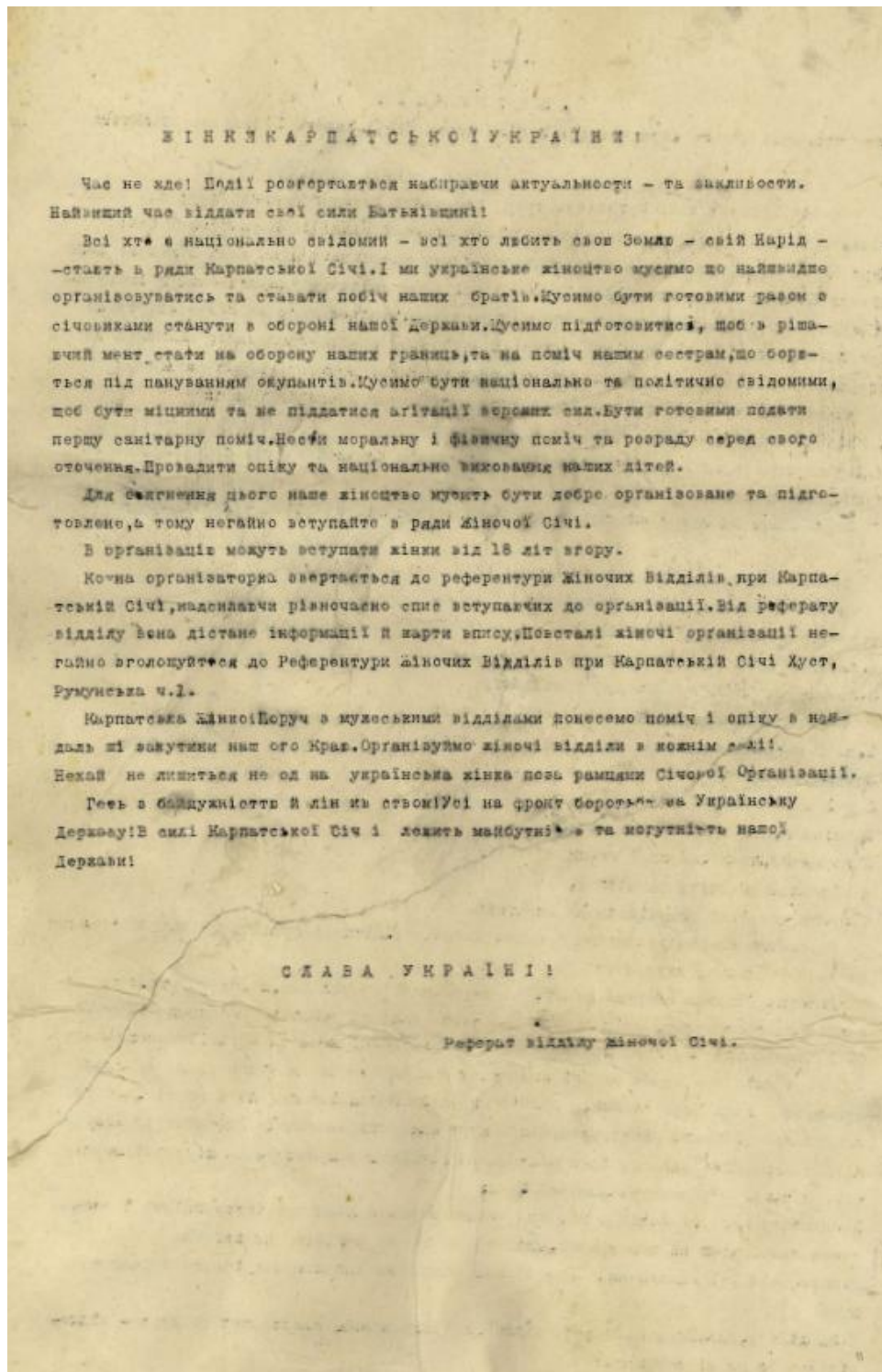
Джерело: <https://surl.li/chgeyb>

Сертифікат, що засвідчує про участь у XV Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (м. Чернівці, 17-18 жовтня 2025 р.)

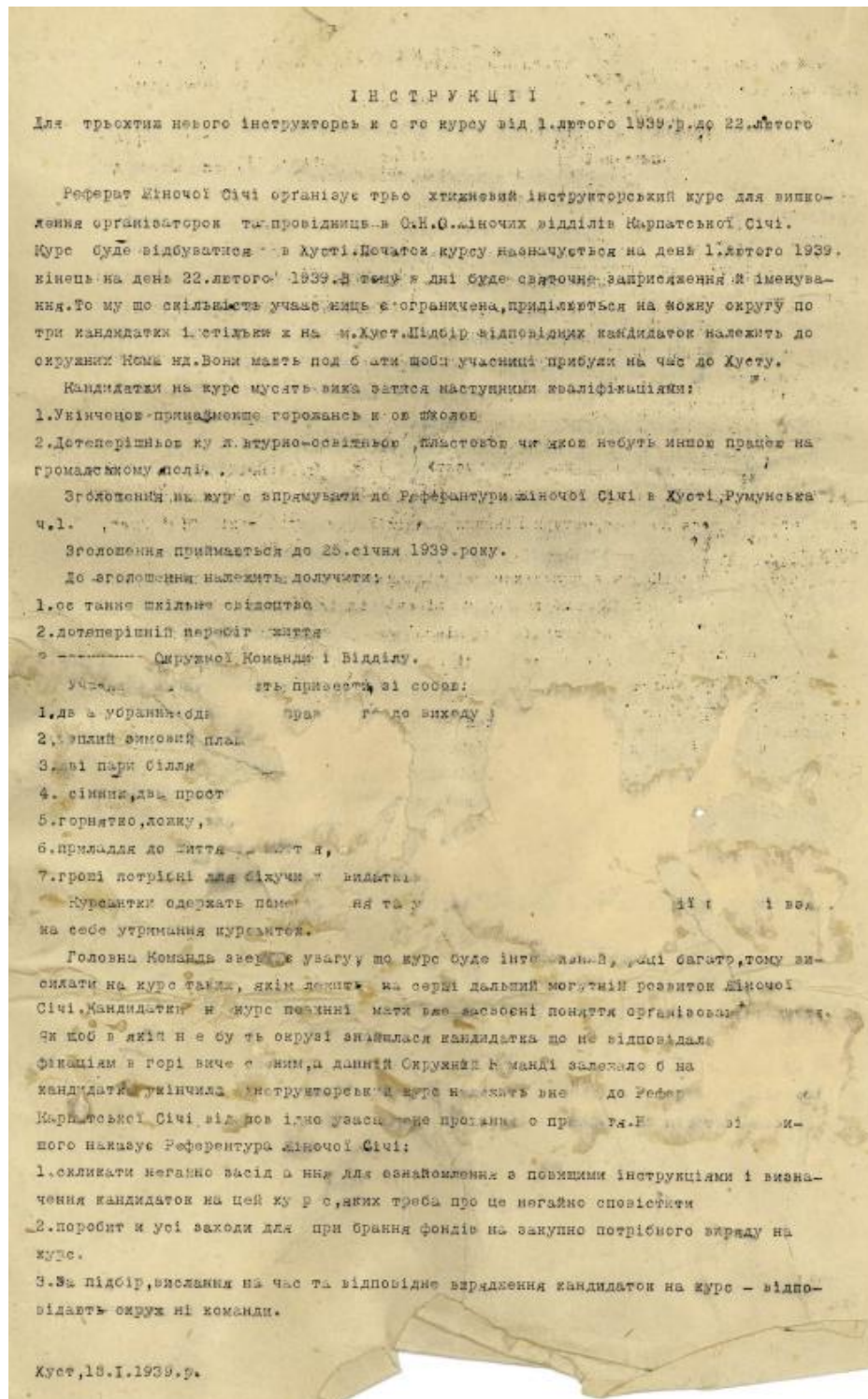

Джерело: <https://surl.li/npubl1>

**«Жінки Карпатської України». Реферат відділу «Жіночої Січі»,
дата не вказана**

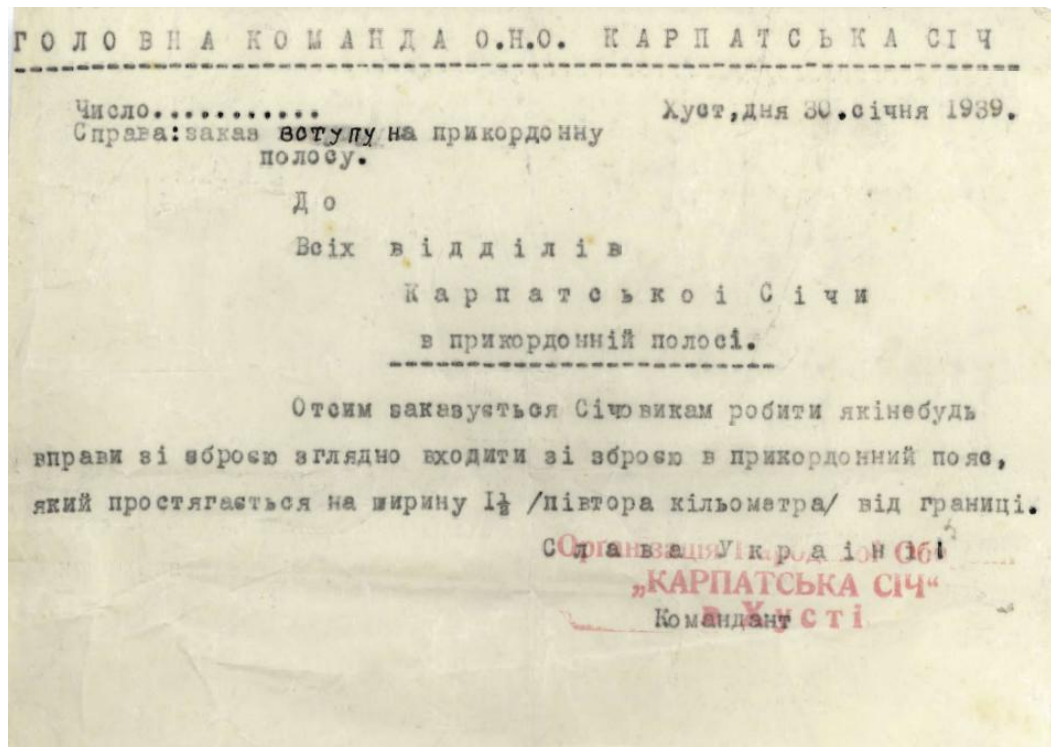

**«Інструкції для трьохтижневого інструкторського курсу від 1 лютого 1939
р. до 22 лютого» для Жіночих відділів «Карпатської Січі». Видані
референтурою відділів «Жіночої Січі» 18.01.1939 р.**

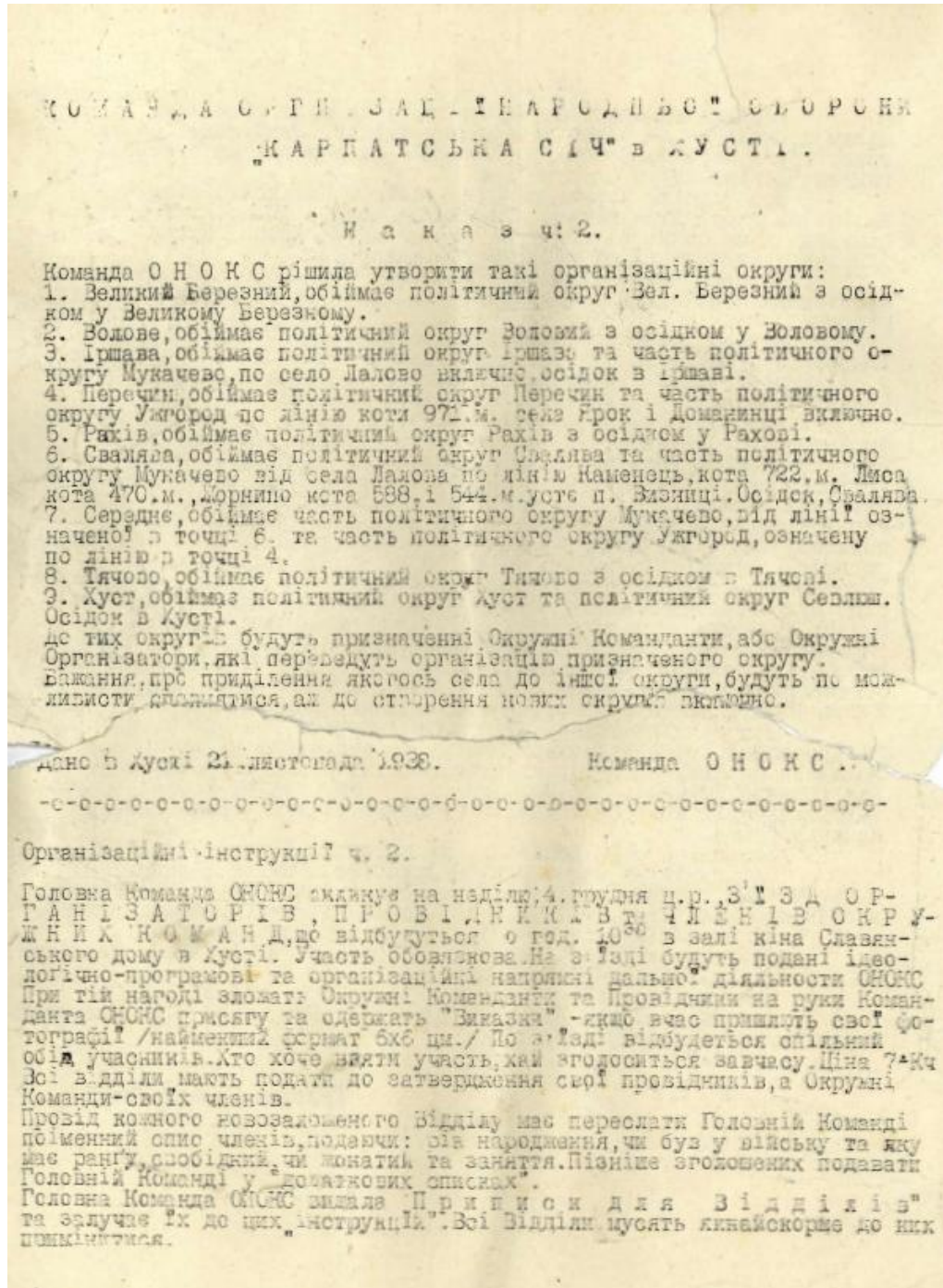
Джерело: <https://avr.org.ua/viewDoc/12166>

**Наказ Головного Командування Організації Народної Оборони
«Карпатська Січ» в Хусті «До всіх відділів Карпатської Січі в
прикордонній полосі» від 30.01.1939 р.**

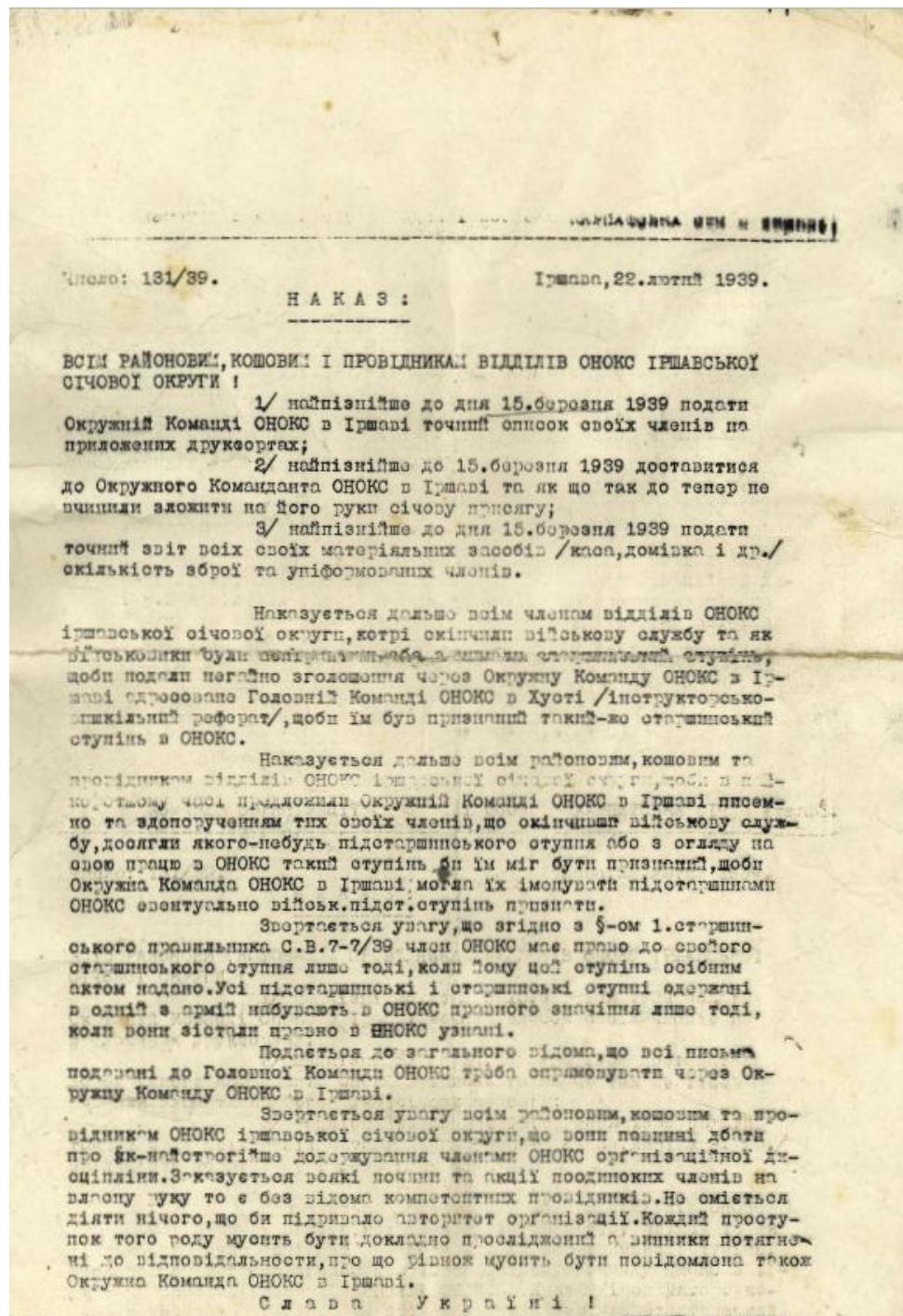

Джерело: <https://avr.org.ua/viewDoc/12164>

**«Наказ Ч. 2» Команди Організації Народної Оборони «Карпатська Січ»
від 21. 11. 1938 р**

**«Наказ Ч. 131/39 всім районним, кошовим і провідникам відділів
Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» Іршавської Січової
Округи». Виданий Окружною командою «Карпатської Січі» в Іршаві 22.
02. 1939 р.**

Джерело: <https://avr.org.ua/viewDoc/12170>

**«Тимчасові приписи для відділів Організації Народної Оборони
«Карпатська Січ». Дата не вказана**

ТИМЧАСОВІ ПРИПИСИ для ВІДДІЛІВ
Організації Народної Оборони "Карпатська Січ".

І. Загальне.

1. Діяльність ОНОКС проявляється назверх через основні частини звані "Відділами ОНОКС".

2. Для успішного ведення праці творимо річні Відділи ОНОКС - відповідно до різних окремих завдань. Так можуть бути напр. Відділи, або і окремі Гуртки:

а/ Оборонно-шкільні /стрілецькі, охоронні, інструкторські, шкільні і т.п./

б/ Технічні /наколювачів, мотоциклістів, автомобілістів, летунів, радіотехнічні, піонерські, і т.п./

в/ Помічні / Червоного Хреста, ремісничі, і т.п./

г/ Культурно-мистецькі / театр, хор, музика і т.п./

г/ Окремого призначення.

3. Всі ті частини є лише внутрішніми органами ОНОКС - без права самостійної зовнішньої діяльності. Команда ОНОКС їх основує, розв'язує, видає для них правильники, іменує провідників та виносить всякі рішення щодо них після свого довільного погляду.

4. Команда і Рада має право колинебудь робити перегляди та контролювати діяльність частин.

5. Всі середники діяльності цих частин /домівка, площа, інвентар, готівка і т.п./ з маємком ОНОКС. Рада /референт, господарсько-фінансовий/ може ними розпоряджатись та контролювати їх уживання.

II. Організація Відділів.

1. Відділ ОНОКС обіймає звичайно 3-4 Гуртки по 8 - 15 членів.

2. Кілька Відділів тої самої місцевості творять "Кіш ОНОКС".

3. На чолі Відділу стоїть "Провідник" затверджений Головою Ради. Він добирає собі до поміч: а/ господаря, що є рівночасно заступником Провідника, та б/ писаря.

4. На чолі Кошу стоїть "Кошовий" затверджений Головою Ради. Кошу до поміч є Провідники підчинені Відділів. Він може добирати собі дальших помічників відповідно до потреби.

5. Гуртком управляє "Гуртковий" затверджений референтом організаційним Ради на внесок Провідника. Він добирає собі до поміч писаря, що є рівночасно його заступником.

6. Всі справи помагаються виключно тільки "Урядовою дорогою", т.зн. - через свого найближчого зверхника.

7. Всі свої рішення та накази Команда подає до відомої частини своїми обійниками, оголошенням у своєму органі, / в разі потреби - взагалі в пресі/, своїми окремими відпоручниками та курієрами.

III. О с н о в у в а н н я т а р о з в'я з у в а н н я В І Д Д І Л І В.

1. Відділи основуються, або на ініціативу Ради - або місцевих людей.
2. Місцеві ініціатори подають список охочих вступити до ОНОКС із зазначенням кандидата на Провідника - Голові Ради до затвердження. Добре є долучити допорушення знаних національних працівників.
3. По затвердженні Провідника та Відділу /по провіренню дійсного стану/ Команда повідомляє про заляження Відділу відповідні уряди і тоді щойно Відділ починає офіційно існувати та може починати працю.
4. Кожний, що хоче вступити до ОНОКС мусить виповнити "Карту впису", де її дістане у місцевого Провідника, або в референта організації.
5. Членів - кандидатів приймає референт організаційний на внесок Провідника.
6. Кандидата, що відбув 3-місячну службу та зложив приписану присягу, може затвердити Голова Ради - членом дійсним.
7. "Легітимізаційні листки" для кандидатів та "Виказки" для дійсних членів видає референт організації.
8. Коли Відділ не проявляє як-слід діяльності або не виконує доручених наказів - Команда може покарати винит, назначити нового Провідника або і взагалі розв'язати Відділ.

IV. П р а ц я В і д д і л і в.

1. Праця поодиноких частин ОНОКС відбувається за сталої ініціативи та догляду Провідника, який несе повну відповідальність за її діяльність.
2. Провідник дбає про виконання в першу чергу всіх доручень та наказів своїх зверхників - а потому з власної ініціативи старався о переведення в життя всіх завдань намічених статутом, правильником та сталим планом праці
3. Головними засобами для успішної праці будуть: сталі сходи, вправи, прогульки, публічні виступи, сталі стійки, стежі, поготівля і т.п.
4. На план праці буде між іншим складатися / загально /:
 - а/Праця організаційна /реєстрація Відділу та членства, одержування тісного контакту з Командою та сусідніми частинами і т.п./
 - б/Праця пронагандивно-виховна /ширення національних ідей та популяризація ОНОКС - всіми засобами/.
 - в/Праця шкільна /впоряд, військові вправи, фізичне виховання.../
 - г/Праця оборонна /удержування порядку та спокою, береження важних об'єктів, розвідка та паралізування ворожих починів, поготівля.../
 - д/господарська чинність / придбання фондів різними підприємствами, придбання середників для успішної діяльності - головню: домівка, площа, однострій, прапор і т.п./

5. Найвищим приказом для кожного члена ОНОКС - є: невтомна праця для добра свого Народу та безпощадна боротьба з його ворогами.

У В А Г А !

Всі обіжники та накази Команди ОНОКС є строго довірочні-якщо Команда не дасть іншого розпорядження!!! Точний та подрібний "Правильник для Відділів" буде прирацьований та розісланий Відділам пізніше.

**Копія звернення керівників Карпатської України Юліяна Ревая та
Августина Волошина до Українського народу, 1939 р.
(зі справи Товта Юрія Андрійовича).**

Копія.

До всіх громадян Карпатської України!

Перед першими виборами до своєї Карпатської України увансалося потрібним ще раз звернути увагу на історичну вагу цих виборів і в зв'язку з ними на обов'язки нашого громадянства.

Менер, коли мільйони і мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, боже проведення дозволено нам, щоб ми, наші мейма частина великого українського народу, на своїй прадіній землі всім собою управилим.

Перед 20-и роками рішеннями наших Національних рад та рішеннями організацій кимей еміграції в Америці, ми забезпечили собі автономію в районах молодой братньої Чехословацької республіки. Номі права не були тоді на нас зовсім здійснені, що примушала хибна політика деяких чехословських партій, як такова ворожа світанню підтримувана заграничними політичними керівниками. Вони викликали політичну і культурну боротьбу в нашому краю, щоб в такий спосіб згальмувати національне відродження нашого народу.

Однак потім із нас мусило прийти, що за минулих 20 кіт наш народ далеко поступив вперед, що сьогодні проявляється в національній свідомості

2

широких верств нашого народу. Виявилась цієї національної свідомості і політичній зрілості мають бути і перші вибори до нашого сейму.

Національно свідомий і політично зрілий народ не розбивається на партії та партійців, не розробляє дорогу народної енергії, але старастися створити спільну програму творчої співпраці всіх верств народу, підняти до загальної менш важкої цілі великим завданням.

Першою ознакою такої свідомості є обстановка, що, зусиллям нашої Національної Ради, були партії створили тільки одну партію: "Українське Національне об'єднання". Це об'єднання дало одну тільки кандидатуру місця до виборів. Між кандидатами знаходяться і представники наших політичних національних меншин, які в будованні нашої держави Карпатської України хотіли з нами разом співпрацювати.

Леще мажорська дрібна меншина через своїх провідників з старого режиму саботувала президентські вибори місця на кандидатів місця Українського Національного об'єднання. Цей поступ мажорських провідників доводить, що ворожі наші

державі зограничі всім ще все працюють проти інтересів мадярської меншини нашого краю, і проти нашого народу. Ми є певні, що мадярський загальний комітет має з цього проуч своїх провідників.

Зате тишиться нає, що тепер, кімші і рушуні зрозуміли нашу добру волю і станули до співпраці для нашого спільного державного добра.

Від свого зазначення дається покінчити і господарній розвиток нашого краю. Спільна мета є власне заборучною, що цей розвиток міг би добрим шляхом, в тому будучи наші і надалі допомогати кохальні меншини: кишині брати тепер, та щирі приятелі кімші і рушуні. Національні меншини своїм вступленням на спільну землю доказали найкраще, що когуні відтепер знами щиро співпрацювати і тому віримо, що таєм ворожби та непорозуміння раз на завжди покінчилися великим ектом згоди в одному дружньому державотворчому таборі.

Ми в федеративної частини Чехословацької республіки і тими самими інтересами нашої держави є тісно зв'язані інтересами нашої зоредеризованої цілості. Усім більшим бансанням нашої Карпатської України з гергу є, щоби така сама згода,

4

взаємне зрозуміння та співпраця, до якої
ми сьогодні в нашому краю міне собою
добилися, зіпанивала також міне всіма
зредерованими державними республіками

Міжже тоді ми, в такий атмосфери
зрозуміння та взаємної допомоги, будемо
спільні. Буде розвиватися і рости наша
Карпатська Україна, а також, щоб розви-
ватися також і рости Чехословацької
республіки.

Богса поміг та спільна мовою всіх гро-
мадян допоможе нам і кожній республіці
вийти напевно на твердий шлях щасли-
вої будучини.

Всі разом, всі враз! У виборах гольсуть-
ме всі на одну спільну обідняку мисту!

Хай живе нова федеративна республі-
ка українців, словаків і чехів!

Слава Україні.

Ю. Ревський.
міністер

а. др. А. Волошин
прем'єр міністрів.

Верно: Директор *А. Дворак* (Дворак).

"11" октябрів 1938.г.

**Копія звернення керівників УНО Ф.Ревая та А.Ворон перед виборами до
Сойму Карпатської України в газеті «Нова Свобода» 9 лютого 1939 р.
(зі справи Товта Юрія Андрійовича)**

Копія:

Українці! Українки!

Надходить історична година для 12 лютого буде вибраний перший український Сойм.

Не тільки 50 мільонів українців дивяться на цю зворушливу подію насиченими поглядом із горючим серцем, але цілий світ дивиться на наш край, що як мала частинка великого українського народу досягнув воно.

Надію, що покладають на нас наші брати і сестри за кордоном, не сміємо зкинути! — Твердження наших ворогів, які неслиміни поєднують, що наш народ ще незрілий до самовизначення «до самоуправи» — не сміє бути правдою!!

Ні!! а тисячу разів ні!!

Українці і українки.

Наш народ був кількості років поневолений — без своєї держави — використовуваний та знущаний — ніколи ми не забудь, що ми є гласом великого українського народу, який має наше славе минуле.

Двадцятьлітні спроби роземанівського режиму не змогли нас, ані відлучити, ані відлучити від української національної спільноти!

2

Сьогодні святкуємо наше національне пробудження і кожен українець і кожна українка мусять довести, що є зримим до цієї хвилини!

Перший український Собор, який вибираємо в неділю 12 лютого, буде покликаний до того, проголосити світожно через усіх світом прав нашого народу на державність!

Великий, рішальний момент мусять нас зустріти приготуваними.

Браття й сестри! Влада Карпатської України, через нас, як єдину політичну організацію, **взиває вас**, взяти участь у виборах так, щоб день виборів став для нас усіх великим святом.

Цей роковий день буде записаний золотими буквами в книгу історії українського народу.

В суботу, в-передвір виборів в півдощової години ввечері, хай зазвонять зони у всіх церквах нашого краю, щоб сповістити, що наближається світожна хвиля виборів.

У всіх вікнах запалить свічки, що сповіщатимуть таке зустріг великого дня.

Ула всіх верхах-горах хай запалають в той же час вогні свободи! Від цієї хвилини налягають залишити всяку вашу роботу.

Українці и Українке! Прикрасіть Ваші доми ще в суботу синьо-жовтими прапорами аж до оголошення результату виборів (до вітторка увечір).

-3-

При заході сонця, в суботу, одягніть на себе свою найкращу одягу та зберіть на головних місцях Ваших міст і сіл. Здійсніть шанки в Ваших голів та подовжно слухайте звуків дзвону, та глядіть на волю свободи, які горітимуть на верхах Ваших гір.

Решту Велера перебувайте в піднесенні та світлому настрої

В неділю, в день виборів зберіться в наших церквах і звідси йдіть всі походом до виборчого приміщення.

Ані старі, ані хворі не сміють забути, що мають виконати свій виборчий обов'язок, та що повинні завітати у виборчий приміщення

Вибори будуть неабияким голосуванням за нашу волю та кращу долю наших дітей!

Усіх нас покликає дорощ до волі, що нею тепер ідемо!

Хай нас усіх Бог благословить;
За центральний провід УНО!

Бредір Ревай, в. р. провідник

Андрій Ворон, в. р. генеральний секретар

Верно: Директор Закарпатського обл. архіва
(Дворець).

**Мусоліні, Гітлер, Даладье та Чемберлен вирішують долю Чехословаччини.
м. Мюнхен, 30 вересня 1938 р.**

Джерело: <https://zbruc.eu/node/20001>

**Офіційне видання Чехословацького збірника законів і постанов з
конституційним законом № 328/1938 Зб. (Автономія Підкарпатської Русі)**

Ročník 1938.

1199

Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského.

Částka 109.

Vydána dne 16. prosince 1938.

Cena: Kč 1.—.

Obsah: (328. a 329.) 328. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi. — 329. Vyhláška o úplném znění předpisů o autonomii Podkarpatské Rusi.

328.**Ústavní zákon**

ze dne 22. listopadu 1938

o autonomii Podkarpatské Rusi.

Národní shromáždění, vycházejíc ze skutečnosti, že jihokarpatscí Rusíni se dobrovolně připojili k republice Československé a že jejich území byla zajištěna nejširší autonomie jednak podle smlouvy uzavřené v Saint-Germain-en-Laye ze dne 10. září 1919 a jednak v § 3 ústavní listiny, usneslo se na tomto zákoně:

§ 1.

Veškerá ustanovení ústavního zákona o autonomii Slovenské země platí obdobně pro autonomní území Podkarpatské Rusi s těmito výjimkami:

1. Ustanovení čl. II se doplňuje takto: Člena (náhradníka) ústavního soudu, kterého dosud jmenoval prezident republiky k návrhu sněmu Podkarpatské Rusi, jmenuje vláda Podkarpatské Rusi.

2. V čl. III, odst. 3 slova „od 7. října“ se nahrazují slovy „od 11. října“ a slova „z pěti“ se nahrazují slovy „z tří“.

3. Ustanovení čl. V, odst. 1 zní takto:

(1) Volby do prvního sněmu Podkarpatské Rusi se vykonají do pěti měsíců od vyhlášení tohoto zákona podle ustanovení částí I a III zákona ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb. z. a n., ve znění zákona ze dne 14. července 1927, č. 126 Sb. z. a n., o volbách zemských a okresních zastupitelstev, s tou změnou, že aktivní volební právo mají ti, kteří v den volby překročili 21. rok svého věku, že na každých 20.000 obyvatel příslušné národní skupiny připadne jeden mandát a že omezení pasivního volebního práva stanovená v § 6 cit. zákona se na tyto volby nevztahují.

4. Ustanovení čl. V, odst. 3, věty 1 zní takto: Prvé zasedání sněmu Podkarpatské Rusi svolá do měsíce po volbách prezident republiky do města, které určí vláda Podkarpatské Rusi.

5. Ustanovení § 1 se doplňuje takto:

(2) Definitivní název autonomního území jihokarpatských Rusínů ustanoví zákon sněmu Podkarpatské Rusi.

6. Ustanovení § 2, odst. 1 zní takto:

(1) Úřední a vyučovací jazyk na území Podkarpatské Rusi určí zákon sněmu Podkarpatské Rusi.

7. Ustanovení § 2, odst. 2 se doplňuje touto větou: Pro děti české a slovenské národnosti se zachovává právo na školy s vyučovacím jazykem českým, pokud se týče slovenským.

8. Ustanovení § 5, odst. 1 zní takto:

(1) K platnosti usnesení Národního shromáždění ve věci změny ústavní listiny a ústavních zákonů vůbec, pokud by se tato změna týkala státoprávního postavení Podkarpatské Rusi, je potřeba, aby většina, určená v ústavní listině, zahrnovala v sobě i příměřencu kvalifikovanou většinu členů sněmovny, zvolených na území Podkarpatské Rusi.

9. Ustanovení § 5, odst. 2 neplatí.

10. Ustanovení § 16, odst. 1 zní takto:

(1) Soudní ochranu proti správním úřadům Podkarpatské Rusi ve věcech patřících ve smyslu § 15 tohoto zákona do jejich pravomoci poskytuje v nejvyšší stolici nejvyšší správní soud v Praze v senátě určeném pro Podkarpatskou Rus.

11. Ustanovení § 16, odst. 2 a 3 neplatí.

12. Ustanovení § 17, odst. 1 zní takto:

(1) Soudnictví na území Podkarpatské Rusi vykonávají soudy zřízené na tomto území.

179

Джерело: <https://surl.li/czkide>

Карта угорсько-польських терористичних актів
на території Карпатської України

**МАДЯРСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ НАЇЗД НА
КАРПАТСЬКУ УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ**

Джерело: <https://surl.lu/jgbczg>

**Андрій Бродій – прем'єр-міністр Карпатської України
(11 жовтня 1938 — 26 жовтня 1938)**

Джерело: <https://surl.li/xzuxir>

Агустин Волошин – прем'єр-міністр Карпатської України (26 жовтня 1938 – 15 березня 1939), президент Карпатської України (15 березня 1939 – 18 березня 1939)

Джерело: <https://surl.li/ocndvc>

**Дмитро Климпуш – Головний командант Карпатської Січі
(9 листопада 1938 – 15 березня 1939)**

Джерело: <https://surl.li/ivdzzz>

Михайло Колодзінський – полковник Карпатської Січі

Джерело: <https://surl.li/agphnb>

**Керівниці «Жіночої Січі» Стефанія Тисовська (ліворуч) та
Марія Химинець (праворуч)**

Джерело: <https://surl.li/dhotwn>

Пам'ятка «Державні символи Карпатської України»

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

- синьо-жовтий стяг

- гімн «Ще не вмерла Україна»

- герб - червоний ведмідь у лівому срібному півполі, чотири сині та три жовті смуги у правому півполі та тризуб Святого Володимира Великого з хрестом на середньому зубі.

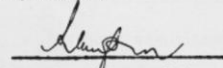

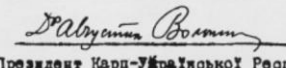
Конституційний Закон ч. 1.

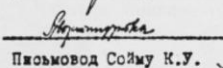
- § 1. Карпатська Україна є незалежна держава.
- § 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
- § 3. Карпатська Україна є республікою з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.
- § 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.
- § 5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
- § 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півколі і чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. — Переведення цього місця закону полишається окремому законодавству.
- § 7. Державний гімн Карпатської України є "Ще не вмерла Україна".
- § 8. Цей закон обов'язує зараз від його прийняття.

В Хуоті, дня 15.березня 1939.

Підписали :

Предоїдник Сойму К.У.

Президент Карп-Української Респ.

Письмовод Сойму К.У.

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.lt/dklked>

Інфографіка «Третій уряд Августина Волошина»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://lnk.ua/mNBrl7WNG>

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок 55

Дата 23.04.2025

10 клас

Тема: Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна.

Мета:

навчальна:

- проаналізувати становище українських земель у складі Чехословаччини та процес створення Карпатської України; */інформаційно-логічна*
- дати характеристику цьому державному утворенню та визначити роль Карпатської України в боротьбі українського народу за незалежність; */інформаційно-логічна*
- з'ясувати причини та наслідки формування Карпатської Січі; */інформаційно-логічна*
- схарактеризувати геополітичне становище Карпатської України; */інформаційно-логічна*

розвивальна:

- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі письмових та усних відповідей); */логічна*
- розвивати навички роботи з історичними джерелами («Конституційний Закон Карпатської України»); */інформаційна, логічна*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою (карта «Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.»), «Гібридна війна Польщі й Угорщини проти Карпатської України»; */просторова*
- розвивати вміння аналізувати історичні факти (на основі аналізу подій 1938-1939 рр. на Закарпатті, відео про Карпатську Україну, вправи «Мапа думок»); */інформаційна, логічна*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі роботи з історичними датами); */хронологічна*
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (Августин Волошин, Андрій Бродій, Юліан Ревай, Дмитро Климпуш); */аксіологічна*

виховна:

- формувати критичне мислення (на основі власних висловлювань щодо процесів українського державотворення); */логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань («Мозковий штурм», «Прес», «П'ять речень», «Мікрофон», «Асоціації», «Ромашка Блума»); */мовленнєва*
- виховувати вміння працювати в колективі (робота в групах); */інформаційно-логічна*

- виховувати інтерес до історії свого народу (створення незалежної української держави); */інформаційна, громадянська*
- викликати почуття відповідальності за збереження української державності (на основі аналізу процесів українського державотворення 1938-1939 рр.); */ інформаційно-логічна, громадянська*
- виховувати почуття патріотизму (проблема збереження української державності); */ громадянська*
- формувати національну свідомість (на основі аналізу історичних подій, які передували Другій світовій війні); */ громадянська*
- виховувати учнів в дусі заперечення війни як засобу вирішення конфліктів у суспільстві (на основі аналізу геополітичної ситуації перед початком Другої світової війни). */ інформаційно-логічна, громадянська*

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: підручник «Історія України» В.С.Власов, С.В.Кульчицький, О.Є.Панарін 10 клас, 2023; відеоролик «Стала феноменом українського державотворення», карта «Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.»), «Гібридна війна Польщі й Угорщини проти Карпатської України»

Основні дати:

- 2 листопада 1938 р. – Віденський арбітраж; передача Угорщині майже 100 населених пунктів Карпатської України
- 22 листопада 1938 р. – внесення до Конституції ЧСР рішення про її федеративний устрій
- 12 лютого 1939 р. – вибори до Сейму Карпатської України
- 15–18 березня 1939 р. – окупація угорськими військами Карпатської України
- 15 березня 1939 р. – проголошення незалежності Карпатської України

Основні терміни: русини, русинство, Карпатська Січ.

Основні історичні постаті: Августин Волошин, Андрій Бродій, Юліан Ревай, Дмитро Климпуш.

План уроку

1. Соціально-економічний та культурний розвиток українських земель в складі Чехословаччини.
2. Політичне становище карпатоукраїнців.
3. Проголошення Карпатської України та її окупація угорцями.

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<u>Письмова робота</u> I варіант (Коваль) 1. Встановіть хронологічну послідовність подій: - створення Організації українських націоналістів (ОУН) - визнання країнами Антанти входження Східної Галичини до складу Польщі - проведення польською владою акції пацифікації - заснування Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). 2. Проаналізуйте становище українських земель у складі Польщі. II варіант (Задорожна) 1. Підтвердіть фактами або спростуйте слушність тверджень. - УНДО категорично заперечувало будь-яку співпрацю з державною адміністрацією. - Польський уряд гальмував розвиток народної	<i>інформаційна логічна хронологічна громадянська</i> <i>логічна інформаційна громадянська</i> <i>логічна інформаційна громадянська</i>

			освіти, перетворював українськомовні школи на утраквістичні. - КПЗУ виступала ініціатором консолідації всіх національних сил. - Підтримка переважною частиною населення центристської політичної сили – УНДО. - ОУН прагнула демократичним шляхом домогтися незалежності та соборності України. - Легальність політичних партій, діяльність яких не суперечила польському законодавству. - Отримання українцями широких національно-культурних прав і високих адміністративних посад у державних органах влади. 2. Проаналізуйте діяльність ОУН в 1929-1938 рр. <u>Усна відповідь</u> 1. Що таке пацифікація, осадництво, асиміляція, сепаратизм? (Ковальчук, Бойко) 2. Назвіть провідні українські політичні партії, що діяли на території Польщі. (Чемерис) 3. Яка з них була найчисельнішою та найвпливовішою? Чому? (Гончар) 4. За що ж боролися члени ОУН? (Кім) 5. Назвіть найвідомішу терористичну акцію ОУН (Мельник) 6. Яка була офіційна назва Закарпаття у складі Чехословаччини? (Царук) 7. Хто очолював ПУН? (Гой) 8. Чому між закордонним Проводом українських націоналістів (ПУН) і Крайовою ексекутивною від початку склалася напружена стосунки. (Шкаварчук)	<i>логічна інформаційна громадянська</i> <i>інформаційна логічна аксіологічна громадянська</i>
--	--	--	---	--

Робота з історичною картою «Західноукраїнські землі в 1921–1938 рр.»

/просторова

Дошка (фліпчарт) (Капусняк)

Встанови відповідність

А Є. Коновалець

Б В.Липинський

- 1.Співзасновник Організації націоналістів (ОУН, 1929), перший голова її Проводу.
- 2.Один із організаторів Української демократично-хліборобської партії
- 3.Під час боїв на г. Маківка у червні 1915 р. потрапив у російський полон.
- 4.Убитий агентом НКВС у Роттердамі
- 5.Організатор «Українського союзу хліборобів-державників».
- 6.За Гетьманату – посол України в Австрії.
- 7.3 січня 1918 р. – беззмінний командир полку Січових стрільців.
- 8.Один з організаторів Української військової організації (УВО, 1920)

Карта (Щербан)

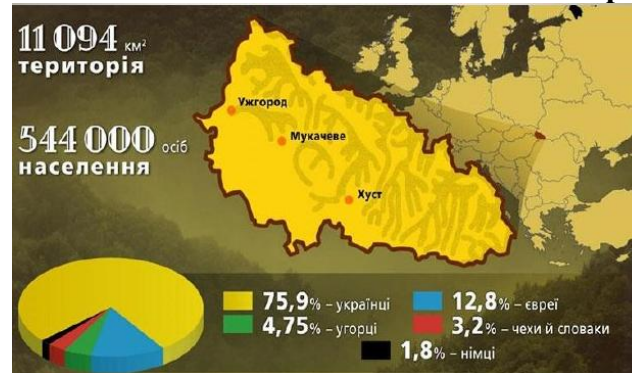
- 1.Покажіть на карті у складі яких держав перебували: 1) Східна Галичина; 2) Північна Буковина; 3) Закарпаття; 4) Хотинщина; 5) Західна Волинь; 6) Південна Бессарабія.
- 2.Покажіть міста, у яких виникли центри округ ОУН.
- 3.Покажіть на карті українські воєводства Польщі; повіти, у яких уряд найактивніше здійснював політику «пацифікації».

*інформаційна
логічна
аксіологічна*

просторова

3 хв	III. Мотиваційний етап	Метод «Асоціація» / інформаційно-логічна	- З чим асоціюється у вас дане зображення? - Яка держава мала такий герб? - Як ви думаєте, про що сьогодні йтиме мова?	логічна інформаційна
2 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? (Рибак) 2. Які характерні риси цієї епохи? (Бойчук)	хронологічна логічна
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини за Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. і отримало офіційну назву Підкарпатська Русь.		

Національний склад населення на 1930 р.

Становище краю під владою Чехословаччини було значно кращим, ніж під владою Польщі та Румунії. Чехословацька республіка залишалася єдиною послідовною демократичною державою Центральної Європи і намагалася проводити ліберальну політику щодо національних меншин. Проте, незважаючи на це уряд вбачав у Закарпатті тільки аграрно-сировинну базу країни. Хоча прагнув його дещо модернізувати і вкладав у розвиток Закарпаття більше коштів, ніж вилучав. Однак їх було обмаль, і вони не могли істотно поліпшити становище краю.

Вправа «Мікрофон»

- Що свідчило про те, що становище краю під владою Чехословаччини було значно кращим, ніж під владою Польщі та Румунії?

*інформаційна
логічна
мовленнєва
громадянська*

		Було прийнято земельну реформу за якою великі землевласники частково позбавлялись своїх земель, а менш забезпечені селяни (35 тис. ос.) отримували частинку власної землі. Влада намагалася підтримати аграрний сектор Закарпаття. Але українські селяни не спроможні були купити через банк відібрані в угорських поміщиків землі. Відбувалася колонізація краю вихідцями з корінних чеських земель. Національно-культурна політика: зросла чисельність укр. шкіл, гімназій, зокрема початкових шкіл - з 525 у 1914 р. до 851 - у 1938 р; діяли укр. вищі навчальні та науково-дослідні заклади: Український вільний університет (1921); Високий педагогічний інститут ім. Драгоманова у Празі (1923-33); Українська господарська академія у Подебрадах (1922-35); вільно працювали укр. громадські та спортивні організації – «Просвіти», «Пласт»; створені театральні осередки, хори; м'яка чехізація: відкриття чеських шкіл паралельно з українськими та угорськими. / <i>інформаційно-логічна</i>	Робота в групах 1-ша група Завдання 1. Охарактеризуйте економічний розвиток Закарпаття 2. Дайте оцінку розвитку промисловості та сільського господарства. 2-га група Завдання 1. Охарактеризуйте культурний розвиток Закарпаття. 2. Дайте оцінку розвитку освіти . 3-тя група Завдання 1. Охарактеризуйте національний склад населення (у вигляді діаграми)	<i>логічна інформаційна мовленнєва</i>
--	--	--	--	---

		2. Політичне життя в Закарпатті, попри економічну й культурну відсталість, було надзвичайно насиченим. На регулярних виборах місця до чехословацького парламенту виборювало до 30 партій. Впливовою політичною силою були українофіли, які гуртувалися в Українському національному об'єднанні (УНО). Українофільський рух спирався на традиції народовців XIX ст. Його підтримувала національна інтелігенція, яка швидко зростала у сприятливих умовах демократичного ладу. З українофілами конкурували русофіли (москвофіли). Коли на теренах імперської Росії утворився Радянський Союз, москвофіли перейменувалися на карпаторосів, або русофілів, і почали шукати підтримки у празьких політичних діячів. Не менш впливовою політичною силою були комуністи. Крайовий комітет Компартії Чехословаччини активно боровся за вплив на маси. Він повсюдно організовував комсомольські осередки й групи революційних профспілок, а в 1930 р., коли розгорнувся селянський рух, створив «Спілку працюючого селянства». Століття ізоляції від інших українських земель сприяло появі на Закарпатті русинства, прихильники якого обстоювали ідею, що слов'янське населення тут перетворилося на окрему націю, відмінну від українців, – русинів. Мала прихильників у Закарпатті й політична течія карпаторосів, яка орієнтувалася не на Прагу, а на Будапешт. Їх називали мадяронами. Вони ставили за мету приєднання Закарпаття до Угорщини з	Завдання Скласти узагальнювальну таблицю «Політичні течії в Закарпатті».	<i>інформаційна логічна мовленнєва аксіологічна</i>
--	--	---	---	--

	наданням йому автономії. За Сен-Жерменським мирним договором від 10 вересня 1919 р. Чехо-Словаччина взяла на себе зобов'язання надати населенню Підкарпатської Русі автономію. У тексті договору прямо вказувалося: <i>«Територія південнокарпатських русинів буде мати сойм самоуправління. Цей сойм матиме законодавчу владу у справах мовних, шкільних та релігійних, а також у питаннях місцевого само управління та у всіх інших питаннях, якими буде наділений законами чехословацької держави»</i>. Проте празький уряд, посиляючись на незгоди між політичними партіями, не поспішав виконувати міжнародні зобов'язання щодо автономії карпатоукраїнців. / інформаційна Робота з термінами Русини – назва українців до кінця XVIII ст., а на західноукраїнських землях і в XIX – на початку XX ст. Дотепер частково збережена в Закарпатській Україні і серед емігрантів-закарпатців у США. Русинство – соціальнополітична течія, що виникла на Закарпатті й прихильники якої обстоювали ідею, що слов'янське населення тут перетворилося на окрему націю, відмінну від українців, – русинів. / інформаційна 3. Робота з відеоматеріалом «Стала феноменом українського державотворення» (5 хв.) https://www.youtube.com/watch?v=wWYGLRt8XA0 / інформаційно-логічна	Метод «Прес» Чому русинська течія домінувала в політичному житті Підкарпатської Русі.	<i>інформаційна логічна мовленнєва</i>
		Ромашка Блума» Після перегляду відео учні ставлять один одному запитання.	<i>інформаційна логічна мовленнєва громадянська</i>

Робота з історичною картою «Західноукраїнські землі в 1921-1938 рр.»

/ просторова

Робота з термінами

Карпатська Січ (Організація народної оборони «Карпатська Січ») – парамілітарна організація, народна оборона Карпатської України (1938–1939). / інформаційна

В листопаді 1938 утворилась Організація Народної Оборони — «Карпатська Січ». 9 листопада 1938 року статут Організації народної оборони «Карпатська Січ» був затверджений, а її головним командантом було обрано Дмитра Климпуша. Після проголошення самостійності Карпатської України Карпатська Січ стала її національною армією (нач.штабу полковник М. Колодзінський) Вона мала парамілітарний характер, розвинулася з

Завдання:

- Покажіть на карті землі Підкарпатської Русі, що відійшли до Угорщини згідно рішення Першого Віденського арбітражу.
- Окресліть територію Карпатської України. Покажіть столицю
- Покажіть території Карпатської України анексовані Угорщиною до березня 1939 року.

просторова

«Української національної оборони» та відіграла важливу роль у боротьбі проти угорської агресії в березні 1939 року. / інформаційна

Робота в групах

Робота з історичною картою «Гібридна війна Польщі й Угорщини проти Карпатської України»

/ просторова

Робота в групах

1-ша група

Завдання:

Визначити причини утворення Карпатської Січі

2-ша група

Завдання:

Наслідки формування та діяльність Карпатської Січі

Завдання

- Покажіть на карті куди просувалися угорські війська, польські війська

- Де відбулися найбільші бої січовиків з угорцями?

логічна
інформаційна
громадянська

просторова

Робота з ілюстраціями

/ інформаційно-логічна

Робота з історичним документом

«Конституційний Закон Карпатської України»

§ 1. Карпатська Україна є незалежна держава.

§ 2. Назва держави — Карпатська Україна.

§ 3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Союзом Карпатської України.

§ 4. Державна мова Карпатської України є українська.

§ 5. Кольори державного прапора Карпатської України — синій і жовтий.

§ 6. Державний герб Карпатської України є дотеперішній краєвий герб.

§ 7. Державний гімн Карпатської України — «Ще не вмерла України...» / інформаційно-логічна

Розгляньте ілюстрації і дайте відповіді на запитання:

1. Яке ставлення до подій доби автор намагався сформувати у глядачів?
2. Які світоглядні ідеали доби втілено в плакатах?

- Використовуючи Конституційний Закон, ухвалений сеймом Карпатської України 15 березня 1939 р., складіть **мапу думок «Карпатська Україна»**.

- Визначте форму держави «Карпатська Україна» залежно від форми правління.

- Якою була державна символіка?

- В чому проявився зв'язок з українськими державницькими традиціями?

- Що означало запровадження державної мови?

«Мозковий штурм»

- Які зовнішньополітичні обставини сприяли проголошенню незалежності Карпатської України?

- Що стало причиною призначення А. Волошина головою автономного уряду?

- Чому Німеччина сприяла проголошенню автономії Карпатської України, а потім відмовилась взяти її під свій протекторат?

- Чому Карпатська Україна не змогла відстояти свою незалежність?

логічна
інформаційна
громадянська
мовленнєва

логічна
інформаційна
мовленнєва
громадянська

логічна
інформаційна
мовленнєва
громадянська
аксіологічна

			- У чому ви вбачаєте історичне значення проголошення Карпатської України? - Які уроки можна винести з даних подій?	
5 хв	VI. Систематизація знань		1. 1. Розгляньте твердження та виправте помилки. У Раді міністрів Підкарпатської Русі були представлені політичні партії, що належали до трьох блоків – мадяронів, українофілів та комуністів. <i>(У Раді міністрів Підкарпатської Русі були представлені політичні партії, що належали до двох блоків – українофілів та русофілів.)</i> Автономний уряд Підкарпатської Русі проіснував лише місяць, так як його очільника А. Волошина звинуватили у співпраці з німецькими спецслужбами. <i>(Автономний уряд Підкарпатської Русі проіснував лише два тижні, так як його очільника Бродія звинуватили у співпраці з угорськими спецслужбами)</i> «Карпатська Січ» - це організація народної оборони, члени якої мали право носити та застосовувати зброю. <i>(«Карпатська Січ» - це організація народної оборони, члени якої не мали права носити та застосовувати зброю.)</i> А. Волошин офіційно заявив про незалежність Карпатської України у вересні 1938 р. <i>(А. Волошин офіційно заявив про незалежність Карпатської України у березні 1939 р.)</i> 2. Схарактеризуйте трьома реченнями	<i>інформаційна логічна, хронологічна аксіологічна</i> <i>інформаційна логічна,</i>

			історичних діячів залежно від їхньої ролі в подіях 1939–1940 рр.: А. Бродій, А.Волошин, Д. Климпуш 3. Онлайн-тести «Українські землі у складі Чехословаччини». https://naurok.com.ua/test/ukra-nski-zemli-u-skladi-chehoslovachchini-71270.html	<i>аксіологічна мовленнєва громадянська</i> <i>інформаційна логічна, хронологічна аксіологічна</i>
3 хв	VII. Висновки	✓ Становище українців у демократичній Чехословаччині було кращим порівняно з іншими державами, оскільки держава не проводила цілеспрямованої асиміляційної політики і вживала заходів для економічного та культурного розвитку Закарпаття. ✓ В регіоні існували як українофільські течії, що підтримували національну свідомість, так і русофільські, а також орієнтовані на Угорщину. ✓ Після тривалої боротьби та в умовах ослаблення Чехословаччини у жовтні 1938 року, Карпатська Україна нарешті отримала автономію. Кульмінацією подій стало проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 року. ✓ На жаль, молода держава стикнулася з агресією з боку Угорщини. Вже у березні 1939 року угорські війська розпочали вторгнення, і, незважаючи на опір місцевих збройних формувань Карпатської Січі, Карпатська Україна була окупована Угорщиною. Це призвело до втрати незалежності та подальшого приєднання території до Угорщини. <i>/інформаційно-логічна</i>	Вправа «5 речень» ✓ Учні роблять висновок про державотворчі процеси 1938-1939 рр. на Закарпатті.	<i>інформаційна логічна, аксіологічна хронологічна мовленнєва громадянська</i>

1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. Опрацювати параграф підручника § 27 2. Скласти історичний портрет Августина Волошина 3. Есе на тему: «У чому тріумф та трагедія Карпатської України або «Чому Карпатська Україна не змогла відстояти свою незалежність?» 4. Перегляд документального фільму «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919-1939 рр.» https://surl.lt/basblz	

Приклад інтерактивної стрічки часу

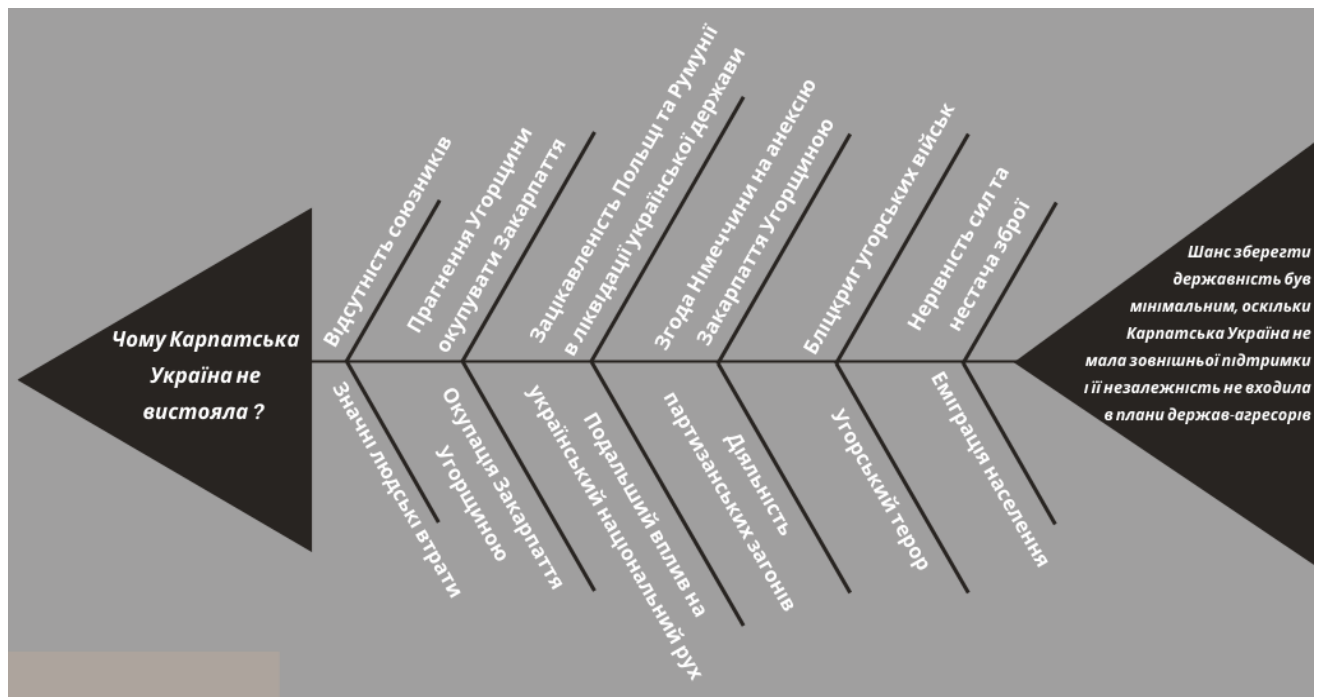
Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://lnk.ua/J4PRg7MVz>

[illegible]

URL: <https://surl.li/fruqlf>

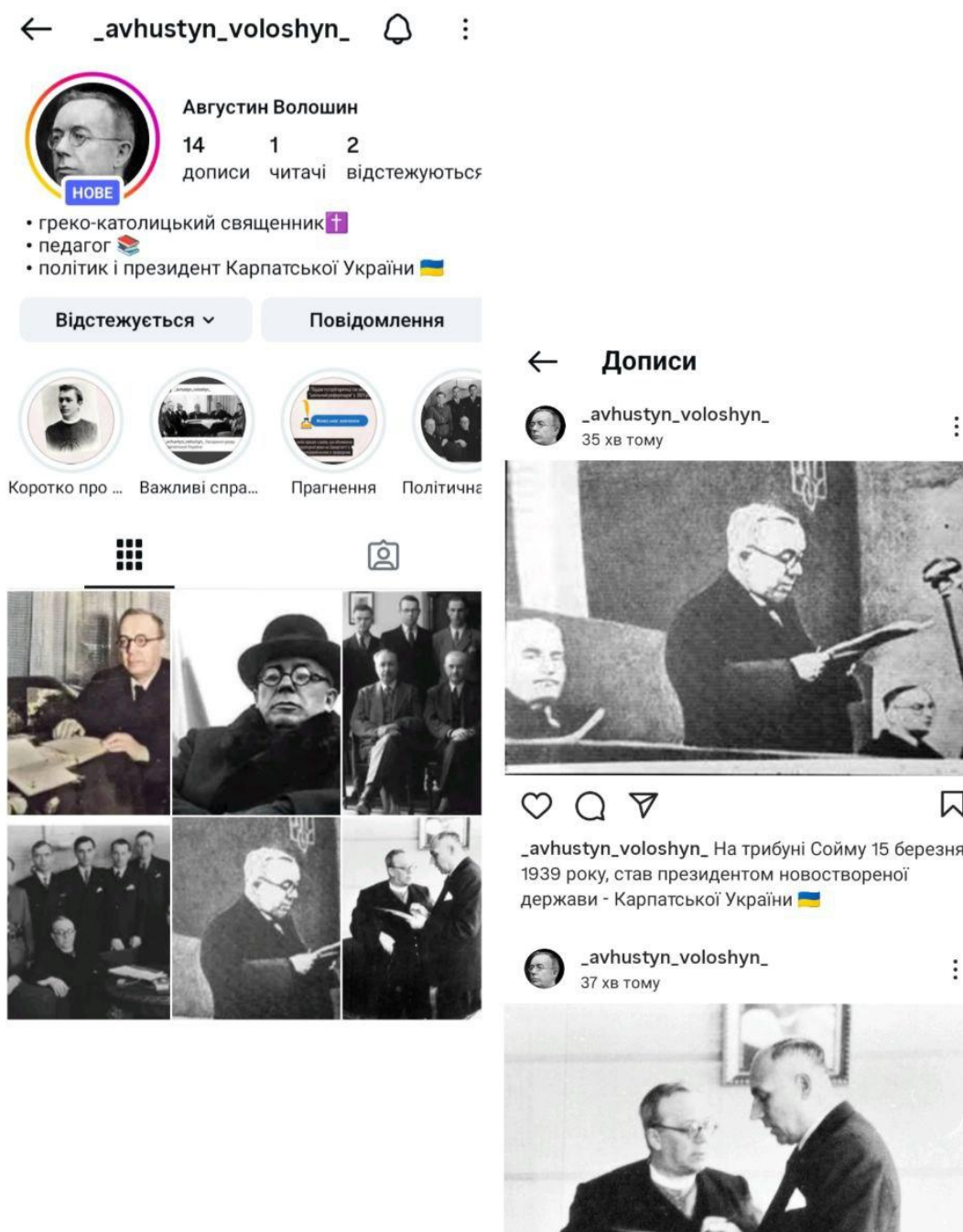
Приклад вправи «Фішбоун»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.li/nfeybg>

Приклад сторінки Августина Волошина в соціальній мережі Instagram

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

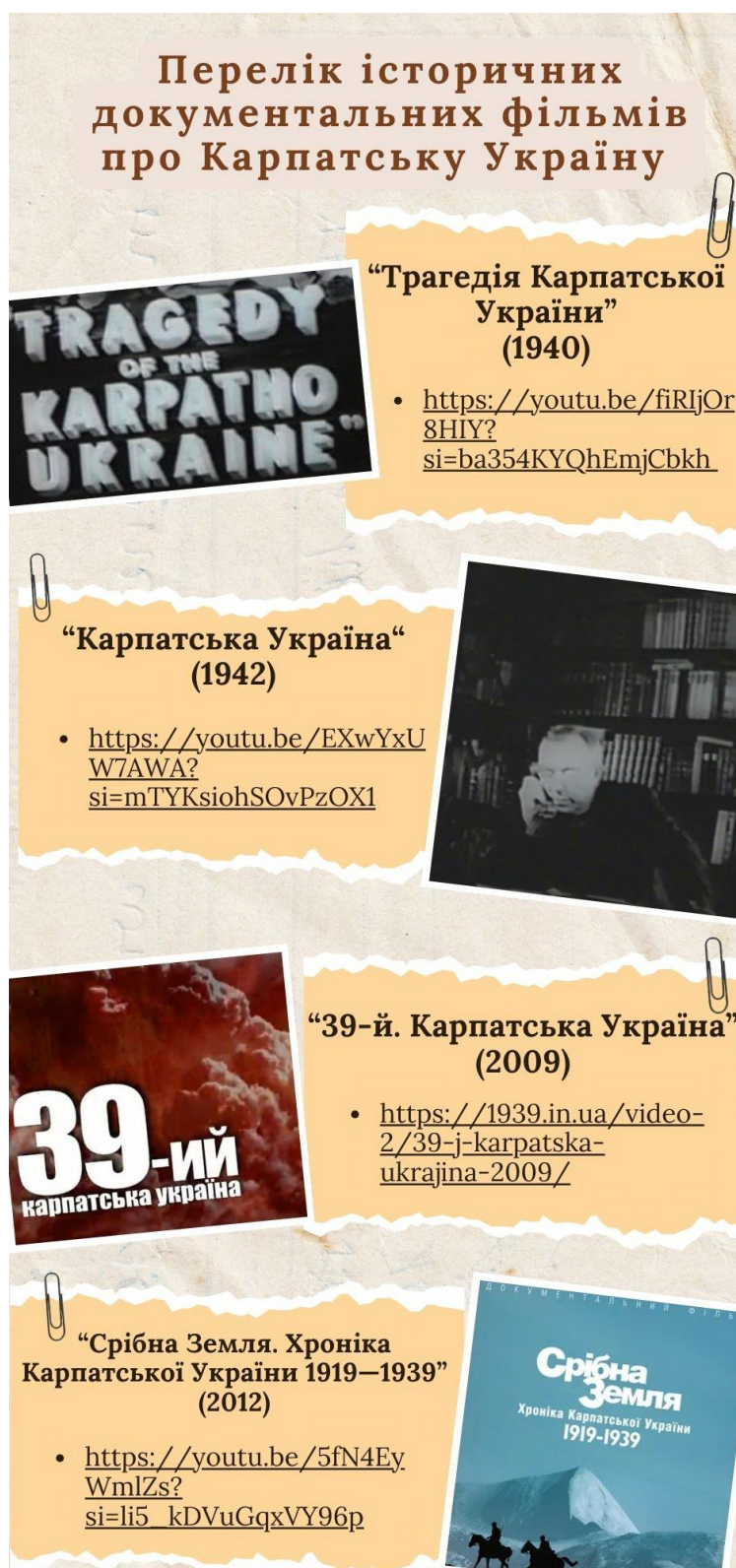
URL: <https://surl.li/vsrrbh>

Приклади інфографік

Джерело: <https://surl.lu/rtidpn>

Інфографіка «Перелік історичних документальних фільмів про Карпатську Україну»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.lt/eirksg>